թիւ 4-5

ԱՐԱՐԱՏԱՀԱՅ

© National Library of Armenia OCR by Portmind

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԻՒԹ	ՀԵՂԻՆԱԿ	ԷՋ
Աննախընթաց Յիսնամեակ մը	Ա. Ա.	4
Անվերնագիր	ԵՂԻՇԷ ԶԱՐԵՆՑ	19
Դարերից եկող Յիսնամեայ Հայաստանը	ՆԱԳՈՒՇ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	20
Նոյեմբերեան	Ն. ԿԱՏԱՐ	25
Հայկական Էսքիզներ	ՎԱՐԴԳԷՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ	28
Սիրահար Շիրիմներու Մասին	ԶԱՐԵՀ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ	36
Աշխարհներ Աշխարհին Մէջ	ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՊԱԶ	38
Դամասկոս Ծիլ Մը Ագգ Իմ	ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ	57
Քելէ, Քելէ	ԳԷՈՐԳ ԹԷՄԻԶԵԱՆ	60
Անվերնագիր	ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶ	69
Տեսիլ Վաղուան Տօնահանդէսին	ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ	70

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ակնարկ մը Արաբ Նախիսլամական Գրականութեան վրայ	Ն. ՆԱԶԱՐԵԱՆ	73

ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ. ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄՆԵՐ

Արդի Բանաստեղծութիւնը կը Խօսի	ՄԵԼԻՆԷ ՁՕՐՊԱՃԵԱՆ	89

ԳԻՏԱԿԱՆ

Գիտութեան Զարգացումը Ս. Հայաստանում	Վ.ԻԿԴՈՐ Հ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ	94

ԱՐՈՒԵՍՏ

Ծխողներ	Իւղանկար ՇԱՐԹ-Ի	
Ֆրանսահայ Նկարիչ Շարթ	Բ.Ժ. ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ	101

© National Library of Armenia

Ա2Կ 292

ԱԶԳԱՑԻՆ ՀԱՐՑԵՐ ԵՒ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գող Միւրզը Գող — ՎԱՆԱՏՈՒՐ — 105

ԿՈՉԵՐ - ՅԱՑՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՑԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՑԻ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹԻՒՆԸ — 113
ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՑԱՍՏԱՆ ԱՄՍԱԳՐԷՆ Նամակ — 116
Հարցաթերթիկ — 117
ՄԵԻՒՖԱՀԱՑՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԷ — 118

ՈՒՂՂՈՒՄՆԵՐ

ԷՋ	ՏՈՂ ՎԵՐԷՆ	ԳՐՈՒԱԾ Է	ԿԱՐԴԱԼ
6	20	*Թափանձումները*	*Թափանցումները*
10	13	*Ձէր*	*Ձէր*
24	41	*իրավահաւասար*	*իրաւահաւասար*
33	14	*արդարացումննե՞ր*	*արդարացումնե՞ր*
33	30	«*Տէր ողորմեան*»	«*Տէր Ողորմեան*»
35	9	*շատ կեր*	*շուտ կեր*
58	21	*հէքեաթ*	*հէքիաթ*
61	31	*կը խնթայ*	*կը խնդայ*
88	34	*հաւագաճոյ*	*հաւաքաճոյ*
90	15	*Ֆրէյտի*	*Ֆրէօյտի*
91	17	*Կարդալ.— օրուան լոյսէն աւելի եւս հեռանալով և անյուսութեան տեսարանէ մը, որ Ֆերէքլի դղեակն է, տեսնուած՝ արեւելեան երկաթուղագծի ուղիէն:*	
91	32	*Ձեղնաւակ*	*Նեղ նաւակ*

ՀԱՅԿ ԳՐՔԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ
ԿԱՆՑ...
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԳՐՔԱՏՈՒՆ

© National Library of Armenia

ՄՇԱԿՈՅԹ

ՊԱՐԲԵՐԱԳԻՐՔ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ **ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ-Ի** 1970 ԹԻ 4 - 5

ՊԱ-1442/3

ԱՆՆԱԽԸՆԹԱՑ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ ՄԸ

Մեր երկրագունդին վրայ, հայուն Հայրենիքը այն հողամասն է, որուն ժողովուրդը, վտահօրէն վճարած է արեան ամէնէն բարձր գինը, հոն, իր գոյութեան տեւականացումին իրաւունքը ապահովելու համար։

Անխտիր բոլոր մեծ տէրութիւնները և երբեմն ալ անոնց քոթոթները, մխանաբար կամ յայտարդաբար փորձած են աւերել Հայուն երկիրը։ փորձած են պաշտպանել ու սիրաշահիլ մեզ։ գաւաճանած են մեր «բարեկամութեան» և «դաշնակցութեան»։ գողցած են և խըթացուցած՝ մեր ֆիզիքական, նիւթական և մտաւորական դանձերը, փորձած են իրենց լեզուն ու հաւատամքը պարտադրել մեզի։ Փորձա՛ծ են...։

Բայց հայուն անհատականութեան պաշտամունքն ու ոգեկան անպարտելի ոյժը փշրած են բոլորին ալ դուններըը պատմութեան և հայոց ժայռերուն վրայ։ Մեսրոպի անտեսանելի և անբեկանելի և անժանգոտելի շեղբը, մեծագոյն նրբութեամբ կտրած է բոլորին ալ թունալից լեզուները և ոճրաբոյր մատները։ կտրա՛ծ է...։

Մենք չունեցանք Սրբազան Յեղափոխութիւն Օսմանեան լուծէն ձերբազատուելու համար։ Մեր Յեղափոխութիւն կոչուածը

© National Library of Armenia

Արեւմտեան դրամատիրութիւնը Օսմանեան Կայսրութեան ասարէն ներս իր դունչը խոթեց միայն հայ եւ յոյն եւ արաբ ժողովուրդներու արեան զոհաբերութեամբ։

Հայ կազմակերպութիւններու պատասխանատուներէն շատ քիչեր թերեւս կրնային կասկածիլ որ թէ՛ հայ եւ թէ՛, մանաւանդ, թուրք կազմակերպութիւններէն եւ վարչամեքենայէն ներս կրնային թափանցած ըլլալ հայ եւ թուրք ժողովուրդներուն հաւասարապէս թշնամի տարրեր. երկու ժողովուրդներուն համար ալ օտար տարրեր, միեւնոյն ակունքէն ջուր խմող տարրեր. միջազգային դրամատիրութեան սադրանքներով դաստիարակուած տարրեր, որոնց պաշտօնն էր, ազգային կարգախօսներու դրօշին ոյժով, տեղի-անտեղի հրահրել քէներ, ոխեր, վէճեր եւ ազգամիջեան տեւական ընդհարումներ. մանաւանդ որ այդ բանին համար թուրք ժողովուրդին բնազդը, վարչաձեւին դասաւորումը եւ կայսրութեան հնացումը մէկ կողմէ, եւ միւս կողմէ Հայ ժողովըրդին՝ իր անհատականութեան որոնումին ձգտումները, չա՛տ յարմար առիթներ կրնային պարգեւել այդ օտարամուտ, օտարարմատ եւ օտարամատ տարրերուն մաքիավէլական հաշիւներուն։

Միայն Թուրք ժողովուրդին ոխերիմ թշնամին կրնար մտածել զայն վրկել հայ շինարար. ժողովուրդին դրացնութենէն եւ նեցուկէն, վախնալով որ օրին մէկը, հայը դառնար թուրք անտեսութեան մեծագոյն գործակիցը կամ անոր ողնայարը։ Միայն Հայ ժողովուրդին թշնամին կրնար երկդիմի խոստումներով եւ շլացուցիչ յոյսերով շահագործել եւ քաջալերել ազնըւագոյն եւ արդարագոյն զգացումները հայ զանգուածներուն. եւ ապա սառնասիրտ կազմակերպել գայլին յարձակումը գառնուկին վրայ, Գառնուկին արեան գինը կանխաւ գանձելէ ետք։

Եւ այդպէս է որ թուրք թէ հայ ժողովուրդներ, օտարներու ձեռքով եւ օտարներու հաշուոյն, թշնամացան, զիրար բըղըքտեցին. իրենց տուները քանդուեցան, զաւակները՝ մեռան, բայց արեւմտեան դրամատիրութեան պալատները բազմացան եւ շէնցան եւ անոնց զաւակները յարատեւ վերելքի դիմեցին։

Եւ այդպէս է որ «քաղաքակի՛րթ» աշխարհի աչքերուն առջեւ, ի լրումն ամէն վայրագութեան, ծրագրուեցաւ, կազմակերպուեցաւ եւ գործադրուեցաւ 1915-ի Եղեռնը, թուրքերու ձեռքով, բայց օտարներու եւ թրքացած օտարներու մտայղացումով։

Եւ այդպէս է որ «քաղաքակիրթ» Արեւմուտքի աչքե-

© National Library of Armenia

Արեւմտեան դրամատիրութիւնը Օսմանեան Կայսրութեան աւարէն ներս իր դունչը խոթեց միայն հայ և յոյն և արաբ ժողովուրդներու արեան զոհաբերութեամբ։

Հայ կազմակերպութիւններու պատասխանատուներէն շատ քիչեր թերեւս կրնային կասկածիլ որ թէ՛ հայ և թէ՛, մանաւանդ, Թուրք կազմակերպութիւններէն և վարչամեքենայէն ներս կրնային թափանցած ըլլալ հայ և Թուրք ժողովուրդներուն հաւասարապէս թշնամի տարրեր. երկու ժողովուրդներուն համար ալ օտար տարրեր, միեւնոյն ակունքէն ջուր խմող տարրեր. միջազգային դրամատիրութեան սադրանքներով դաստիարակուած տարրեր, որոնց պաշտօնն էր, ազգային կարգախօսներու դրօշին ոյժով, տեղի-անտեղի հրահրել քէներ, ոխեր, վէճեր և ազգամիջեան տեւական ընդհարումներ. մանաւանդ որ այդ բանին համար Թուրք ժողովուրդին բնազդը, վարչաձեւին դասաւորումը և կայսրութեան հնացումը մէկ կողմէ, և միւս կողմէ Հայ ժողովուրդին՝ իր անհատականութեան որոնումին ձգտումները, շա՜տ յարմար առիթներ կրնային պարգեւել այդ օտարամուտ, օտարարմատ եւ օտարամատ տարրերուն մաքիավէլական հաշիւներուն։

Միայն Թուրք ժողովուրդին ոխերիմ թշնամին կրնար մտածել զայն վրկել հայ շինարար ժողովուրդին դրացնութենէն և նեցուկէն, վախնալով որ օրին մէկը, հայը դառնար Թուրք տնտեսութեան մեծագոյն գործակիցը կամ անոր ողնայարը։ Միայն Հայ ժողովուրդին թշնամին կրնար երկդիմի խոստումներով և շլացուցիչ յոյսերով շահագործել և քաջալերել ազնըւագոյն և արդարագոյն զգացումները հայ զանգուածներուն. և ապա սառնասիրտ կազմակերպել գայլին յարձակումը գառնուկին վրայ, Գառնուկին արեան գինը կանխաւ գանձելէ ետք։

Եւ այդպէս է որ Թուրք թէ հայ ժողովուրդներ, օտարներու ձեռքով և օտարներու հաշւոյն, թշնամացան, զիրար բըզըքտեցին. իրենց տուները քանդուեցան, զաւակները՝ մեռան, բայց արեւմտեան դրամատիրութեան պալատները բազմացան և շէնցան և անոնց զաւակները յարատեւ վերելքի դիմեցին։

Եւ այդպէս է որ «քաղաքակի՛րթ» աշխարհի աչքերուն առջեւ, ի լրումն ամէն վայրագութեան, ծրագրուեցաւ, կազմակերպուեցաւ և գործադրուեցաւ 1915—ի Եղեռնը, Թուրքերու ձեռքով, բայց օտարներու և Թրքացած օտարներու մտայղացումով։

Եւ այդպէս է որ «քաղաքակիրթ» Արեւմուտքի աչքե-

րուն առջեւ անոր մղումով և գործակցութեամբ կիսա — օտար Թուրքի մը իշխանութեան օրով կը գործադրուէր ջարդերու շարք մը, Կիլիկիոյ ապահայկականացումը և Հանրապետական Հայաստանի անդամահատումը։

Եւ այդպէս է որ միեւնոյն օտար և կասկածելի աղբիւրներէ ակունք առած մտածում մը կը ներարկուէր Թուրք զանգուածներուն· Համաթուրանականութիւնը· որպէս զի Թուրք զանգուածները ապրէին տեւական թշնամական մթնոլորտի մը մէջ կովկասեան և ռուս ժողովուրդներուն հետ· որպէս զի հոն միշտ կարենար կատարելիք սեւ դեր մը գտնել արեւմտեան խառնակիչ դրամատիրութիւնը։ Որովհետեւ համաթուրանականութիւնը պատմական հիմքէ զուրկ գաղափար մըն է, իրականութենէ հեռու ցնորք մըն է։ Եւ ինչպէս այլ պարագաներու, այս պարագային ալ ա՛յս ցնորքը կրնայ դառնալ Թուրք ժողովուրդին ոտքերուն առջեւ բացուած անդունդ մը։

Այն օրը, որ Թուրք քաղաքագէտ ժողովուրդին երիտասարդ ղեկավարները կարենան ձերբազատուիլ օտարամուտ գաղափարներէ և գործակիցներէ և իրենց մորթին տակ ծուարած օտարամուտ փուշերէն ղեկավարներէն, պիտի անդրադառնան իրենց պապերուն պատմական մեծագոյն սխալին և պիտի ջանան դարմանել այդ սխալը, որոնելով Հայ ժողովուրդին բարեկամութիւնն ու անոր հզօրացումն ու բարգաւաճումը· բաներ, որոնք Թուրք ժողովուրդը պիտի ազատեն Արեւմուտքի սեւ թաթէն և պիտի արգիլեն որ այն սեւ թաթէն արձակուած փշրանքները զինք կոչեն հիւանդ մարդ կամ մուրացկան· բաներ որոնք երկու ժողովուրդներուն զաւակներուն ալ պիտի պարգեւեն խաղաղութիւն և յառաջդիմութիւն։

Եւ այս մեծ իրագործումին համար այնքան փոքր է հարկ եղած դրամագլուխը· «պճեղ մը անոյշ սիրտ», պուտ մը հեռատեսութիւն, պահ մը հանդուրժողութիւն։ Որքա՜ն աննշան է այս զոհողութիւնը Թուրք ժողովուրդին համար, երբ նկատի ունենանք որ ան սահմանուած է ապրելու Հայ ժողովուրդին հետ դրացի, գալիք դարերու ընթացքին։

Մենք կը հաւատանք որ կրնայ գալ այդ օրը։

Անշուշտ ե՛ւ հեշտ չէ ե՛ւ պատասխանատու գործ է, հարիւրամեակներէ ի վեր խմորուող բայց միայն դար մը առաջ մարմին առած ազատագրական շարժումներու մասին յետադարձ

ակնարկով մը դատումներ ընել՝ Մենք ուզեցինք մեզ հետաքրքրող մի քանի երեւոյթներու վրայ կեդրոնանալ միայն։ Անոնց ընդունելի ըլլալէ չէ որ հարց մըն է այս պարագային։

Մեծագոյն ճշմարտութիւնն այլ է։ Մեծագոյն ճշմարտութիւնն այն է որ հայ մտաւորականներու, գործիչներու եւ անփոխարինելի ֆէտայիներու արեամբ եւ ամբողջ Հայ ժողովուրդին մաքառումին միագումար զոհողութեամբ է որ կենդանութիւն առաւ Հայկական Պետականութիւն մը 1918 Մայիս 28-ին, որքան ալ վտիտ ըլլար ցաւագին երկունքին արդիւնքը, որքան ալ վիճելի հարցեր գտնուին այդ թուականին նկատմամբ։

Հայ ժողովուրդը վեց դարեր ետք իր արեան գնո՛վ միայն տիրացաւ իր պետականութեան, անկախութեան եւ պատմական հողերուն մէկ մասին։ Ոչ ոք իր ազատ կամքով ուզեց տալ, տուա՛ւ՝ այդ բանը իրեն։ Ո՛չ ոք տուաւ զէնք, ցորեն, դրամ եւ բանակ։ Այլ միայն բառեր, կայծոռիկ յոյսեր եւ սրտախոց վէրքեր։ Ամէն մեծ պետութիւն իր կրցած ձեւով եւ չափով մուրճի հարուածներով փշրեց մաս մը մեր Գեղեցիկ Երազէն. դերեզմանեց մաս մը մեր անժամանցելի իրաւունքներէն։

Կը թուի թէ քսաներորդ դարու առաջին քսան տարիներուն Արեւելք եւ Արեւմուտք, Հիւսիս եւ Հարաւ, Աստուած եւ Սատանայ, Ազգերու Դաշնակցութիւն եւ դրամատիրութեան մաքիավէլլութիւն համաձայնած էին կարելի եղածին չափ փոքրացնելու հայերուն ոյժը, թիւը, հողային սահմաններն ու տարածքը. եւ մեծցնելու տառապանքի եւ զրկուածութեան չափը այդ ողբի եւ որբի նորանկախ Հայրենիքին՝ մինչեւ 1920-ի վերջերը, երբ ըստ Ջէնովիէվներու անհեռատես որակումին քէմալական «յառաջդիմական» քաղաքականութեան բանակները կը մտնէին հայկական «իմփերիալիստական» քաղաքականութեան հողերէն ներս։ «Յառաջդիմական»ը զինուած էր իմփերիալիստ Արեւմուտքի եւ Սովետական Արեւելքի զէնքերով ու դրամով եւ «իմփերիալիստ»ը տակաւին իր անկախութեան զօրունակութիւնը չէր կրցած փայլել եւ չունէր կառավարական պատկառելի շէնք մը...։

Բայց հոն էր Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան կրակներէն ծնունդ առած Սովետական Նորաստեղծ պետականութիւնը իր հեռատես ղեկավարութեամբ։ Հոն էին այդ Յեղափոխութեան եւ պետականութեան համար Հայ ժողովուրդին նուիրած բազմա-

© National Library of Armenia

թիւ տաղանդաւոր և անձնուրաց դեկավարներն ու տաննեակ հազարաւոր զինուորագրեալները, որոնք տարիներէ ի վեր Ռուսիոյ, Ատրպէյճանի, Վրաստանի և Կեդրոնական Ասիոյ մէջ իրենց արեան ու քրտինքին տուրքը կը վճարէին յանուն Համաշխարհային Եղբայրակցութեան։

Հոն էր Լենին, որ հրամայեց Կարմիր Բանակին, չուտափոյթ հակաշարժումի անցնիլ, կասեցնելու քեմալական շարժումին յառաջխաղացումը։ Ճիշդ է, կանգ կ'առնէր Թրքական լափանցումը հայ երկրամասէն ներս բայց կը մնային գրաւուած և կը մնան՝ մինչեւ օրս, հայ հողին կարեւորագոյն մասերը։

Լենին չէր անգիտանար նուիրուածութիւնը իր աննման գործակիցներուն — Կամոյի, Գայի, Շահումեանի, Տէրեանի - Միասնիկեանի։ Չէր անգիտանար հայ նկարագրին, հաւատարիմ և անդաւաճան գիծը։ Չէր անգիտանար հայկական հոգամասին պատմական և զինուորական դիրքին կարեւորութիւնը։ Եթէ կ'անգիտանար, ճանչցաւ Թուրք ժողովուրդը դեկավարողներուն՝ արեւմըտեան գործակալներ ըլլալու հանգամանքը։ Քեմալական յարձակումը կը միտէր նաեւ ստեղծել ապագայի պատուանդան մը, յարմար մէկ պահուն իրագործելու տարածողական և քաղաքական ցնորքներ, Կովկասի ժողովուրդներուն և անոնց ու ռուս հողերու հաշւոյն։ Ճիշդ այդ պատճառաւ, Սովետական Միութեան կէս դարեայ պատմութեան ընթացքին, միջպետային դրամատիրութեան կամակատար՝ Թուրքիոյ դեկավարները, քանիցս և ի մասնաւորի Հայրենական Պատերազմի ընթացքին, ցոյց տուին իրենց ժանիքները այդ ուղղութեամբ։ Սովետական Միութիւնը հակառակ իր հզօրութեան, չկրցաւ արբշռել Ջէնովիչներու և Էկրաններու տհաս մտածողութեան արդիւնքն եղող՝ իր հարաւի սահմաններուն կացութիւնը, որոնք այդ սահմանները դարձուցին Միութեան ամենէն խոցելի կէտերէն մին։

Լենին չէր անգիտանար որ Հայ ժողովուրդը լաւ կը ճանչնար Ռուս ժողովուրդին մեծ և բարի և մարդկային սիրով լեցուն սիրտը։ հակառակ որ այդ ժողովուրդին գլխուն, տաճներ անդամ մը, պատուհասի պէս բազմող կարգ մը իշխանաւորներ, ռուս և հայ ժողովուրդներու շահերուն խորթ մտածողութեամբ անող տարրեր, կ'անտեսէին հայ ժողովուրդին ազգային ամբողջականութիւնը և անոր հոգեկան ու պատմական իրաւունքները։

Լենին չէր անգիտանար նոյնպէս Հայ ժողովուրդին

© National Library of Armenia

թիւ տաղանդաւոր և անձնուրաց դեկավարներն ու տաննեակ հազարաւոր գինուորագրեալները, որոնք տարիներէ ի վեր Ռուսիոյ, Ատրպէյճանի, Վրաստանի և Կեդրոնական Ասիոյ մէջ իրենց արեան ու քրտինքին տուրքը կը վճարէին յանուն Համաշխարհային Եղբայրակցութեան։

Հոն էր Լենին, որ հրամայեց Կարմիր Բանակին, չուտափոյթ հակաշարժումի անցնիլ, կասեցնելու քեմալական շարժումին յառաջխաղացումը։ Ճիշդ է, կանգ կ'առնէր Թրքական լծանցումը հայ երկրամասէն ներս բայց կը մնային գրաւուած և կը մնան՝ մինչեւ օրս, հայ հողին կարեւորագոյն մասերը։

Լենին չէր անգիտանար նուիրուածութիւնը իր աննման գործակիցներուն — Կամոյի, Գայի, Շահումեանի, Տէրեանի - Միասնիկեանի։ Չէր անգիտանար հայ նկարագրին, հաւատարիմ և անդաւաճան գիծը։ Չէր անգիտանար հայկական հոգամասին պատմական և գինուորական դիրքին կարեւորութիւնը։ Եթէ կ'անգիտանար, ճանչցաւ Թուրք ժողովուրդը դեկավարողներուն՝ արեւմըտեան գործակալներ ըլլալու հանգամանքը։ Քեմալական յարձակումը կը միտէր նաեւ ստեղծել ապագայի պատուանդան մը, յարմար մէկ պահուն իրագործելու տարածողական և քաղաքական ցնորքներ, Կովկասի ժողովուրդներուն և անոնց ու ռուս հոգերու հաշուոյն։ Ճիշդ այդ պատճառաւ, Սովետական Միութեան կէս դարեայ պատմութեան ընթացքին, միջազգային դրամատիրութեան կամակատար՝ Թուրքիոյ դեկավարները, քանիցս և ի մասնաւորի Հայրենական Պատերազմի ընթացքին, ցոյց տուին իրենց ժանիքները այդ ուղղութեամբ։ Սովետական Միութիւնը հակառակ իր հզօրութեան, չկրցաւ արբագրել Ջէնովիէվներու և Էկրաններու տհաս մտածողութեան արդիւնքն եղող՝ իր հարաւի սահմաններուն կացութիւնը, որոնք այդ սահմանները դարձուցին Միութեան ամենէն խոցելի կէտերէն մին։

Լենին չէր անգիտանար որ Հայ ժողովուրդը լաւ կը ճանչնար Ռուս ժողովուրդին մեծ և բարի և մարդկային սիրով լեցուն սիրտը։ հակառակ որ այդ ժողովուրդին գլխուն, աւելներ անդամ մը, պատուհասի պէս բազմող կարգ մը իշխանաւորներ, ռուս և հայ ժողովուրդներու չահերուն խորթ մտածողութեամբ անող տարրեր, կ'անաեսէին հայ ժողովուրդին ազգային ամբողջականութիւնը և անոր հոգեկան ու պատմական իրաւունքները։

Լենին չէր անգիտանար նոյնպէս Հայ ժողովուրդին

© National Library of Armenia

տը, միտքն ու բազուկը նուիրած՝ յանուն անոր բարօրութեան։

Ստեղծագործեց Հայ ժողովուրդը ամբողջ յիսուն տարի։ առաջնորդուած Լենինեան գաղափարաբանութեան դիտելիքնե-րով. անսակարկ ոգիով, իրա՛ւ եղբայրական զգացումներով, ծոր երանելիի համբերատարութեամբ, մարգարէավայել ինքնամո-ռացութեամբ և անշահախնդրութեամբ։

Ստեղծագործեց Հայ ժողովուրդը ամբողջ յիսուն տարի։ հայուն տաղանդաշատ նկարագիրը չէր կրնար դաւաճանել պատ-մութեան մէջ բազմիցս քանդակուած այս ճշմարտութիւնը։ Փաստ, որ միեւնոյն ժամանակամիջոցին, Հայ ժողովուրդին աշ-խարհասփիւռ զանգուածն ալ իր ծոցէն աշխարհին կը նուիրէր գիտնականներու, արուեստագէտներու, մտաւորականներու, ճար-տարարուեստագէտներու, գիւտարարներու, շինարարներու, քա-ղաքական և գաղափարական գործիչներու հոյլ մը։ Փաստ, երե-ւանին կարօտով նայող Անիի աւերակները, որոնց քանդիչնե-րուն ձոռները կը ճգնին գոնէ աւերակներուն փառքին տիրա-նալ, յաչս աշխարհին։ Փաստ, Հայաստանի ներկայ համեստ սահ-մաններէն ներս կատարուող պեղումներէն հետզհետէ ի յայտ ե-կող անցեալի ստեղծագործական վկայութիւնները, որոնք ըստ մասնագէտներու հաշուումներուն, մեզ կը տանին մինչեւ 3 - 5000 տարիներ դէպի անցեալ։ Փաստ, Հայ ժողովուրդին մտային ոյժին ներկայացուցիչ՝ մատենաթներու վերապրող բանակը, ո-րոնք այսօր Հայաստանի և աշխարհի տարբեր թանգարաննե-րուն զարդը կը կազմեն. որոնք վկայութիւնն են Հայ ժողո-վուրդի մշակութային մակարդակին բարձրութեան և անոր ըս-տեղծագործական կիրքին ու հետաքրքին և այնպիսի պայմաննե-րու և ժամանակներու մէջ, ուր խաւարն ու աւերը կ'իշխէին, մանաւանդ աշխարհի այս շրջաններուն մէջ։

Ստեղծագործեց Հայ ժողովուրդը Սովետական Հայաստա-նի մէջ ամբողջ յիսուն տարի, հակառակ այդ ժամանակամիջո-ցին՝ նոր կարգերու հաստատումին առիթով՝ փորձառական աշ-խատանքներու հանգնալի դժուարութիւններուն. հակառակ արեւ-մտեան դրամատիրութեան չարունակական դաւերուն՝ ներսէն թէ դուրսէն. հակառակ հայրենական պատերազմին պարտադրած սպառիչ զոհողութիւններուն. հակառակ յիշեալ պատերազմին՝ Հայ ժողովուրդին պատճառած կորուստներուն համեմատաբար ա-հաւոր թիւին։

© National Library of Armenia

Սերնդագործեց Հայ ժողովուրդը Սովետական Հայաստանի մէջ, ամբողջ յիսուն տարի. անոր թռիչքը հասաւ Յարդգողի գաղտնիքներուն. անոր բազուկը մտաւ քարքարուտ երկրի ընդերքներէն ներս և տաժանագին ճգնումով այնտեղէն հանեց դարերէ ի վեր պահուած գանձեր. զատեց ջուրերու հոսանքներն ու անոնց զայրոյթը վերածեց լոյսի, կառուցումի, ույժի և ապագայի յոյսի. Հայ ժողովուրդին ջլապինդ բազուկը սեղմեց քարերն ու հանեց անոնց «ջուրը» և վերածեց աւտոդողերու և մետաքսաթելերու։

Սերնդագործեց Հայ ժողովուրդը Սովետական Հայաստանի մէջ ամբողջ յիսուն տարի. բերաւ ան ալ իր լուման՝ եղբայրական հանրապետութիւններուն հետ, յանուն արդար դատերու յաղթանակին, յանուն յետամնաց երկիրներու զարգացումին. յանուն ինքնորոշումի ձգտող երկիրներու անկախութեան։ Եթէ դրամատիրական աշխարհին մէջ, հետզհետէ բարելաւելով, բանուորական իրաւունքները հասան գոհացուցիչ պայմաններու և զանազան երկիրներու մէջ բանուորական - ընկերվարական կարգեր տիրացան իշխանութեան, այդ բանը գործնական գետնի վրայ արդիւնքն է սովետական ժողովուրդներու կատարած Յեղափոխութեան և անոր ձեռք բերած նուաճումներուն։ Եւ այդ բանին մէջ Հայ ժողովուրդին մասնակցութիւնը, համեմատած իր թուական կարողութեան, շատ մեծ է եղած։

Ուստի այս հանդիսաւոր, խորհրդաւոր և խորհրդավառ պահուն, չենք կրնար մեր յարգանքի և սիրոյ զգացումները զատել հանդէպ հայ բանուոր և գիւղացի տարրերուն, գիտութեան և մշակոյթի վաստակաւորներուն, պետական և կուսակցական ղեկավարութեան, որոնք հեռատես և իմաստուն առաջնորդութեամբ, համբերատար և տաղանդալի ճիգով, յաջողապէս կտրեցին յիսնամեայ փորձանաւոր ճանապարհը. միաժամանակ ծառայեցին Հայ ժողովուրդին զարգացումին, Եղբայրական Միութեան ամրապնդումին՝ ճշմարտապէս այլ ո՛չ կարծիօք. համաշխարհային խաղաղութեան պահպանումին և անիրաւութիւններու վերացման դատին՝ քրտինքով ու արիւնով, չկարենալով սակայն Հայ ժողովուրդին հանդէպ եղած անիրաւութիւններուն մասին մտածել։

Այս վստահութիւն ներշնչող և հպարտութիւն պատճառող արդիւնքներու հաստատումին կողքին, անարդար պիտի ըլլար, պակասաւոր պիտի ըլլար համապատկերը, եթէ անտեսէինք

© National Library of Armenia

այլ հաստատում մը։ Ուրեմն որքա՞ն աւելի մեծ եղած պիտի ըլլար Սովետական Միութեան ստանալիք արդիւնքը — հետեւաբար Սովետական Հայաստանի — որքա՞ն աւելի հզօր կրնար եղած ըլլալ Սովետական Միութիւնը — հետեւաբար Սովետական Հայաստանը — որքա՞ն աւելի բարգաւաճ կրնար եղած ըլլալ կեանքը այդ երկիրներուն մէջ, եթէ տեղի ունեցած չըլլային, ժամանակաւորապէս, լենինեան գծէն շեղումներ։ Անհատականի պիտի ըլլար այդ շեղումները բացատրել մի միայն բռնակալական մոլուցքով, անձնական ոխակալութեամբ, քինախնդրական ոգիով և գործակերպի տեսակէտներու տարբերութեամբ։ Այս երեւոյթները կրնային ծառացած ըլլալ միայն որպէս պատրուակ և վարագոյր, ծածկելու համար այն ոճրամիտ մտադրութիւնը՝ սովետական ղեկավարութենէն ներս թափանցած խորթ և թշնամի տարրերուն, որոնք ոսկիի երկրպագուներու տճաճարներուն մէջ երդում էին ըրած խանգարելու աշխատաւոր զանգուածներու սրտով և բազուկով բարձրացող և բարձրանալիք ամրակուռ և դեղեցիկ կառուցուածքը։

Մի՛ միայն այս եզերքի մտադրութեամբ կրնայ բացատրուիլ ընդհանրապէս Սովետական Միութեան մէջ և մասնաւորաբար Սովետական Հայաստանի մէջ յեղափոխական մտաւորականութեան զանգուածային դլխատումը, խողխողումն ու սիպիրացումը։ Միեւնոյն անհերքելի մտադրութեամբ կրնայ բացատրուիլ այն չեղոքացուցիչ պատուարը որ ստեղծուած էր ժողովրդային զանգուածին և դեկավարութեան միջեւ։ Միեւնոյն սադայելական մտադրութեամբ կրնայ բացատրուիլ սոցիալիստական դեմոկրատեայի մորթոտումը, ահի ու վախի մթնոլորտին դերակշռութիւնը, անվստահութեան զգացումին թունալի պարպացումը, տեղ մը աղջայնամոլական, տեղ մը ապազգայնութեան հոսանքներու մշակումը։ Այդ խառնակիչ մտադրութեամբ կրնայ բացատրուիլ միայն աչառութիւնը կարգ մը հանրապետութիւններու նկատմամբ և խստութիւնը ուրիշներու նկատմամբ։ Եղբայրական հանրապետութիւններու միջեւ ստեղծումն ու տեւականացումը ազգային, սահմանային անլուծելի թուացող բայց լուծելի հարցերու, հետեւողութեամբ կայսերապաշտ գործելակերպի մը։

Այս բոլորը կրնար մտածել և գործադրել մանաւանդ ռուս և առհասարակ մնացեալ ժողովուրդներուն ոխերիմ թշնա-

© National Library of Armenia

մին միայն. լեռնինեան գաղափարաբանութեան երդուեալ հակառակորդը միայն. Սովետական Ընտանիքէն նեղս համերաշխութեան և սիրոյ գոյութիւնը չգնահատողը միայն. Սովետական Միութեան հզօրացումին՝ ծուռ սրտով նայողը միայն. վերջապէս միջազգային դրամատիրութեան նրբին գործակիցը միայն, անպոհացուցիչ է հարցը վակել «անհատի պաշտամունք» բացատրութեամբ, քանի, նիւթական և բարոյական համատարած աւերը հեռու էր մի՛ միայն անհատներու յղացումն ու գործադրումը ըլլալէ։

Քանի Սովետական Հայաստանի ծխնամեակին է նուիրուած մեր խօսքը, հրամայական կը թուէր կատարել զուգակշիռ մը. ահագին զուգակշիռ մը թէեւ, բայց որուն համար կ'արժէ, որ սփիւռքահայ մտաւորականներու, գիտնականներու և պատմաբաններու ներդաշնակ խումբ մը, մղուի մանրազննին և վաստակային ուսումնասիրութեան. երեւան հանելու համար, վերջին հարիւրամեակի ընթացքին Հայ ժողովուրդին վրայ ի գործ դրուած ոճիրներուն դրդապատճառները. այդ դրդապատճառներուն տակին կեցող և մութին մէջ գործող ոճրամիտ մատները և դիւային մտադրութիւնները։

Օսմանեան բռնապետութեան շրջանին հայը շատ արիւն ու քրտինք թափեց իր պատիւը, ինչքերն ու ազգային գոյութիւնը պահպանելու համար։ Հոն, հայ մտաւորականութիւնն էր որ առաջինը լծուեցաւ յառաջդիմական գաղափարներու տարածումին, թեթեւցնելու մտօք հայ և այլ փոքրամասնութիւններու վրայ ի գործ դրուող ազգային ճնշումները և ընդհանրապէս իշխող մակաբոյծ տարրին ճիրաններէն աշխատաւոր զանգուածներու ազատագրումը։ Ծագումով ոչ-թուրք տարրեր դէխաւորեցին թուրք յառաջդիմական շարժումը և երբ պէտք եղաւ յանուն թուրք զանգուածներու բարօրութեան, հայ կազմակերպութիւնները չուշացան գործակից թուրք «յառաջդիմական» կազմակերպութիւններու հետ, հայու սրբազան անկեղծութեամբ և անհաշիւ զոհաբերութեամբ... Ահա որ այդ յառաջդիմական ջահը բարձրացնող բազուկները կ'այրէին հայ մտաւորականութիւնն ու հայ զանգուածները 1915-ին։

Նոյնպէս հայ մտաւորականներն ու հաւատաւոր զանգուածները կը պայքարէին նոր և յառաջդիմական գաղափարներու յաղթութեան ի խնդիր, Կովկասի մէջ մասնաւորապէս և Ռուսաս-

© National Library of Armenia

տանի մէջ՝ ընդհանրապէս։ Եւ մինչեւ Հայաստանի խորհրդայնացումը, հերոսական գործեր կատարեցին անոնք, գարձեալ հայու սրբազան անկեղծութեամբ և անհաչիւ զոհաբերութեամբ։ Գարձեալ գեղեցկագոյն գաղափարներու յաղթանակի օրերուն իսկ, հայ երեւելիներ կ'անտեսուէին ու կը չնորհազրկուէին և նոր Օրերու գեղեցկագոյն ջահին կրակը կը թափէր հայ մտաւորականութեան և Հայ ժողովուրդի գլխուն 1915 էն 21 տարիներ ետք։ չյիշելու համար 1949ը, և այս անգամ ռուս և այլ ժողովուրդներու գլխուն բազմած ոչ-ռուս մարդերու ձեռքով։

Ճիշդ է որ տարբեր էին պայմանները, դիրքերը, դէպքերն ու դէմքերը և կարելի է ըսել՝ մտադրութիւնները, բայց արդիւնքը Հայ ժողովուրդին համար, յուսալքիչ էր երկո՛ւ պարագաներուն ալ։

Ոչ-թուրք դեկավարները կը փութային թրքացնել ճնացեալ զանգուածները իրենց համատարած ոճիրէն ետք, ոչ-ռուս դեկավարները նոյնպէս ճիգ չէին խնայեր հայը կռտելու իր ազգային գիտակցութենէն։

Ջուգադիպութի՞ւն... դաւադրութի՞ւն... որո՞ւ ձեռքով... և որո՞ւ հաշուոյն... և ի՞նչ ունէր վախցնելիք, սա փոքրացած ժողովուրդը։

Փիլ անգամ միջազգային մահագրութիւնը համեմատաբար նման առատ բերք է հնձած, խաղաղամիտ, չինարար և բուտեղծագործ ժողովուրդի մը կեանքէն, հարիւրամեակի մը ընթացքին։

Շնորհիւ սովետական ժողովուրդներու զոհաբերութեան և համբերատարութեան, շնորհիւ սովետական դեկավարութեան լենինեան գծին պահապաններուն, ամենայն իմաստութեամբ և ճկունութեամբ կատարուեցաւ սովետական «մոլորակ»ին ուղեձիրին սրբագրումը և ամէն ինչ մտաւ իր ճշմարիտ և սկզբնական ընթացքին մէջ, այնպէս ինչպէս կ'ենթադրուէր որ ըլլար։

Երբ լեզուներն ու սրտերը բացուեցան, երբ պատուարները քանդուեցան, և սկսաւ մօտիկութիւնը զանգուածին և դեկավարութեան միջեւ, երբ սիրոյ և եղբայրութեան վատահելի մթնոլորտը տիրեց, սովետական ժողովուրդները և համայն աշխարհի ժողովուրդները տեսան աննախընթաց յառաջդիմութիւնները բազմազգ եղբայրակցութեան՝ կեանքը բարկացնող բոլոր բնագաւառներուն մէջ. տեսան հէքիաթային թռիչքները սովետական

© National Library of Armenia

ժողովուրդներու նուաճումներուն, որոնք սկսան բախել աստղե-
րու և մոլորակներու դռները, գիտութեան գաղտնիքներուն բո-
լոր փակ դռները։

Եւ սփիւռքահայն ալ տեսաւ միեւնոյն բանը Սովետա-
կան Հայաստանի մէջ։ Բնական էր որ իր հաւատքը աստիճանա-
բար զօրանար իր զարաւոր Հայրենիքէն մնացած՝ այդ սրբա-
զան մասունքին նկատմամբ. մասունք մը դարերու ընթացքին
թշնամութիւններով չաղուած և արիւնով մկրտուած։

III

Սովետականացումէն յետոյ տարի ետք, Հայաստան
հիմերն է դրած նոր Օրերու իր վերածնունդին։

Մեր Հայրենիքը իր ժողովուրդով և կուսակցական և պե-
տական կազմակերպութեամբ կը գտնուի նոր նուաճումներու ա-
ռաջնորդող արժանաւոր բարձունքի մը վրայ։

Զգալ այդ բարձունքին մեծութիւնն ու խորհուրդը,
չափրիլ անոր վեհութեամբ՝ գալիք նուաճումներուն հաշոյն,
չգալ՝ նոյնիսկ հեռուէն, հայ գեկավարներուն և մտաւորակա-
նութեան գուրգուրանքն ու պաշտամունքը՝ աղգային, եղբայրա-
կան և միջազգային հանգանակներուն նկատմամբ, չխանդավառ-
ւիլ հայ և ռուս ժողովուրդներու բիւրեղացած դաշինքով, պիտի
նշանակէր առնուազն մեր ժողովուրդին ամրապնդումին հրամա-
յականներուն անգիտութիւնը։

Ի խորոց սրտի կը մաղթենք նոր և աւելի պանծալի
յիսնամեակներու ծոնակատարում մեր Հայաստանին։

Ելլելով ձեռք բերուած յաջողութիւններէն, կը մաղ-
թենք նորանոր և մեծամեծ գիտական, ճարտարարուեստական և
մշակութային բարձունքներու տիրացում։ Եւ քանակականի աճ-
ման զուգընթացաբար, որակական բարձունքներո՛ւ ալ տիրացում։

Կը մաղթենք որ սովետական ժողովուրդներու վճռա-
կամութեամբ ծնունդ առած եղբայրակցութիւնը, գառնայ աւելի՛
եւս ամրակուռ. գառնայ անրակուելի դաշինք, սրտե՛ն բխող ար-
դիւնքներով և համոզումէ՛ ծորող իրագործումներով։ Եւ ատենը
անգամ մը, մեծ եղբայրները, մեծ եղբօր մը վեհարութեամբ
իրենց ականջը մօտեցնեն պզտիկ եղբօրը սրտի զարկերուն։

Կը մաղթենք, որ յանուն սովետական եղբայրակցու-

© National Library of Armenia

թեան, յանուն լենինեան ազգային գծին ճշմարտացիութեան, յանուն սովետական ժողովուրդներուն՝ արդար գաղերու հաշուոյն մղած պայքարին և ստանձնած զոհողութիւններուն, յանուն Մեծագեալ Ազգերու Կազմակերպութեան դաշինքով գաղապարտըւած Յեղասպանութեան, 1915 ի Ապրիլ 24ը նկատուի Սովետական Միութեան համայնասէր, արդարամիտ և արդարակորով ժողովուրդներուն համար Սուգի Օր· յանուն այդ սրբութիւններուն և ի հեճուկս անգոյ քաղաքական նկատումներու, Եղեռնի Յուշարձանը չձնայ որպէս միայն քարի զանգուած, գոհացում տալու համար, սակիր զգայուններու զեղումին· այլ անիկա գառնայ հիմնաքարը արդարամիտ հատուցումի մը խոստումին։

Կը մաղթենք որ ձլին ու ծաղկին սերունդները հայկական· ճաին ու բազմանան բոյները հայկական· զօրանան ու անպարտելի գառնան բազուկները սովետական և ճնունց կրած զէնքերը նորահնար· այնքան՝ որքան վսեմ են գաղափարները եղբայրական, որքան համամարդկային են ձգտումները սովետական, որքան անկեղծ ու չինարար են հոգիները հայկական։

Կը մաղթենք որ «գնայուն» նկատուողները չուտ երթան, տեղ տալով «մնայուն» գեղեցկութիւններու։

Կը մաղթենք որ Սովետական Հայաստանը, հակառակ իր կատարած զգալի նուաճումներուն, նուազ մտածէ անցեալի հետ բաղդատականի մասին և աւելի՝ այլ ժողովուրդներու կողմէ արձանագրուող և ծրագրուող իրագործումներու մասին· գիտութեան և հակայաքայլ յառաջացող այս գարուն, հայ մտքին սոյրը ետ չձգելու համար համաչխարհային արշաւէն։

Կը մաղթենք ի վերջոյ, որ ներկայ Հայ պետականութիւնը մտածէ մեր մեծագոյն պակասին մասին և զայն սրբագրէ արժանաւորապէս, օժտելով Հայ ժողովուրդը կարող, առողջ և հեռատես դիւանագիտական և քաղաքական անձնակազմով։

Մենք վստահ ենք որ կու գան հաւատաւոր նոր սերունդներ, կու գան նոր յիսնամեակներու կերտիչներ· ու թէեւ հպարտ իրենց իրագործումներով, բայց մասնաւոր երկիւղածութեամբ կը խոնարհին այն սերունդներուն յիշատակին առջեւ, որոնք քառսէն լոյսն ստեղծեցին, որոնք խոր վիրապը վերածեցին աննախընթաց Յիսնամեակի մը, հիմերը դնելով Հայ ժողովուրդին քսաներորդ գարու վերածնունդին։

Ուրեմն ով որ կը հաւատայ հայութեան ապագային,

© National Library of Armenia

ո՛վ որ կը հաւատայ անոր կրած դրօշին յաղթանակին, ով որ կը խանդավառուի անոր նուաճումներով, պէտք է ի խորոց սրտի պաշտպան ու զօրավիգ կանգնի մեր բոլորին սիրելի Սովետական Հայաստանին։

Փա՜ռք ու պատիւ Հայուն Հայրենիքին նորօրեայ ճիւնամեակին և փա՜ռք ու պատիւ մանաւանդ, հաւատաւոր նուիրումով և անսահման զոհողութիւնով՝ զայն կերտող սերունդներուն։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ

Դարեր շարունակ, ժողովուրդ դու իմ,
Տեսել ես միայն փորձանք ու աղէտ
Կարդում եմ միայն գրերում հո հին
Վէպեր, թախծութեան, տխրութեան տաղեր:
Դառնութիւններիդ երբը դժուարին
Գալիս է հասնում լենինեան դարին:

Հնչեց Հիւսիսից ձայն հրաշագործ,
Մահուան խաւարից կանչեց դէպի կեանք...
Աչխարհում վառուած, օ՛, փրկարար բո՛ց,—
Լենինեան մարտի անպա՛րս արձագանք,
Որ երկրից - երկիր թնդաց անառիկ,—
Եւ բերեց հեզ այն փրկութեան տարին:

Ուրկընդիր այդ նոր, կենսատու կոչին,
Լենինեան կանչին այդ աւետաբեր —
Յառնեց հո ոգին մի նիգով վերջին,
Վրայից մահու թիրը թօթափեց,
Եւ ելած ահա այդ նո՛ր պայքարին՝
Դու ողջունեցիր փրկութեան տարին:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

© National Library of Armenia

ԴԱՐԵՐԻՑ ԵԿՈՂ ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

ՆԱԳՈՒՇ ՑԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Հայկական ՍՍՀ Գերագոյն Սովետի Նախագահութեան Նախագահ

Դարերի խորքում է հայ ժողովուրդը վառել իր գոյութեան և ինքնութեան կրակը։ Դարեր չարունակ Արեւելքի և Արեւմուտքի բախման քառուղու վրայ կանգնած, նա հերոսաբար ընդդիմացել է պատմութեան դաժան հարուածներին, տանջագին մաքառումներով դիմագըրաւել ամէն տեսակ արհաւիրքների և այդ անհաւասար գօտեմարտում մասնատուել, կորցրել է իր ամբողջականութիւնը, իր պետականութիւնը և ենթակայ է դարձել բնաջնջման ահաւոր վտանգին։

Այդ դարաւոր տառապանքներից յետոյ, 20-րդ դարի սկզբին, նա ապրեց իր ծանր ու դժուարին պատմութեան ամենամեծ ողբերգութիւնը։ Եւ արդէն սկսեցին ի յայտ գալ անկոչ «մարգարէներ», որոնք փորձեցին հայ ժողովրդին դասել իր դարն ապրած և անհետացող ժողովրդների շարքը։

Բայց պատմութիւնը այլ ուղի էր վերապահել մեզ։ Իր գոյութեան ամենածանր ու ճակատագրական պահին, իրադարձութիւնների բարդ ու խճճուած հանգոյցներում հայ ժողովուրդն իր մէջ իմաստութիւն գտաւ տեսնելու փրկութեան միակ ճշմարիտ ճանապարհը, իր բախտը կապելով Հոկտեմբերեան սոցիալիստական մեծ յեղափոխութեամբ ապատագրուած Ռուսաստանի հետ, մեծ Լենինի վեհ գաղափարների հետ։

1920 թ. նոյեմբերի 29-ին կատարուեց այդ բախտորոշ շրջադարձը, և այդ տարեթիւը մեր ժողովրդի պատմութեան մէջ մտաւ որպէս նրա ամենանուիրական ու լուսաւոր օրը, որպէս նրա ազատագրական դարաւոր պայքարի լուսապսակը։ Այդ պատմական իրադարձութեամբ հայ ժողովրդի բնաջնջման մղձաւանջին փոխարինեց վերածնութեան արեւոտ այգը, նրա նոր կեանքի արշալոյսը։

Պատմական այդ մեծ յաղթանակի առթիւ Հայաստանի ռազմայեղափոխական կոմիտէին յղած իր հեռագրում, աշխատաւոր մարդկութեան հանճարեղ առաջնորդ, հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Վ. Ի. Լենինը անհուն բերկրանքով ողջունեց «իմպերիալիզմի ճնշումից ազատագըրուած աշխատաւորական Սովետական Հայաստանին»։

Այդ բախտորոշ իրադարձութիւնից յետոյ անցել է յիսուն

© National Library of Armenia

տարի, մաքառումներով ու սխրանքներով, խիզախումներով ու մեծագործութիւններով լի տարիներ։

Եւ ահա այդ յիսնամեակի բարձունքից նայելով 1920 թ. Նոյեմբերի 29-ին, մենք այսօր կրկին ու կրկին ուզում ենք ասել, որ այդ իրադարձութեան ամենաճշմարիտ անունը, այո՛, վերածնունդ է։ Դա վերածնունդ էր, որովհետեւ ստեղծուեց մեր ժողովրդի նոր պետականութիւնը, Սովետական Հայաստանը, դա վերածնունդն էր հայ մշակոյթի։ Դա վերածնունդ էր, որովհետեւ այդ յիսուն տարիներին հայ ժողովուրդը կարողացաւ հանգուցել իր քաղաքակրթութեան այն թելերը, որոնք խզուել էին դարերի ընթացքում։

Մեր ժողովրդի բազմադարեան պատմութեան մէջ դժուար է գտնել մի այլ հատուած, որն այնքան բարենպաստ պայմաններ ստեղծած լինէր նրա չինարար ոգու, նրա ստեղծագործ մտքի ծաղկման համար, որքան այս յիսուն տարիները, որոնք սովետական ժողովուրդների բարեկամութեան լենինեան ստեղծարար գաղափարների լոյսով են ջերմացած եղել։

Յայտնի է, որ իւրաքանչիւր ժողովրդի առաջադիմութիւնը նախ և առաջ պայմանաւորուած է նրա հասարակական - տնտեսական մակարդակով։ Այդ մասին լաւ է ասել մեր ազգային բանաստեղծը՝ Յովհաննէս Թումանեանը. «Մտաւոր և բարոյական զարգացումը՝ ամէն ազգի ու անհատի վերաբերութեամբ՝ նիւթական ապահովութեան արդիւնք է։ Տնտեսապէս աղքատ մի ժողովուրդ կարող չէ ոչ մտաւոր և ոչ բարոյական բարձր զարգացում ունենալ»։

Եւ եթէ մենք այսօր մի յետադարձ հայեացք նետենք դէպի այն տարիները, երբ Հայաստանում նոր էին հաստատուել սովետական կարգեր, ապա հայ ժողովուրդը մեզ կը պատկերանայ այն աշխատաւոր մարդու կերպարով, որը թեւերը քշտած, օր ու գիշեր իրար խառնած, քրտնաջան աշխատում ու ջանում է թօթափել իր աղքատութիւնը, զօրանալ տնտեսապէս և մտաւոր ու բարոյական բարձր զարգացման հասնել։ Այդ օրերից վերադառնալով դէպի ներկան, մենք այսօր կարող ենք ասել, որ հայ ժողովուրդը կարողացաւ հասնել իր նպատակին, նա տասնամեակների ընթացքում հարիւրամեակների ճանապարհ անցաւ, իր հանրապետութիւնը դարձնելով դարի գիտական ու տեխնիկական մակարդակին կանգնած առաջաւոր արդիւնաբերութեան ու գիւղատնտեսութեան մի երկիր։ Ու երբ վերջերս ինձ արտասահմանում հարց տուին, թէ որն է մեր ժողովրդի այսօրուայ կեանքի ամենաբնորոշ երեւոյթը, ապա ես պատասխանեցի մի բառով՝ լոյսը, և ասացի, որ խօսքս, իհարկէ, միայն էլէկտրական լոյսի մասին չէ, թէեւ Սովետական Հայաստանը բնակչութեան մէկ շնչին ընկնող էլէկտրաէներգիայի արտադրութեամբ՝ վաղուց արդէն առաջ է անցել կապիտալիստական մի շարք առաջաւոր երկրներից։ Խօսքս լոյսի մասին է ընդհանրապէս, կեանքի լոյսի, առաջադիմութեան, մտքի և բանականութեան, գիտութեան ու արուեստի լոյսի մասին։

© National Library of Armenia

Դա այն լոյսն է, որով հայ գիտնականներն այսօր Արագածի լանջերից թափանցում են տիեզերքի խաւարամած հեռուները՝ յայտնագործելու երկնային նոր մարմիններ և լուծելու տիեզերական առեղծուածներ։ Դա այն լոյսն է, որով մեր գիտնականները խորամուխ են լինում հիւլէի մանրագոյն մասնիկների մէջ՝ ճանաչելու նրանց էութիւնն ու կառուցուածքը։ Նե պատահական չէ, որ մեր գիտնականները աւելի ու աւելի յաճախ են գիտութեան ու տեխնիկայի մէջ իրենց նոր խօսքը ասում։ Դրա լաւագոյն վկայութիւնն է այն, որ բոլորովին վերջերս, ի պատիւ Սովետական Հայաստանի այս յոբելեանի, մաթեմատիկական մեքենաների ինստիտուտի կոլեկտիւը ստեղծեց իւնիվերսալ, հիբրիդային միկրոգծագրերով գործող մեր երկրում առաջին էլէկտրոնային հաշուիչ մեքենան՝ «Նայիրի–3»-ը։ Դա արդէն վաղուայ էլէկտրոնիկան է։

Դա այն լոյսն է, որ արտաքինում է Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանի վարդագոյն կոթողներից, մայրաքաղաք, որն իր մէջ այնպէս հիանալիօրէն խտացնում է մեր ժողովրդի դարաւոր աւանդութիւնները և այսօրուայ շինարարական թափը։ Այդ շինարարական թափի ու ծաւալի մասին գաղափար կազմելու համար բաւական է դիտել միայն Հրազդանի ափին բարձրացած մարզական նոր վիթխարի համալիրը, որը յոբելեանի օրերին կը բացի իր դարպասները և տեղ կը տայ աւելի քան 75.000 հանդիսականների, որոնք կը գան ներկայ լինելու տօնական միջոցառումներին։ Յոբելեանի օրերին իր հիւրընկալ դռները կը բացի նաեւ «Ալիք» հինաւուրց անունը, բայց ժամանակակից ճարտարապետութեան չունչն ու դրոշմը կրող 500 տեղանոց չքեղ հիւրանոցը։ Եթէ սրան աւելացնենք նաեւ այն, որ մեր հանրապետութեան բնակչութիւնն այս տարի 765.000 քառակուսի մետր բնակելի տարածութիւն կը ստանայ, իսկ մեր երեխաները նոր դպրոցներ՝ 32.000 տեղով, ապա պարզ կը լինի, թէ որքան մեծ է մեր շինարարների աւանդը։

Այո՛, Հայաստանն այսօր հնի և նորի, վաղնջականի և արդիականի մի ներդաշնակ միաձուլութիւն է։ Այստեղ դարերի հեռաւորութիւնից մետրմաքար ձայնակցում են ալիհեր հինն ու այժմէականը։

Հայաստանի պատմական մայրաքաղաք Արտաշատի աւերակներից ոչ հեռու, ուր գտնւում են երկու հազար տարի առաջ կառուցուած հայկական առաջին թատրոնի մամռապատ որմերը, այսօր կանգնած է նոր Արտաշատի թատրոնի նորակառոյց շէնքը։ Երկու հազար տարեկան է նաեւ Գառնիի տաճարը, որն այսօր վերակառուցւում է և շուտով նորից կը յառնի իր վաղեմի շուքով ու վեհութեամբ։ Եւ ահա նրանից ոչ հեռու բարձրանում են Հայաստանի ամենաերիտասարդ քաղաքներից մէկի՝ Աբովեանի վարդագոյն թաղամասերը, նրա խոշոր գործարանների համալիրները, իսկ նոյնքան երիտասարդ արդիւնաբերական նոր օջախում՝ Չարենցաւանում, բարձրանում են բիւրեղային լիգինի արտադրութեան գործարանի մասնաշէնքերը. արդիւնաբերութեան այդ նոր ճիւղի միկրոբիոլոգիական սինթէզի առաջնեակը կառուցւում է գիտութեան և արտադրութեան աշխատողների սերտ համագործակցութեամբ։

© National Library of Armenia

Այդ համագործակցութիւնը հիմք դարձաւ մեր հանրապետութեան ժողովրդական տնտեսութեան այնպիսի առաջադիմական ճիւղերի բուռն զարգացման համար, ինչպիսիք են՝ էլէկտրոնիկան և ռադիոէլէկտրոնիկան, հաշուիչ մեքենաների և աւտոմատացման միջոցների, ճշգրիտ հաստոցների ու սարքերի, պոլիմերների ու վիտամինների արտադրութիւնը։

Ահա այն նորի, արդիականի ոչ լրիւ պատկերը, որը բնորոշում է մեր հանրապետութեան արդիւնաբերութեան զարգացումը։

Հայ ժողովրդի բազմադարեան անցեալի և լենինեան գաղափարներով լուսաւորուած նրա ներկայի մի խորհրդանշական պատկերն է նաեւ «Հայկական արուեստան Ուրարտուից մինչեւ մեր օրերը» ցուցահանդէսը, որը Հայաստանի վերածնութեան յիսնամեայ յոբելեանի նախօրեակին բացուեց Փարիզում և ֆրանսիական թերթերի կողմից համարուեց «Սովետական Հայաստանից բերուած հրաշք»։

Հայաստանն այսօր, ի տարբերութիւն իր ոչ հեռաւոր անցեալի, աշխարհի մայրաքաղաքներն է տանում ոչ թէ խնդրագրեր ու աղերսագրեր, այլ իր դարաւոր ու նոր մշակոյթի գանձերը, ոչ թէ իր տառապանքներով ու արցունքներով է ուզում արժանանալ աշխարհի ուշադրութեանը, այլ խնդագին երգերով, իր արեւային արուեստով։

Եւ Ուիլեամ Ֆոստերի այն խօսքը, թէ այսօր սովետական ժողովուրդը ամենակենսուրախ ժողովուրդն է դարձել աշխարհում, ամբողջութեամբ վերաբերում է նաեւ հայ ժողովրդին։

Վերածնուած, տնտեսապէս զարգացած Հայաստանն այսօր հրնարաւորութիւն է ստացել իր նիւթական ու հոգեւոր մշակոյթի գանձերը պարզելու աշխարհին։ Կիրովականի բարձր ճշգրտութիւն ունեցող հաստոցների գործարանը Թողարկեց էլէկտրակայծային հազարերորդ հաստոցը, որի նախորդները ոսկէ մեդալների են արժանացել միջազգային ցուցահանդէսներում և յայտնի են աշխարհի շատ երկրներում, իսկ Իտալիայում սկսել են հրատարակել հայ ճարտարապետութեան գլուխգործոցներին նուիրուած գիտական ուսումնասիրութիւններ և albոմներ։ Ֆրանսիայում տպագրութեան է պատրաստւում հայ պոէզիայի անթոլոգիա՝ սկզբից մինչեւ մեր օրերը, նոյնպիսի մի անթոլոգիա հրատարակւում է Հունգարիայում։ Վիեննայի հրատարակչութիւններից մէկը շուտով լոյս կ՚ընծայի հայ մանրանկարչութեան լաւագոյն նմոյշները։

Այո՛, վերածնութեան լոյսն է ամէնուրեք, այդ լոյսով են ներթափանցուած մեր մշակոյթը, մեր արուեստն ու գրականութիւնը։

Դարաւոր ու հրաշալի աւանդներ ունէր հայ ճարտարապետական արուեստը։ Բայց այդ ճարտարապետութիւնը մնացել էր աւերակուած կոթողների դարաւոր փոշիների ու մամուռների տակ, որովհետեւ հայ ժողովուրդը, կորանցնելով իր պետականութիւնը, զրկուել էր կառուցելու և կերտելու հնարաւորութիւնից։ Այդ հնարաւորութիւնը նա ստացաւ միայն վերջին յիսուն տարիներին և դրա շնորհիւ վերածնեց իր ճարտարապետական արուեստը, որն արդիականութեան ոգով նորացած շողում է Երեւանի, Լենինականի, Կիրովականի և հանրապետութեան այլ

© National Library of Armenia

քաղաքների ու բնակավայրերի կոթողներում։

Մեր վերածննդության խորհրդանիշներից մեկն է նաեւ հայ երաժշտական արուեստը, որն, իր մէջ առնելով դարերից եկած մեր ազգային մելոսը և այն նորոգելով մեր օրերի չնչով ու հոգեբանութեամբ, վաղուց արդէն դուրս է եկել ազգային սահմաններից և հնչում է աշխարհի չատ բեմերում։

Երկար ճամբայ է կտրել հայ գրականութիւնը։ Նրա սկիզբը Մեսրոպ Մաշտոցի մեծագործութեամբ է լուսաւորուած, և ընթացքն իմաստնացած է մեր գրականութեան մեծերի հայրենասիրական ու հումանիստական գաղափարներով։ Մեր պատմութեան փոթորկածեծ ճանապարհներին այդ գրականութիւնը միշտ ժողովրդի հետ է եղել, նրա մէջ վառ է պահել արդար ու լուսաւոր ապագայի ափերին հասնելու բաղձանքը։

Եւ այսօր, երբ հայ ժողովուրդն իր վերածննդության 50-ամեայ տարելիցն է տօնում, հնարաւոր չէ երախտագիտութեամբ չյիշել և արժանին չհատուցել մեր գրականութեան մեծերին, որոնց հոգու և մտքի պայծառ լոյսն ու ջերմութիւնը յարատեւում է մեր այսօրուայ մեծագործութիւնների, մեր ժողովրդի, մեր նոր սերնդի հոգեկան հարստութեան մէջ։ Սովետական գրականութիւնը, նրանց առաջադէմ և մարդասիրական աւանդները ներդաշնակօրէն միահիւսելով սոցիալիստական ռէալիզմի սկզբունքներին, այսօր ապրում է իր ժողովրդի չահերով, գործում է յանուն նրա առաջընթացի ու երջանկութեան։ Մեր գրականութեան ու արուեստի այդ աննախադէպ զարթօնքի հիմնաքարը դարձաւ լենինեան այն սկզբունքը, ըստ որի համամարդկային մշակոյթի կազմաւորման միակ ճիշդ ուղին բոլոր ժողովուրդների ազգային մշակոյթների բարգաւաճումն ու ծաղկումն է, որովհետեւ ապազգային մշակոյթ յայտնի չէ մարդկութեանը։

Եւ այստեղ աւելորդ չէ յիշել մեծ Լենինի գինակիցներից մեկի՝ Ա. Վ. Լունաչարսկու այն խօսքը, թէ մշակոյթի մէջ «ազգային հիմքը երկար կը մնայ, թերեւս ընդմիշտ, չէ՞ որ ինտերնացիոնալիզմը չի էլ ենթադրում համամարդկային սիմֆոնիայի մէջ եղած ազգային մոտիւների ոչնչացում, այլ միայն դրանց հարուստ և ազատ ներդաշնակում»։

Հայ ժողովուրդն իր տնտեսական և մշակութային այս բոլոր նուաճումներին հասաւ լենինեան կոմունիստական մեծագործ կուսակցութեան ղեկավարութեամբ, նրա իմաստուն ազգային քաղաքականութեան շնորհիւ։ Նա մեկ յիսնամեակի ընթացքում դարերի ճամբայ անցաւ, որովհետեւ նրան գորավիգ էր ռուս մեծ ժողովրդի և մեր հայրենիքի եղբայրական միւս ժողովուրդների բարեկամութիւնն ու համագործակցութիւնը։

Եւ հպարտօրէն կանգնել է այսօր հայ ժողովուրդը իր վերածնուած լեռնաչխարհում, կանգնել իր հին ու նոր գանձերի հարստութեամբ, իր մտքի ու չինարար բազկի կոթողներով, կանգնել է վառան, մեծ ապագայի լոյսը հոգում, որովհետեւ իրաւահաւասար անդամն է այն եղբայրական հզօր դաշինքի, որը կոչւում է Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետութիւնների Միութիւն։

© National Library of Armenia

ՆՈՅԵՄԲԵՐԵԱՆ

Ն. ԿԱՏԱՐ

Հրեղէն ծոցէն՝
Ցեղափոխիչ Հոկտեմբերի,
Արդարազօր, իրաւազէն՝
Նոյեմբերի քանդուի՛ննը ծընաւ մեզի:
Վըտիտ, վատոյժ
Մարմինն անոր առաւ աւիւն, առաւ աշխոյժ,
Հոծ յոյզերէ՛ն
Հայրենական մեր սուրբ հողին,
Հեւքէ՛ն, հուրքէ՛ն
Հայ հոգիին:

2

Ի՛նչն է անոր,
Որ ցանկալի կ'ընէ մեզ զայն.
Ի՞նչն է անոր,
Որ մեզ պատրաստ կ'ընէ ամէն զոհողութեան.
Ի՞նչն է անոր,
Որուն համար կիրք ու կորով ենք անսահման:
Ի՞նչը անոր,
Իրա՛ւ, աղուո՞ր.
Բայց ինքնիրե՛ն,
Ինքն հա՛մօրէն.
Նախ եղածո՛վն իր այս, հիմա,
Ու խոստումովն ըլլալիքին ալ դեռ վաղուայ:

3

Մինչեւ երէկ,
Երկիրը մեր՝
Անտէր, աւեր,

Օտարից յո՛ւծն էր, միշտ ըրեր:
Հողն՝ անմըշակ՝ հե՛րկ, հո՛ւցս կ'ըղձար,
Հանքն՝ անաշխատ՝ ձեռքե՛ր ճարտար:
Մինչեւ երեկ,
Մո՛ւթ էր մըտքին՝
Սո՛ւգ էր սրտին
Մեր բոլորին:
Մինչեւ երեկ,
Ցաւը շապիկն էր մեր մարմնին՝
Մերկ ու ցրտին.
Ու աղուաշո՛ղ արեւն յոյսին
Մարե՛ր, մեռե՛ր՝ հորիզոնէն մեր հոգիին:

4

Ի՞նչ եղիր հիմա.
Ահա, ահա՛,
Երկիրը մեր
Իր հարազատ տէ՛րն է գըտեր:
Կուրծքն իր հողին
Լա՛յն է բացեր
Կուշտ գըգուանքին
Կա՛րծր խոփին.
Զո՛վ գըրգանքին
Անո՛ւշ ջուրին.
Բազմատեսակ բերքը որուն
Արդար բաժինն է ամենուն:
Քա՛րն ու մեսա՛ղն իր հանքերուն
Արեւի՛ն են ելեր հիմա,
Ու դարձեր են կառոյց, fանդա՛կ ու մեքենա՛յ:
Այսօրը մեր՝
Անմա՛ր, անմե՛ռ,
Հաւատքին ճո՛ր
Հուրն է վառեր,
Հոգիներո՛ւն մէջ մեր բոլոր:
Այսօ՛րը մեր
Տենդ ու տրոփ է մեզ տըւեր.
Այսօրը մեր
Քաջ ու քրտինքէ է մեզ բերեր.
Այսօ՛րը մեր
Խանդ ու խինդ է մեզ պարգեւեր:

5

Մեր վա՞ղն, հապա.

© National Library of Armenia

Օ՛, աճիկա
Սիրելագոյն խոսո՛ւմն է մեր,
Որուն համար՝
Ծօժաորէն, յամառաբար
Պիտի տրճի՛նք, պիտի ճրգնի՛մք դեռ, տարինե՛ր:
Անդաւաճան
Երա՛զն է աճ նբւիրական,
Որուն մարմինը գեղեցիկ՝
Մասնիկ - մասնիկ,
Պիտի կերտե՛նք,
Պիտի կանգնեմնք,
Ի տե՛ս աչխին
Մեր բոլորին:
Օ՛, մեր վա՛ղն այն...
Աշխարհասփիւռ հայերն համայն
Պիտի՛ մի՛ գան
Հողին վրայ հայրենական.
Ուր, յոյսի՛ն մէջ Նոյեմբերի
Ու յոյզերո՛վն հերոսական՝
Նահանդագի՛ն
Կրե՛ն, կոփե՛ն, կերտե՛ն պիտի
Իրենց վրսե՛մ, վե՛հ ապագան...:
Օ՛, մեր վա՛ղն այն.
Երբ՝ սրբազան
Երկի՛րը մեր սովետական՝
Շնորհիւ ռուչի՛ն ու ջրնորհի՛ն
Զաւակներուն իր՝ սրբազին,
Որ մը, կրկի՛ն
Պիտի դառնայ դրաւ՛խտը հին...:

© National Library of Armenia

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՍԿՈՒԶՆԵՐ

ՎԱՐԴԳԷՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Զ

... Աշտարակի ձորում մի մեծ ընկուզենի կայ։

Մանկութեան օրերին, երբ լողանում էինք, յաճախ էինք հաւաքւում նրա տակ կամ մագլցում ճիւղերն ի վեր։ Այդ ճիւղերի վրայ, հսկայ տերեւների հարեւանութեամբ, մենք մի-մի ընկոյզ էինք թւում, քանի դեռ կեանքը չէր ջարդել մեր պատանութեան կեղեւը։ Բայց դրա մասին չէ, որ ուզում եմ պատմել, պարզապէս քնի են նըման մանկութեան վերյուշները, որ յաղթահարել երբեմն դժուար է։ Ուզում եմ աղբիւրի մասին պատմել, որ դուրս էր գալիս այդ ընկուզենու արմատների միջից։ Սառը, զարմանալի ջուր էր, որի մէջ հորթերի պէս մտցնում էինք մեր դնչերը, խմում, խմում... Մեծերն ասում էին, թէ չի կարելի լողանալուց անմիջապէս յետոյ խմել սառն աղբիւրից, բայց արդէն այն ժամանակ մենք հասցրել էինք սովորել մեծերին չլսելու արուեստը։ Աղբիւրի տակ մանրիկ աւազ էր, որի մէջ փոքր-ինչ համբերելով՝ ջուրը դնում խառնւում էր ջասախին։ Մի քիչ, ընդամէնը մի քիչ՝ գետի մէջ դեռ զգացւում էր աղբիւրի սառը երակը, յետոյ կորչում էր, անհետանում։

Եւ ահա, շատ տարիներ յետոյ, ես նորից մեր ձորում եմ։ Ժայռերը նոյնն են, նրանց հաշւով հազիւ մէկ-երկու րոպէ է անցել, գետը բարակած է մի քիչ, երեւի նրա համար, որ աշուն է։ Ահա և ծառը։ Նրա տակ ընկոյզի կճեպներ են, ընկոյզներ էլ կան, որ ես տեղնուտեղը ջարդելով, ուտում եմ։ Ուզում եմ ջուր խմել, գնում եմ դէպի աղբիւրը։ Ընկուզենու արմատների մէջ, այնտեղ, որտեղ թողել էի ես աղբիւրը, աղբիւր չկար, փոքր-ինչ ներքեւ էր իջել, աւելի խառնուել գետին, կարծես մի քիչ պակասել էր, պղտորուել։ Արմատների մէջ, այնտեղ, ուր առաջ սառն էր ու մաքուր, ցէմենտէ փոքրիկ աւազան է սարքած, այդ ցէմենտի վրայ էլ ես կարդում եմ. «Ձիշատակ Մարտիրոսից՝ այս աղբիւրից ջուր խմողներին»։ Եւ ներքեւում՝ թուականը՝ 1954։ (Ո՞վ է այդ Մարտիրոսը, ինչո՞ւ է աղբիւրը նրա յիշատակը. չեմ հասկանում։ Այս աղբիւրը կար 54 թուականից շատ տարիներ

© National Library of Armenia

առաջ և կար ծառի, բնութեան կամքով...)։ Ցէմենտէ աւազանի մէջ, մաքուր ջրի փոխարէն, ծխախոտի մնացորդներ են, կոտրուած շշեր, աղբ։ Իսկ ջուրը ներքեւում է, կարծես խռոված կամ, երեւի, ինձ է թւում, որովհետեւ մանկութեան ձորում անհնար է անտիմնատալ չլինել...

Ո՞վ է եղել այս Մարտիրոսը։ Երեւի ուզեցել է բնութիւնը սրբագրել, աւազան է սարքել ցէմենտից, կարծելով, թէ դա աւելի լաւ է, քան աւազը, որ յաճախ, ջուր խմելուց յետոյ մնում է մեր քթածակերում, ատամների մէջ, թաց երեսներին։ Սարքել է, ոչինչ, մտածել է անմահանալ, անունը թողնել գոնէ ցէմենտի վրայ, ծառի տակ, որտեղ միշտ էլ մարդիկ են լինում, քանի դեռ աշխարհում մարդիկ են լինելու... Աւազան է սարքել, աղբիւրին տիպել աշխարհ գալու միտաղէ խողովակի միջնորդութեամբ, բայց աղբիւրը թեքել է ճանապարհը, աւազ երազելով։ Երեւի այսպէս է եղել կամ երեւի այդ Մարտիրոսը լաւ ու բարի մի մարդ է, միայն թէ հայ, որ շատ, շատ է սիրում իր անունը։ Ես նորից կարդում եմ ցէմենտի վրայի գրածը, կռանում, ջուր եմ խմում, տխրում եմ։ Ոչ մանկութեան համար, ոչ էլ այս ձորի։ Ես Մարտիրոսի համար եմ տխրում։ Նրա անունը երեւի շատ երկար կը մնայ աւազանի պատին, որի մէջ ծխախոտի մնացորդներ են, ջարդուած շշեր, որի մանգուտած խողովակից ջուր չի գալիս ու երեւի չի գայ երբեք։

Ես տխրում եմ Մարտիրոսի համար, իսկ քիչ հետու մի անյայտ գերեզման է։ Ես շատ եմ եղել այդ քարի մօտ, փորձել եմ կարդալ այն մի քանի բառը, որ երեւում է, չեմ կարողացել։ Բայց ես լսել եմ իմ հօրից, իսկ հայրս էլ իր հօրից է լսել այդ քարի պատմութիւնը։ Ո՞վ կարող է ասել, թէ դա ճշմարիտ է կամ ո՞վ կարող է ասել, թէ ճշմարիտ չէ։

... Շատ տարիներ, գուցէ հարիւրամեակներ առաջ՝ գիւղը բարձրացել էր այս ձորի քարանձաւները, և դատարկ տներին տէր էր դառել Թշնամին, որին նաեւ արիւն էր հարկաւոր։ Թշնամին գազազել էր. որտե՞ղ կարող էր չքուած լինել մի ամբողջ գիւղ։ Իսկ գիւղը կրծկրւել էր բարձր քարանձաւներում, որոնք՝ չէին երեւում ներքեւից. ապրում էր լուռ, տղամարդավարի։ Ամենադժուարը ծարաւի դէմ կրուելն էր, ամենադժուարն էր վերեւից նայել Քասախի ջրերին, ծառին. որի տակ աշխարհի ամենալաւ աղբիւրն էր, և լիզել չորացած շրթունքները։ Մնծերը մի կերպ դիմանում էին, իսկ փոքրերը լաց էին լինում, մնծերը փակում էին նրանց բերաննները ձեռքերով կամ շորով, որ յանկարծ Թշնամին չլսի։ Մի աղջիկ կար նրանց մէջ, նրա անունը տասը տեսակ եմ լսել, դրա համար չեմ գրում. այդ աղջիկը մի գիշեր ներքեւ իջաւ, որովհետեւ աչքերի առաջ, ծարաւից մեռնում էին երեք երեխայ։ Ներքեւ իջաւ, գտաւ աղբիւրը, կժերը լցրեց ջրով։ Բարձր խոտերի միջով անշշուկ գնում էր աղջիկը, երբ յանկարծ դէմ առ դէմ դուրս եկան Թշնամիները. երեքն էին, գինուած, կատաղի։

© National Library of Armenia

վերջապէս... Շատ տանջեցին աղջկան ձորի լռութեան մէջ, թաց խոտերի վրայ, մերկացրին նրայ ջահել մարմինը, որ սպիտակ էր ու ապառաժ՝ ինչպէս ջուրը, որ դուրս էր գալիս ծառի տակից։ Աղջիկը կարողացաւ լռել և միայն վերջին րոպէներին, մահուան մօտիկութիւնից գգալով, յանկարծ սկսեց երգել.

Է՛յ, սարի մարդիկ, էյ, ձորի մարդիկ...

Նրա բարակ ձայնը չմեռաւ Քասախի վշշոցի մէջ, հասաւ վերեւ, քարանձաւներին և մարդիկ իմացան, մարդիկ աւելի սակուեցին, նոյնիսկ երախաները։ Սպիտակ վէրքի նման՝ աղջկայ մարմինը մնաց կանաչների մէջ, իսկ ջարդուած կժերի ջուրը հողը խմեց՝ մուգ-կարմիր արեանը խառնած։

Եղե՞լ է, թէ՞ հնարել են... Կայ գերեզմանը, քարանձաւները կան, կայ գիւղը՝ հին ու զարմանալի, և աղբիւրը կայ, որ դեռ չարունակում է դուրս գալ ընկուզենու արմատների միջից։

Իսկ գերեզմանի վրայ ոչ մի անուն չկայ։

Է

Լինհաստանից մի լրագրող էր եկել երկու տարի առաջ, մեսին Օչական էինք գնացել՝ Մաշտոցի չիրիմը տեսնելու։ Երբ դուրս եկանք եկեղեցուց, տէր հայրը հրաժեշտ տալով հեռացաւ, վոյտէկն ասաց.

— Քաղցած եմ։

— Գիւղում ճաշարան չկայ, քսան-քսաներորդ րոպէ պիտի համբերես, կը հասնենք երեւան։

— Ուզում եմ այստեղ մի քիչ թափառենք, փողոցներում, գերեզմանատուն գնանք, խաղողի այգիներ։

— Ուրեմն, պիտի սոված մնաս։

— Չեմ կարող, եթէ մայրս վարշաւայում իմանայ, որ ես ժամը երեքին բան չեմ կերել, վաղը երեւան կրգայ։ Մտի՛ր որեէ տուն, գոնէ հաց ու պանիր առ, քայլելով կ'ուտենք։ Ամօթ չի, չէ՞...

Ի՞նչ անել։ Գիւղում Սեպտեմբերի վերջն էր, խաղողաքաղ, և փողոցներում համարեայ մարդ չկար, միայն երեխաներ էին և ծերեր, որոնց եթէ բան հարցնէիր, նախ կը պատմէին Անդրանիկ զօրավարի կռուից, և, նայելով վոյտէկ Գէլժինակուն, տեղնուտեղը կը գուշակէին, թէ նա աշտարակցիներից ումմ տղան կը լինի, յետոյ էլ ամօթանք կըտային, թէ ինչի հայերէն չի խօսում։

Եւ յանկարծ... գիւղում նոր թխած հացի հոտը հրաւիրատոմս է, իսկ ես հացի հոտ առայ։ Ահա, երեսուներորդ-քառասուն տարեկան մի կին կարմրատակած կախուել էր թոնրի վրայ։ Կողքին նստած էր

© National Library of Armenia

տաս - տասներկու տարեկան մի աղջիկ։

— Բարի՛ւ, քոյրիկ,— ասացի։

— Բարիւ, ախպեր ջան,— կինը նայեց ինձ հազար տարուայ ծանօթի պէս։

Ես բացատրեցի, թէ ինչու եմ եկել, ասացի, որ հետս հիւր կայ օտար երկրից, մի խօսքով՝ խնդրեցի մի քանի հաց ու եթէ կայ, մի կտոր պանիր տայ։ Ցետոյ էլ չամաչեցի ու աւելացրի.

— Ինչ որ պէտք է՝ կըտանք, քոյրիկ ջան։

Կինը ինձ ոչինչ չպատասխանեց, այլ դառաւ աղջկան։

— Ցասմիկ, ձալոյին կանչի, մի թռի, չուտ...

Աղջիկը թռաւ, իսկ մէկ - երկու րոպէ անց՝ երեւաց ձալոն, իսկական օշականցի պառաւ՝ սմքած ու բարի դէմքով։

— Ներս կանչիր դոնաղիդ, ախպեր ջան,— ասաց կինը՝ թոնրի մօտից վեր կենալով, ձալոյ,դու մի երկու հաց հանի,գալիս եմ...

Ես ձայն տուի վոյտէկին, հետաքրքիր կր լինի նրա համար, մտածեցի։ Իրօք, հետաքրքրեց։ Երեխայի պէս, բերանը բաց, նա նայում էր կարմրած թոնրին, յետոյ՝ կարմրող ձալոյին, յետոյ լաւաշներին, որ ծովափին մերկացած մարդկանց պէս, կարծես արեւի լոգանք էին ընդունում։

Տանտիրուհին քիչ անց դուրս եկաւ կողքի սենեակից.

— Ներս մտէք, ախպեր ջան,— ասաց նա ինձ,— հայերէն գիտի՞ դոնաղը...

— Չէ,— ասացի ես,— իրենց երկրում չեն անցնում հայերէն։

— Ցա՛,— զարմացաւ կինը։

Ներս մտանք։ Դիւզական համեստ մի տուն էր, որի նկարագրութիւնը կարող էք գտնել չատ վէպերում, որոնք գրւում են հիմայ։ Սեղանին թթու էր դրած, հաց, պանիր, կարագ, մուրաբա, լոբի։ Վոյտէկը զարմացած նայում էր ինձ։

— Ուտենք,— ասացի։

Չգիտեմ, ամէն ինչ համո՞վ էր, թէ մենք էինք չատ քաղցած։ Ինքնամոռացութեան մէջ ուտում էինք, երբ բակից տղամարդու ձայն լսեցի, ու անմիջապէս ձայնը ներս մտաւ։ Քառասունին մօտ տղամարդ էր.

— Բարեւ էք եկել,— ասաց նա ձեռքը մեկնելով,— միսը տրւի, հիմի կրակին կր դնեն։ Տես է, չան կնիկր մաճառ էլ չի դրել։

Մի խօսքով՝ քիչ անց մեր կողքին թշշում էր մաճաղը, իսկ սեղանին էլ տեղ ու դադար չկար։ Վոյտէկը ուտում էր, խմում և մէկմէկ զննող հայեացքով նայում ինձ, յետոյ՝ տանտիրոջը։

Երեւան հասանք երբ արդէն գիշեր էր։ Ամբողջ ճանապարհին, թէպէտ համարեայ հարթած, վոյտէկը պնդում էր, որ տանտէրերն ինձ ճանաչում էին, որ ես նրանց հետ նախօրօք պայմանաւորուել էի։ Ես սկզբում ուշադրութիւն չէի դարձնում, բայց նա նոյնը պնդեց նաեւ յաջորդ առաւօտ, երբ լուրջ էր, լուացուած, սափրուած։ Նոյնիսկ օդա-

© National Library of Armenia

Նաւակայանում, երբ ես ճանապարհում էի նրան, ասաց.

— Լաւ խաբեցիր, հա, Օշականում...

... Ամէն անգամ, երբ յիշում եմ վոյտէկին, յիշում եմ նաև մի ուրիշ դէպք, ուսանողական օրերից, երբ սովորում էի Մոսկուայում։ Դա պատերազմից յետոյ էր, երեւի 50 թուականին։ Ռուբէնի հետ փողոցում տեսանք ութ-տաս տարեկան մի աղջկայ. ցուրտ էր, իսկ նրա ոտքի բթամատը դուրս էր եկել կօշիկի արանքից։ Ռանութ տարանք, առանք նրա համար ամենալաւ կարմիր կօշիկը, իսկ հաւաքւածներից մէկը ասաց.

— Ի հարկէ, կ'առնեն, հօ, իրե՞նց աշխատած փողը չէ, որ ափսոսան...

Մենք երկուսով նայեցինք այդ մարդուն, բայց ոչինչ չասացինք։ Այդ օրը մենք թոչակ էինք ստացել, իսկ աշխարհում պարզապէս ոչ մի երեխայ պիտի բոպիկ չլինի. այդ մեզ անձայն կտակել են գաղթի ճանապարհին յոգնած, արիւնլուայ ոտքերով մեր պապերը և պապերին պապերը։ Իսկ փոքրիկ աղջիկը փողոցից դեռ շատ երկար ժպտում էր մեզ, թեւի տակ ամուր սեղմած հին կօշիկները, որ դրել էր նոր կօշիկների տուփի մէջ։

Թ

Ոչ, ես չեմ գնում կոմիտասի այգի, ես յիշում եմ մի հանդիպում, որ եղաւ այս տարի Երեւանի դրամատան վիթխարի դահլիճում, ապակէ լուսամուտներից մէկի մօտ։ Հալէպից հիւր էր եկել, իմ ծանօթն էր. խնդրեց, որ միասին դրամատուն գնանք, սիրիական դրամը մերով փոխելու. դրամատան աշխատակցուհին հաշւում էր դրամները, երբ նոյն լուսամուտին մօտեցաւ յիսուն-յիսունհինգ տարեկան մի մարդ։ Նա մեր դրանն էր փոխում տոլարների։

— Ամերիկա՞ էք մեկնում,— հարցրի ես։

— Թուրքիա։

— Ե՞րբ։

— Առաւօտ կանուխ։

— Գեղեցիկ քաղաք է Ստամպուլը, մի քանի ամիս առաջ այնտեղ էի։

Մարդը նայեց մտաբերեց ու, ինձ թուաց՝ կասկածանքով։

— Շրջելո՞ւ էք գնում, թէ՞ ազգական ունէք,— հարցրի։

— Մշտապէս։

— Մշտապէ՞ս...

— Այո՛, հերիք է, երկու տարի ապրեցինք ձեր երկրում. կշտացանք։

Կշտացա՞նք։ Մարդն ինձ էր նայում հանգիստ ու չար։ Կշտա-

© National Library of Armenia

ցանք։ Այսինքն, հայրենիքից կշտացանք, Երեւանից, Մասիսից, Մի-ծեռնակաբերդից, որտեղ յուշարձան են սարքում երկու միլիոնի յիշատակին։ Կշտացանք. կարծես թէ հայրենիքը խորոված է, գարեջուր կամ երգ, որ լսում ես հազար անգամ։

Ես չկարողացայ գտնել պատասխան խօսք։ Ստիպուած ծխախոտ վառեցի, լռեցի։ Նա ինձ էր նայում ուղիղ ու անտարբեր։

Ես գիտէի, որ եթէ հարցնեմ Թուրքիա վերադառնալու պատճառը, այդ մարդը կ'ասի, թէ իր նոր ստացած բնակարանում դռները ոչ բացւում են. ոչ փակւում, թէ Երեւանի շուկայում դժուար է թարմ միս ճարել չաբաթ օրերին, թէ տրամվայները առաւօտեան լիքն են լինում կամ, որ իրենց հարեւաններից մէկը երկու օր առաջ ծեծում էր սեփական կնոջը։ Երեւի նա ուրիշ շատ բաներ կ'ասի, և այդ ասածների մէջ հնարաւոր է և ճշմարիտ բաներ լինեն։ Ի՞նչ անեմ այդ դէպքում. վիճե՞մ նրա հետ, ապացուցեմ հակառակը կամ արդարացումննե՞ր հնարեմ...

Ոչ, ես ոչինչ չասացի նրան, ոչինչ չհարցրի, ոչինչ չփորձեցի բացատրել։ Ուզեցի միայն, որ այդ մարդը՝ այնտեղ, Բոսֆորի ափին, երբեք չերգի «Անտունին», չտայ Մեսրոպ Մաշտոցի անունը, մոռանայ, որ կոմիտասը Երեւանում է, իր տան պատից չկախի Արարատների գունաւոր լուսանկարը։ Ես երկար նայեցի այդ մարդուն և մտածեցի, որ երբեք չեմ կարող նրան ներել։ Բայց գուցէ Հայրենի՞քը կը ների, ասում են՝ Հայրենիքը մայր է, ներում է։ Ես վանում եմ այդ միտքը. սուտ է, Հայրենիքը չի ներում երբեք, այդ մարդիկ է, որ պիտի ներեն իրենց Հայրենիքին, եթէ ինչ-որ բան կայ ներելու։ Մարդիկ, մենք ամէնքս, ապրում ենք հազիւ մի քանի տասնամեակ և ժամանակ չենք ունենայ Հայրենիքի ներման սպասելու, իսկ Հայրենիքը յաւիտենական է։

Ես պատկերացրի, որ մէկ-երկու չաբաթ յետոյ այդ մարդը Ստամբուլի որեւէ հայկական եկեղեցում կիսախուփ աչքերով կը նայի խաչուած Քրիստոսին, կը մրմնջայ կոմիտասի «Տէր ողորմեան», և կոմիտասը յանկարծ կը լսի ու նորից կը խելագարուի։ Նորից, արդէն քանի— երրո՞րդ անգամ...

Ես լաւ նայեցի մարդուն, որ չմոռանամ դիմագծերը, իսկ նա ասաց.

— Ի՞նչ է, դուք ա՞լ չէք քաջալերի իմ որոշումը։

— Ձեր հերթն է,— ասացի ես։

Նա ուշադիր նայեց ինձ, կարծես թէ ժպտաց և մօտեցաւ ուսամուտին։

ԺԱ.

Մտնում եմ ապակէ պատերով մի սրճարան։ Ամենածայրի սե-

© National Library of Armenia

ղանին, լուսամուտի տակ նստած է չատ ջահել մի գոյգ։

— Ազա՞տ է, — հարցնում եմ։

— Խնդրեմ, — ասում է աղջիկը. ոչ զարմանում է, ոչ բարկանում, ոչ էլ ցույց տալիս ազատ սեղաններըւ

Նստում եմ։ Այստեղից երեւում է հեռուստատեսութեան աշտարակը, որ օրերս ներկել են երեք գոյնի՝ սեւ, դեղին, սպիտակ։ Զբոսնայած դրան, նա ինձ ոչ մի ուրիշ բան չի յիշեցնում, բացի հեռուստատեսութեան աշտարակից։ Աղջիկը կը լինի երեւի տասնութ-տասնինը տարեկան, տղան՝ քսան-քսաններկու։ Ես դանդաղ կուլ եմ տալիս սրճագոյն հեղուկը, աշխատելով լիզուիս ծայրին պահել սրճահատիկները, որ մեծ-մեծ են, վատ են ապացիլ։ Իսկ աղջիկը բաժակը չուռ է տուել, և հիմա տղայի «բախտն է գուշակում»։ Տղան ալ ձեռքով գրկել է աղջկայ բարակ մէջքը, ու կտուց-կտուցի տուած սագերի պէս, նրանք մտքով քուջուջ են անում բաժակի մրուրի մէջ։ Աղջկայ աչքերը բաց կապոյտ են և փոքր-ինչ երկարած են թեւում, որովհետեւ կոպերի տակ սեւ ներկ է քսած։ Նա արագ-արագ ինչ-որ բան է ասում, և նրանց փսփսոցի որոչ բեկորներ հասնում են ինձ.

— ...Այ, տեսնո՞ւմ ես, առջեւումդ ճանապարհ կայ, հեռու ճանապարհ, իսկ ճանապարհի վերջում մի աղջիկ է, ո՞վ է, հը՞...

— Դու, էլ ո՞վ...

— Աչքերը սեւ են, մազերն էլ։

Ես միտք եմ անում, թէ սուրճի սեւ մրուրի մէջ ինչպէս է երեւում աչքերի գոյնը, իսկ մեր կողքի սեղանին մօտենում է եւս մի գոյգ։ Մարդը գլխին մորթէ փափախ ունի, թէպէտ Հոկտեմբերն է, կինը հասարակ չթէ չորեքով է, չալը՝ ուսերին։ Տարեց ամուսիններ են, երեւի եկել են առաջին կուրս ընդունուած որդուն այցելութեան կամ խնձորից-բանից են բերել երեւանեան չուկայ։ Նրանք, նախ զարմանքով չորս կողմն են նայում, յետոյ նստում սուսուփուս, իրար հետ էլ չեն խօսում։ Ես քիչ անց գլխի եմ ընկնում.

— Հայրիկ, — ասում եմ, — այստեղ ամէն մարդ ինքը պիտի մօտենայ, ինչ ուզում է վերցնի, այ այնտեղից...

— Հա, — անորոշ ասում է մարդը, կարծես թէ գիտէր, բայց մտքերով էր տարուած, մոռացել էր, իսկ կինը անմիջապէս վեր է կենում անվստահ մօտենում բուֆէտին։ Ես ուրախութեամբ նկատում եմ, որ հերթի կանգնած երիտասարդ տղաները իսկոյն նրան տեղ են տալիս։ Մինչ այդ մարդը հանում է փափախը, գնում սեղանին։ Ես նրա երեւացող օձիքների թուով որոշում եմ, որ իրար վրայ առնուազն երեք բլուզ է հագել։ Կինը գալիս է՝ ափսէի մէջ բերելով հաց ու երշիկ։

— Թթու չկա՞յ, — հարցնում է մարդը։

— Չասեց։

— Իմացի։ Չայ էլ։

Կինը գնում է, իսկ ես նորից լսում եմ աղջկայ փսփսոցը.

— Սրտումդ ինչ-որ տխրութիւն կայ, գաղտնիք ունես, — յե-

© National Library of Armenia

տոյ լրջօրէն ու բարձր դիմում է տղային,— հա՞...

— Ի՞նչ գաղտնիք,— ասում է տղան, ու նրանք համբուրւում են։

— Այ քեզ բան,— կողքից լսում եմ փափախաւորի ձայնը և չուռ գալով տեսնում, որ ծերունու աչքերը գարմանքից լայնացել են, կլորացել։ Ցետոյ նկատում եմ, որ կինն էլ է ափսէն ձեռքին պինդ-մնացել սեղանի մօտ, մոռացել է նոյնիսկ նստի։ Ցետոյ ես լսում եմ նրա ձայնը.

— Վա՛յ, մեղայ Աստուած, խայտառակչի են, չատ կեր, այ մարդ, վեր գնանք, էս ո՞ւր եկանք...

— Թթու բերի՞ր։

— Ջկար, ասաց պանիր կայ, չայի տեղն էլ էս տուեց,— ու ցոյց է տալիս սուրճի անհասկանալի բաժակները։

Մարդը սեղանի վրայից վերցնում է փափախը, որ կինն ափսէները տեղաւորի, և յարմար տեղ չգտնելով, դնում է գլխին։ Ցետոյ արագ-արագ սկսում է ուտել։ Կինը չի ուտում։ Ես յանկարծ իմ ներսում բարութեան, սիրոյ մի թրթիռ եմ զգում այս անծանօթ մարդկանց նկատմամբ, որոնք ինձ ամենևին էլ չեն յիշեցնում Գրիգորի հօրն ու մօրը, գուցէ աւելի չատ իմ հօրն ու մօրն են յիշեցնում։ Ես բարի սիրով եմ նայում նաեւ համբուրուող զոյգին, որի համար մենք կարծես գոյութիւն չունենք։ Ջեմ ուզում քրթմնջալ նոյնիսկ, որ երբ ես սրանց տարիքին էի և ուզում էի հանդիպել իմ սիրած աղջկան, այսպիսի սրճարան չկար, և ո՞ր աղջիկը սրճարան կըգար, երբ վեց ամսուայ մտերմութիւնից յետոյ միայն իմ սիրած աղջիկը թոյլ տուեց իրեն թեւանցուկ անել, այն էլ միայն մութ տեղերում։ Ջեմ քրթմնջում, ես ուրախ եմ, որ սրճարանի պատերն ապակուց են, որ այստեղից երեւում է հեռուստատեսութեան աշտարակը, և իմ հարեւաններն այս պարմացած ծերուկներն են ու աշխարհը երկու ժամով մոռցած այս ջահելները։ Ուրախանում եմ, որ թէյի փոխարէն ծերունին արեւելեան սուրճ է ֆսֆսատացնում, իսկ եթէ նա յանկարծ վեր կենայ ու իր ոտով մօտենալով բուֆէտին, կնոջ համար չոկոլադ առնի կամ պաղպաղակ, ես ինձ երջանիկ կր համարեմ։ Բայց մարդը գլուխը կախ ուտում է։

— Շուտ, այ մարդ, ուշացանք։

Մարդն ինչ-որ չի շտապում ու ես յանկարծ՝ զարմանքով, ուրախութեամբ նկատում եմ, որ մացառուտ յօնքերի տակից նա մէկ-մէկ նայում է համբուրուող զոյգին՝ ինչ-որ ուրիշ հայեացքով։ Հիմա իմ հերթն է ասելու. «Այ, քէ բան...»։

© National Library of Armenia

ՍԻՐԱՀԱՐ ՇԻՐԻՄՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԶԱՐԵՀ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ

Գարնան անմոռանալի երեկոյ մը պիտի պատահի ատիկա.—
Երկինքը՝ ծաւի գմբէթ շղարշեայ՝
Գլխուդ վերեւ պիտի ծփայ...,
Ծառերէն բեղմնափոշի
Պիտի թափի,
Ու մազերուդ եւ ուսերուդ վրայ
Ծաղկեայ մարմաշ պիտի դառնայ...,
Օդին մէջ գոյները պիտի համբուրուին,
Լոյսերը պիտի ագուցուին իրարու,
Եւ բոյրը հողին
Այնքան քաղցր պիտի ըլլայ յանկարծ՝
Որ զեփիւռները յոյզէ տժգունած՝
Ծաղիկներուն վրայ պիտի իյնան,
Ու սիրաձայն
Պիտի զառանցե՛ն...

Դուն, ծունկի պիտի գաս այն ատեն
Շիրմաքարիս առջեւ,
Պիտի փակես աչքերդ մեղմօրէն,
Ու հոգիիդ մագնիսով զիս դուրս պիտի հանես հողին տակէն,
Պիտի պահես զիս կոպերուդ ներքեւ
Ու պիտի սպասես հեւիհեւ
Որ սկսիմ վերապրելո՛ւ...
Ու պիտի վերապրի՛մ ես...
Ստուեր առ ստուեր, եւ յուշ առ յուշ
Պիտի վերածնի՛մ ես.
Ու թարթիչներուդ քթթումով դուն զիս պիտի փայփայես...,
Արցունքներուդ ջերմութեան մէջ պիտի օրօրես զիս,
Եւ ինծի պիտի խօսիս...

Պիտի ըսես.—
«Ահա տարիներ են անցած մեկնումէդ ի վեր,

© National Library of Armenia

Բայց սիրտս քե՛զ միայն կը յիշէ դեռ...,
Ցոլքերուս ու միտքիս դուրը գաղտնի
Ես ոչ - ոքի բացի,
Հակառակ որ շատե՛ր բաղխեցին գայն...,
Մարմինս այն հայելին եղաւ պարմանալի՝
Ուր ցոլաց քու նայուածքդ միայն՝
Հակառակ որ անկէ ներս շատեր նայեցան...
Պատասխանէ՛, սիրոյդ արժանի եղա՞յ...»

Ես այն ատեն պիտի կանգնիմ շիրմաքարիս վրայ՝
Աւելի՛ իրական
Քան
Երբ ողջ էի տակաւին,
Ու շրթունքներուս բալասանով պիտի սրբեմ
Ճակատիդ կնճիռներր դեղին,
Մազերուդ արծաթ թելերը մատերուս տակ պիտի վերստանան
Իրենց գոյնն ու բոյրը նախկին,
Ու կուրծքիս դէմ՝ հին օրերուն նման
Մարմինդ պիտի այեկոծի
Տարփայոյզ եզ վազրի մը մարմինին պէս վայրի՝
Մինչ նայուածքիդ մէջէն
Սիրամոլոր հեզ այծեամներ պիտի նային ինծի...:
Ու դուն, յանկարծ, այնքան երջանիկ պիտի զգաս դուն - քեզ՝
Որ մեռնի՛լ պիտի ուզես,
Եւ... պիտի մեռնի՛ս իսկոյն,
Մինչ ես՝
Գրկած դիակդ դեռ բաբախուն,
— Անկարող քեզ վստահելու հողին,
Եւ անկարող մեռնելու վերստին,—
Պիտի անշարժանամ,
Ու որպէս անտեսանելի յուշարձան
Ցաւերժօրէն կանգնած պիտի մնամ
Աշխարհի սիրահար շիրիմներուն վրայ բոլոր...:

Գարնան անմոռանալի երեկոյ մը պիտի պատահի ատիկա,
Իմ աղուոր...:

ՊԷՅՐՈՒԹ

Աշխարհներ՝ Աշխարհին մէջ

ՍՏԵՓԱՆ ՇԱՀՊԱԶ

Այլեւս մութը չկոխած, Օշին պազեան տուն կ'երթար. օդային ռմբակոծումները յաճախակի դարձած էին։ Իր բնակած չէնքը՝ ճօթը յարկանի, գետնափոր անվտանգ ապաստան մը ունէր վարձակալներուն համար։ Իր գրասենեակէն հազիւ տուն հասած՝ Օշին ռատիօն կը բանար ա՛լ անխուսափելիօրէն, ժամերով կը հետեւէր լուրերուն։ Չէր խօսեր, քիչ անգամ միավանկ կը պատասխանէր իր կնոջը։ Տուն վերադառնալու առեն, ամէն անգամին ալ կը մտադրէր հոն աշխատիլ՝ իր գատական գործերը պատրաստելու համար, բայց միշտ ալ կը յետաձգէր հետեւեալ օրուան։ Ռատիոյին քովը նստած, կ'ուզէր բոլոր գլխաւոր կայաններէն իմանալ հաղորդումները։ Այդ կէսօրէ ետքն ալ, իր կինը նորէն ըսաւ իրեն.

— Զգէ՛ սա գործիքը. պատերազմ ընողը դուն չես...։

Օշին մտածելու պէս դիտեց իր առջեւը, ու պահ մը ետքը միայն պատասխանեց՝ առանց սակայն ռատիոն գոցելու.

— Անշո՛ւշտ... բայց ե՛ւ...։

Եւ իր ականջը քիչ մը աւելի մօտեցուց ռատիոյին։ Գերմանական բանակները խուժած էին Սովետական երկիրները, ու յառաջացած ալ. և արդէն իսկ Դեկտեմբերին՝ Մոսկուայի մօտ կռիւը արիւնահեղ, սարսափելի դարձած էր, և հակառակ անօրինակ և հերոսական դիմադրութեան մը՝ հիթլերական հորդաները անզսպելի կը թուէին այլեւս։ Տիկին Պազեան գլուխը չարժեց, ու սենեակէն դուրս ելաւ։

Ռատիօն ճաշասրահին մէջն էր։ Օշին փորձեց աւելի յստակացնել զայն։ Պերլինն էր հաղորդողը՝ այդ պահուն։ Մէկէն, խօսնակը խնդրեց իր «ախրելի» ունկնդիրներէն.— «Առէ՛ք հիմա Ռուսիոյ ձեր աշխարհագրական քարտէսը, որ կարենամ ձեզի բացատրել մեր յաղթական բանակին յառաջացումները՝ քայլ առ քայլ։ Ես պիտի սպասեմ, քանի մը վայրկեան, որպէս զի դուք առեներ ունենաք երթալ բերելու ձեր քարտէսը»։

Օշին կամաց մը ոտքի ելաւ՝ պահ մը մտածելէ ետքը, գնաց, ու անմիջապէս վերադարձաւ մեծ քարտէս մը ձեռքը. յետոյ՝ աշակերտի մը պէս, զայն բացաւ ճաշասեղանին վրան, ու մտիկ ըրաւ ռատիոն, որ

© National Library of Armenia

արդէն կը վերսկսէր իր հաղորդումները տալ՝ ռուսական ճակատին կը-
ռիւներուն մասին, պարզ բացատրութիւններով։ Դիւրին եղաւ Օշինին՝
գերմանական բանակին առաջացումներուն հետեւիլը, քարտէսին վրայ
ծռած. նաքի խօսնակին այս տեղեկութիւնները՝ մտածել տուին իրեն
ռատիոյին կայանը փոխել։

Այդ պահուն, դուռը զարկին։ Օշին տեսակ մը նայեցաւ դէպի
դուրսը. բայց երբ դուռը բացին, և ինք տեսաւ որ Սապին ներս կը
մտնէր, ամուսինն ալետեւէն, գոհ եղաւ։ Սապին մօտեցաւ իսկոյն ռա-
տիոյին ու զայն գոցեց, ծիծաղեցաւ մտերիմ խնդուքով մը, և յարեց.

— Ի՞նչ նստեր ես հոս ծերուկի մը պէս...։

Օշին չպատասխանեց. ժպտեցաւ՝ անիմաստ արտայայտու-
թեամբ։ Տիկին Պագեան արդէն եկած էր, ու ըսաւ.

— Բայց ինչո՛ւ ատքի էք։

— Սինեմա երթա՛նք, ընդմիջեց Սապին. տակաւին ատեն կայ։

— Կամ երթանք գարեջուր մը առնելու, աւելցուց իր ամու-
սինը։

— Չե՞ս կրնար, Սիրվա՛րդ, օր մըն ալ տունը նստիլ, դիտել
տուաւ Օշին։

— Սա՛պին ըսէ, խնդրե՛մ, բողոքեց Սիրվարդ Միրզայեան. ես
Սապին կը կոչուիմ։

— Դուն սեր և վարդ ես, պատասխանեց Օշին Պագեան. գեղե-
ցիկ է աւազանի անունդ, միայն թէ յանցանքը իմս չէ եթէ հայերէնը
գրեթէ չես գիտեր...։

— Նորէն մի՛ սկսիր, դժգոհեցաւ Սապին՝ ժպտելով։

— Գիտե՞ս, կը հասկնայ հայերէնը, բայց չ'ուզեր հայերէն
խօսիլ, ըսաւ իր ամուսինը։

— Դուն ինձմէ աւելի լաւ չես գիտեր հայերէնը, պատասխա-
նեց Սապին. ըսէ՛, Օշի՛ն, ճիշդ չե՞մ...։

— Ես գոնէ կրնամ հայերէն խօսիլ, ընդմիջեց Շաւարշ Միր-
զայեան. դուն ա՛ն ալ չես գիտեր... եղբայրդ ալ չի գիտեր հայերէն
խօսիլ... մե՛ղք որ հայրդ ա՛յնքան ատեն սօֆու ազգայինճի եղեր է.
հայկական եկեղեցիով, դպրոցով ալ կը զբաղէր, բայց քեզի և եղբօրդ
հայերէն չէ սորվեցուցած։

— Հո՛գս, գոչեց երիտասարդ կինը. իմ շրջանակիս մէջ, ա-
ղեքսանդրիոյ բարձր դասին մէջ՝ բոլորն ալ ֆրանսերէն կը խօսին...
ի՞նչ օգուտ ունի ինձի համար հայերէնը։

— Հիմա ալ կռիւի չվերածէք խօսակցութիւնը, միջամտեց
տիկին Պագեան։

Եւ դառնալով դէպի իր ամուսինը՝ յարեց.

— Մի՛ նեղեր Սապինը... ի՞նչ պէտք ունիս ամէն ատեն զին-
քը Սիրվարդ կանչելու... իր ուրախ, զուարթ տրամադրութիւնը վըր-
դովելու. տեսա՞ր ըրածդ։

— Անանկ չէ՞, հոգի՛ս, հրճուեցաւ տիկին Միրզայեան. անունս

© National Library of Armenia

Սապին է, հասկցա՞ր սիրելի Օշին... չեմ ուզեր որ գիս այլ կերպ կանչեն։

Եւ անմիջապէս ալ աւելցուց, իր զուարթ ժպիտը պահելով.

— Ես կը սիրեմ ամուսինս, ան ալ գիս չատ կը սիրէ... ա՛յս է կեանքը, մեր աշխարհը։

Օշին ժպտեցաւ, ի՛նք ալ, և յարեց անմիջապէս.

— Բայց և ռատիոն, և ռումբերը՝ որ երկինքէն Ազիքսանդրիոյ վրայ ալ կը թափին այլեւս գրեթէ ամէ՛ն գիշեր, կ՛ըսեն թէ ուրիշ բան եւս կայ, և որ կը չրջեն մեր բոլորին ալ աչխարհը... չէ՞։

— Իրա՛ւ... յոռետես մի՛ ըլլար, պատասխանեց Սապին։ Գերմանացիները Եգիպտո՞ս պիտի գան, բայց մեզի ի՛նչ... անոնք մեզի բան չեն ըներ։ Մենք ո՛չ անգլեացի ենք, ո՛չ ֆրանսացի, իսկ պոլշեւիկ՝ բնա՛ւ չենք...։

Օշին Պազեան նորէն ժպտեցաւ։ Այս անգամ չուզեց պատասխանել։ Բայց ռատիոն բացաւ։ Միրզայեան իր քովը տեղ մը գրաւեց, ու ըսաւ.

— Ձիշդը, մեղքս ի՛նչ պահեմ, ես ալ կը խորհիմ թէ լուրերուն քիչ թէ չատ մօտէն հետեւիլու է. չենք կրնար անգիտանալ այս համաչխարհային պատերազմը... ամէն տեղ, ամէն մարդ իր չուրջը կը խօսի կոր։

— Գերմանական բանակը ձեզի ատեն կը ձգէ՞ կոր, ընդմիջեց Սապին. իրեն դիմադրելը՝ անկարելի է. գերմանացիները իտալացի չեն։ Ջէ՞ք տեսներ, Հիթլերին անունը լսելուն պէս, երկիրները թութի պէս իննկան իրար եռեւէ...։

Եւ նստաւ իր ամուսինին չատ մօտիկը, ու յարեց.

— Կը պազատի՛մ, գոցեցէ՛ք սա ռատիոն. չիշերուս կը դպի կոր...։

Շաւարշ իր ձեռքը բռնեց ու ըսաւ.

— Պուպրի՛կս, մի՛ նեղանար... աչքերդ սիրեմ. քիչ ետքը՝ վերջին լուրերը պիտի տրուին... Օշինին խաթրը չկա՞յ, մեր լաւագոյն բարեկամն է։

— Կարծես նոր բան մը ըսիր, հեգնեց Սապին. Պերճուհին ալ իմ մտերիմ ընկերուհիս եղած է՝ մեր աղչիկութեան օրերէն ի վեր. ինձի՞ պիտի սորվեցնես դուն, թէ Օշին և Պերճուհի կատարեալ զոյգ մը կը կազմեն։

— Այլեւս միշտ անպակաս պիտի ըլլան բերանիդ մէջ այս գովեստնե՛րը, ըսաւ Պազեան՝ դէպի Սապինը ժպտելով։

— Ասկէ ետքը՝ բերանս պիտի չբանամ, վշտացաւ ան։

— Լա՛ւ կ՛ընես, հասցուց իսկոյն իր ամուսինը ու փորձեց ռատիոն չակել։

— Չ՝արժեր հետդ դուրս ելլել, բողոքեց Սապին՝ անյապաղ։

— Հանդարտեցէ՛ք, խնդրե՛մ, միջամտեց նորէն տիկին Պերճուհի Պազեան. բայց ինչո՛ւ, այսօր ամէնքդ ալ բորբոքած էք...։

© National Library of Armenia

— Շաւարշ և ես մանկութեան ընկերներ եղած ենք, մեր տուները իրար մօտ էին, յարեց Սապին. բայց ինք ինձմէ երեք տարեկան մեծ ըլլալուն՝ ինծի ամէն օր պօնպօն, շոքոլա կու տար, շարունակ եռեւէս կը վազէր, և մազերս ալ կը քաշէր... երկար մազեր ունէի, Ամուսնութեամբ՝ չփոխուեցաւ սակայն. գիտե՞մ, գիս խեղթի պէս կը սիրէ, իրեն համար՝ աշխարհին վրայ միայն ե՛ս կամ. բայց այսպէս ամէն տեղն սիրտս կը վիրաւորէ. ա՛յնքան ալ կարեւորութիւն պիտի չտայի, եթէ ուրիշներուն առջեւը գիս չխայթէր... կը վայելէ՞ իրեն այս, իր գիրքը ուսնցոզի մը։

— Կը բաւէ՛. ամէն տեղ կը կրկնես կոր այս խօսքերը, ընդմիջեց Միրզայեան՝ անչնչատ ձեւով. գիտե՞ս, ա՛լ գլուխ կը տանիս կոր...։

Սապին չպատասխանեց. ոտքի ելաւ, և գնաց նստաւ սրահին ամենէն հեռու անկիւնը։ Պերճուհի իրեն հետեւեցաւ իսկոյն՝ աթոռ մը առած, իր քովը ըլլալու համար։

— Երբ ես գինքը առի, բսաւ Սապին՝ անյապաղ, Տիկին Պազեանին, հազիւ տասնհրկու ոսկի ամսական ուներ. բայց ես, քիչ է այս, չըսի իրեն... հի՛մա է որ Շաւարշ լաւ գիրք մը ունի։ Շատ մը հարուստ մարդոց ամուսնական առաջարկները մերժած եմ՝ իրե՛ն համար, գիտե՞ս... որովհետեւ ես իտէալիստ աղջիկ էի, նախընտրեցի սիրածիս հետ կարգուիլ։ Բայց կը վայելէ՞ իրեն, որ հիմա ալ գիս ձեր առջեւը չյարգէ... մեր ամուսնութենէն քանի մը տարի ետքը միայն։

— Ջե՛ս հասկնար, կը կատակէ ան, բսաւ իրեն Պերճուհի։ Շաւարշ քեզ շատ կը սիրէ, վստա՛հ եղիր. կը սիրէ նաեւ կատակել։

— Բայց ես չեմ ախորժիր այդ տեսակ կատակէն, բողոքեց Սապին. հայ էրիկները չեն գիտեր յարգել իրենց կիներըն։

Օշին իրեն նայեցաւ թեթեւօրէն ժպտելով. իմացած կ'երեւար։ Շաւարշ պատասխանեց՝ խօսքը Պազեանին ուղղած.

— Կ'ուզէ որ ամէնքը իրմով զբաղին. իրմէ դուրս՝ աշխարհ գոյութիւն չունի։ Երբեմն գինքը ա՛յնքան բարի սիրտ կը գտնեմ, որ չեմ հաւատար թէ եսասէր ըլլայ... քեզի բան մը ըսե՞մ, Օշի՛ն, կիները գիս միշտ ալ զարմացուցած են...։

Միրզայեան՝ միջահասակէն գուցէ քիչ մը վար, հաստ ու առոյգ մարմին մը, լեցուն՝ իր խնդուքը, և յաճախակի խնդուքով, ճիշդ իր պատասխանը հանդարտօրէն տուող, երեսունը մէկ երկու տարիով անց, պարզ երիտասարդ մըն էր։ Հակառակ իր կնոջը հաւաստումին՝ Շաւարշ իրենց ամուսնութենէն առաջ արդէն սկսած էր բարձրանալ իր գործին մէջ. թրաքթէօր և երկրագործական այլ մեքենաներ ծախող անգլիական կարեւոր տան մը մէջ կ'աշխատէր և երեք տարիէ ի վեր փոխ-տնօրէնն էր, նախանձելի ամսականով։ Ուշիմ, ընկերական, անհոգ՝ իր գործէն դուրս, և առատաձեռն, սիրած էին գինքը պզտիկէն մինչեւ մեծը։ Քաղաքին մէջ անուն ունեցող դերձակին կարել կու տար իր հագուստները, անգլիական սուղ կերպասով. Բայց ճաշակը միշտ ալ պակսեցաւ իր մօտ։ Կը սիրէր կեանքը, շատ կ'ուտէր, դեղ ալ շատ կ'առնէր.

© National Library of Armenia

Առանց իր կնոջը՝ երբեք դուրս չելլաւ. զինքը ո՛չ մէկ ատեն առանձին չտեսան ընկերութեան մէջ, որեւէ ընդունելութեան. և միշտ գոհ կ'երեւար: Եւ մարդիկ կը զարմանային, թէ ինչո՛ւ չի փափաքիր ազգային ժողովական ըլլալ, կ'ուզէ զրկուիլ այս պատիւէն. թէ իր դիրքին պիտի վայելէր. իրեն համար պիտի բաւէր ուզելը: Անգամ մը միայն իր մերժումին առնչութեամբ բացատրութիւն տուաւ՝ երբ իրեն դիմած էին երեք հոգիով, թեմական ընտրութեանց իր թեկնածութիւնը դնելու համար.

— Գիտէ՞ք, ես շատ զբաղած եմ:

— Օ՜, հիմնական, արդար պատճառ մը չէ այս, կը պատասխանէ իրեն՝ երեք պատուիրակներէն մին. հոգ մի՛ ըներ, մենք քեզի գործ չենք տար, տարին մէկ կամ երկու անգամ միայն թեմական ժողովին կու գաս:

— Բայց ի՞նչ է թեմականը, կը հարցնէ Շաւարշ:

— Ազգային երեսփոխանական ժողով, կը պատասխանէ նո՛յն պատուիրակը:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, գիտե՛մ. հասկցայ... բայց պարապ ժամանակ չունիմ...: Հայ եմ, հայերը անշուշտ կը սիրեմ, բայց ժողովական ըլլալու յարմարութիւն չունիմ:

Շաւարշ Միրզայեան քանի մը անգամ Օշինին պատմած էր այս դիմումը, և աւելցուցած ալ.

— Երբ հայերը այն ատեն իրարու նայեցան՝ անակնկալի եկած, ու մեկնեցան. չիտակը, դուն կը հասկնա՞ս իրենց զարմանքը:

Եւ խնդաց: Յետոյ՝ մէկէն լրջացաւ, փողկապը շտկեց, ու վերսկսաւ.

— Խե՛ղճ մարդիկ... յիսունէն վար չկար. չէին գիտեր թէ ազգային գործերով զբաղելու սուրաքը չունիմ... նոյնիսկ փորձեցին զիս համոզել՝ ըսելով թէ եպիսկոպոսին քովը նստելու պատիւը, և օրին մէկը ժողովին ալ նախագահը դառնալու պատիւը կրնամ ունենալ շնորհիւ իմ դիրքիս... ըսէ՛, ես այս բաներուն ետեւէն վազո՞ղն եմ:

Օշին ժպտեցաւ. Շաւարշ դեռ ըսաւ.

— Պոլսեան Նախակրթարանին երկրորդ տարին երբ լրացուցի, հայրս այլեւս հայկական դպրոց չղրկեց. բայց ինք իր գրադարանին մէջ՝ լեցուն հայերէն գիրք ունէր... յետոյ՝ Լիսէ ղրկեց զիս: Լաւ չըրա՞ւ...:

Օշին չպատասխանեց. Թերեւս մտիկ չէր ըրած: Սալին մէկէն ոտքի ելաւ և ինք ալ ռատիոյին մօտեցաւ ու յարեց՝ Օշինին և իր ամուսինին, իր զուարթ ժպիտը վերստացած.

— Ի՞նչ է իրար հետ գաղտնի խօսակցութեան բռնուած էք... իրականութեան մէջ, դուք ռատիոյ մտիկ ըրած չունիք. գիտե՛մ ես, անպայման ձեր կիներուն դէմ կը բամբասէք...:

Եւ բարձրաձայն խնդաց: Իր սպիտակ ու կանոնաւոր ակռաները, իր ժպիտին և շրթունքներուն տուին՝ անմիջապէս, քաղցրական

հմայք մը. մինչ իր սեւ աչքերը աւելի փայլ ու երանգ ստացան։ Օշին դիտեց գինքը, ժպտեցաւ իրեն, և ըսաւ.

— Շաւարշ քեզ առած է անպայման այս անուշ խնդուքիդ համար...։

— Միա՛յն ասո՞ր համար, պատասխանեց Սապին։

— Երկար չեն ըներ, ընդմիջեց իր ամուսինը։

Ես կը սիրեմ զուարթ կիները, ըսաւ Պազեան. դժբախտութիւն մըն է զուարթ չեղող կինը։

— Իրա՛ւ որ կիներուն սիրտին խօսիլ գիտես, հաւաստեց Սապին, այն ատենն։

Եւ իր ամուսինին դառնալով՝ աւելցուց խանդավառ.

— Այնպէս չէ՞, հոգի՛ս. դո՛ւն ալ ըսէ...։

Շաւարշ խնդաց պահ մը, յետոյ պատասխանեց.

— Ի՛նչքան շատ խօսք, Աստուա՛ծ իմ. կիներուն հետ չի վերջանար... կը յիշեմ, հայրս հայոց ժողովներուն համար այսպէս կ'ըսէր։

— Հետդ խօսիլ չ'ըլլար, գանգատեցաւ Սապին։

Ֆիչ առաջ, Օշին նորէն Պերլինի կայանը բացած էր. մէջէն՝ այլեւս սովորական դարձած զանգակը զարկաւ ոտիօն։ Պազեան ցնցուեցաւ, և անմիջապէս յարեց.

— Գերմանացիները դաշնակից նաւ մըն ալ ահա՛ ընկղմած են...։

— Ջարմանալի՛ է, ըսաւ Շաւարշ։

— Ի՞նչը, հարցուց իսկոյն Օշին։

— Ասոր վերջը ե՞րբ պիտի գայ, պատասխանեց Միրզայեան։

Ցետոյ՝ անյապաղ լռութիւն։ Սապին՝ նախ Օշինին, ետքը Տիկին Պազեանին, աւելի յետոյ իր ամուսինին նայեցաւ, կարգով։ Լռութիւնը նեղեց գինքը։ Բաւական ետքը միայն ըսաւ.

— Պատերա՛զմ է այս...։

— Շա՛տ խելացի բան ըսիր հիմա, հեգնեց իր ամուսինը։

— Գիտե՛ս, եթէ այս ձեւով չարուեսակես, ասկէ յետոյ դուրս չեմ ելլեր հետդ... հասկցա՞ր։

— Իրա՛ւ... բայց այն ատեն ես ալ տունը կը նստիմ հետդ, ըսաւ Շաւարշ և խնդաց միեւնոյն ժամանակ։

— Տեսէ՛ք, ի՛նչքան չուտով կը փորձէ սիրտս առնել, պատասխանեց Սապին, և ինք ալ խնդաց անմիջապէս։

— Երէկ գիշեր, Պերլինի ոտիօն երկու անգամ հնչեցուց իր զանգակը, ըսաւ Օշին. այս ի՛նչքան աւերներ կը գործուին ամէ՛ն օր, ամէ՛ն վայրկեան՝ ճակատներու վրայ, ծովերու և ովկէանոսներու վրայ, և դեռ օդին մէջն ալ։ Մեր քաղաքակրթութեան համար, ներելի չէ ասիկա...։

— Գիտե՛ս, ես այս հարցերուն գլուխ չկրցայ հասցնել, ըսաւ Միրզայեան. բայց մէ՛կ բան միայն լաւ հասկցած եմ, լաւ գիտեմ. մարդը՝ մարդուն դէմ ամենէն բարբարոս, ամենէն վայրենի գազանն է։

© National Library of Armenia

— Քեզմէ առաջ, չա՛տ առաջ իսկ, ուրիշներ բաած են ասիկա, պիտել տուաւ Օշին. բայց որեւէ լուծում, դարման չի բերեր ան... հարկաւ։

— Զօրաւորին առջեւը՝ հա՛տր բանլու է, ընդմիջեց Սապին՝ լուրջ չհշտուլ։ Ես չատ իմաստուն խօսք մը լսած եմ պզտիկուց.— «Այն ձեռքը որ չես կրնար կտրել, համբուրելու եաց։ Հիթլէր չատ զօրաւոր է, իրեն դիմադրելու չի գար, ուրեմն...»

— Կը ներես, բայց ե՛ւ կը սխալիս, սիրելի՛ Սապին, բողոքեց իսկոյն Պազեան. Հիթլէր կ'ուզէ տիրապետել ամէնուն, ժողովուրդները սակայն չեն հանդուրժեր այլեւս ստրկութեան մէջ ապրելու... հասկըցա՞ր։ Նոյնիսկ սիրելի ամուսինիդ ամենէն թեթեւ դիտողութիւններուն զէմ, դուն քիչ առաջ քանի՛ անգամ ըմբոստացար... այո՛, այո՛, մըտի՛կ ըրէ. ուշ, կամ կանուխ, Հիթլէր պիտի պարտուի անպայման, և ճի՛շդ անոր համար որ տիրել կ'ուզէ, ու իտէալ չի տար. պիտի չտեսնէ վերջին յաղթանակը։ Թուրքն ալ հայերը ջարդեց, Քեզմէ անհամեմատօրէն աւելի զօրաւոր էր, բայց այսօր Հայաստան մը վերածնած է, գոյութիւն ունի։

— Բայց այդ անպիտան թուրքերը մէկ միլիոնէ աւելի հայ մարթեցին, ես կարդացի, բաւ Սապին. մեղք չէ՞ր...։

— Այսուհանդերձ, իրենց նպատակին չհասան, պատասխանեց Օշին։

— Ա՛յս հարցերը՝ Օշին մեզմէ չատ աւելի աղէկ գիտէ, ընդմիջեց Շաւարշ՝ իր կնոջը նայելով։

— Տե՛ս, աղուոր աչքերով սիրելի՛ Սապին, բաւ Պազեան. Նափոլէոնն ալ խուժեց Ռուսիոյ վրայ, և ասիկա իր ամենէն անիմաստ ու ամենէն սխալ պատերազմը եղաւ. խոչո՛ր յիմարութիւն մը... Եւ Մոսկբան անգամ գրաւեց Նափոլէոն. բայց երբ իր պատչգամէն դիտեց Մոսկուան՝ որ, այդ պահուն, իր բնակիչներէն հրդեհի տրուած էր, դիտեց այսպէս ամայի Մոսկուան, մէկէն ի մէկ վախցաւ, ու այն ատեն անմիջապէս նահանջելու հրահանգը տուաւ իր բանակին... և ճի՛շդ այդ յաղթութեան մէջ իր ճակատագիրը որոշուեցաւ. իր պարտութիւնը բսկրաւ։ Հիթլէր եւս պիտի չկրնայ խուսափիլ դէպի Ռուսիա յարձակած ըլլալու յանցանքէն...։

Սապին նորէն դիտեց ներկաները, կարգով։ Յետոյ՝ ժպտեցաւ, բայց չշարունակեց իր ժպիտը, և բաւ.

— Կեանքը կա՛րճ է, բարեկամներս. այս ատիճն տխուր տուվ մը դարձաւ այլեւս, ձգեցէք զայն. դուրս հլլենք, կը պաղատէ՛ր...։

Պազեան մտիկ չըրաւ. արդէն ատիոյին կայանը փոխեց։ Պի Պի Սին լուրերու իր հաղորդումը սկսած էր տալ։

— Երթա՛նք, նորէն խնդրեց Սապին. օգտուելու է առիթէն... այսօր մենք հետաւ ենք պատերազմական դաշտերէն, բայց պատերազմը կրնայ հո՛ս ալ գալ... իսկ մեզի ի՛նչ ուրիշները. ճի՛շդ է, ուրիշները մեզմով պիտի մտահոգուէի՛ն եթէ կռիւը հո՛ս տեղի ունեցած ըլլար։

© National Library of Armenia

Միամիտ ըլլալու չէ...։

— Ինչպէս, ընդմիջեց Օշին. չաթաթ մը չկայ որ Լապպան Թաղը ռմբակոծեցին երկու ժամ անընդհատ, բազմաթիւ տուներ քանդըւեցան, իսկ մարդկային զոհերը քանի մը հարիւրի հասած են...։

— Այդ Թաղին մէջ, տուները շատ հին էին, ու անվտանգ ապաստան չկայ, պատասխանեց Սապին։

— Ազնքսանդրիոյ ուրիշ Թաղերու մէջն ալ բազմաթիւ տուներ քանդուեցան ռմբակոծումէ, և անձի կորուստներն ևս քիչ չեղան, չհշտեց Պազեան։

Եւ անմիջապէս ալ աւելցուց, դէպի Սապինը միայն նայելով.

— Բայց ինձի՛ նայէ. աւելորդ է այլեւս պնդելը... ես հինգվեց տարիկան զաւակս սպասուհիին հետ առանձին չեմ ձգեր՝ դուրսը զուարճանալու երթալու համար, կրնայ վախնալ։

— Մի՛ պնդեր, կրկնեց Շաւարշ՝ իր կնոջը։

— Ճի՛շդ է, պատերազմը Ազնքսանդրիոյ մէջն ալ զգալի է այլեւս, բսաւ Սապին. այս առաւօտ գուլպայ գնելու գացեր էի, գիտէ՛ք գոյգը քանի՞ի կը ծախեն հիմա... մէկ ու կէս եգիպտական ոսկիի. ըլլալիք բա՞ն է ասիկա. գինը ուրեմն վեց, եօթը անգամ բարձրացուցած են արդէն այդ անպիտաններըը...։

— Գնեցի՞ր, հարցուց խակոյն իր ամուսինը։

— Ստիպուա՛ծ... ի՛նչ ընեմ. Միրզայեանի մը կնիկը միտաքսէ գուլպայ միայն կրնայ հագուիլ...։

— Կը տեսնէ՛ք, յարեց Շաւարշ։

— Գողութի՛ւն է այս, գեռ ըսաւ Սապին։ Եւ իբր արդարացում գինեղու իր այս արտակարգ բարձրացումին՝ խանութպանը դիտողութեանս պատասխանեց.— «Սիրելի՛ Տիկին Միրզայեան, պատերազմի մէջ ենք»։ Նեղելի՞ է այս, կ՛ըլլա՞յ այս... ըսէ՛ք, խնդրե՛մ։

Պի Պի Սիին կայանը գոռաց ֆրանսերէնով.— «Պատիւ եւ Հայրենիք»։ Սապին լուռ կեցաւ։ Շաւարշ յարեց.— «Հիմա լուրերը կուտան»։ Ռատիոն կրկնեց.— «Պատիւ եւ Հայրենիք»։ Սապին ընդմիջեց՝ մէկէն ի մէկ վրդովուած.

— Վատնդէ հետու կեցած՝ դիւրին է մարդոց գլուխները լեցընելը։ Ես տեղ մը կարդացի. պատերազմներու մէջ, ամենէն քիչ զօրավարները կը մեռնին եղեր... ճիշդ չէ՞։

Ռատիոն աւելցուց՝ լուրերու կարգին.— «Երէկ գիշեր, Մոսկըւայի Պետական Ակադեմիայի տանիքին վրայ հակեց օդային Հրթիռ ռմբակոծումի դէմ՝ ակադեմական փրոֆէսէօր...»։

— Եւ այս գուբտ եղանակին մանաւանդ, հո՛ն, ընդմիջեց Սապին։ Բայց այդ Ակադեմականին անունը չկրցայ միտք պահել խակոյն. Ռուսերուն անուննները երբեմն ա՛յնքան դժուար են որ...։

— Պատերազմը միայն ճակատը՝ կռիւի դաշտին վրայ չ՛ըլլար, այլ՝ հոն ալ, ամէն տեղ, հոգիներուն մէջն ևս, պատասխանեց Օշին։

— Դժուար է քեզի հետեւիլը, բսաւ Սապին և խմեց։

© National Library of Armenia

Պի Պի Սին չարուներակեց տակաւին լուրեր հաղորդել։ Շաւարշ նորէն պիտի ըսէր իր կնոջը, որ լուռթիւն պահէր, ճիշդ երբ ահազանգը սկսաւ իր տխուր, միօրինակ եղանակովը ճչալ։

— Վա՛ր, ապաստա՛նը իջէք իսկոյն, ըսաւ Պազեան։ Ես պըզտիկը պիտի տանիմ. վերնյակը մի՛ գործածէք։

Զորրորդ յարկը կը բնակէին։ Օշին՝ իր ազջնակը գրկած, վայրկեան մը ուշ հասաւ ապաստան, ուր արդէն տեղ գրաւած էին չէնքին վարձակալները։ Երեխան չդուկներ կ'իմացուէին. բոլորն ալ ցած ձայնով կը խօսէին։ Ապաստանը բաւական ընդարձակ էր, և անվտանգ կը թուէր։ Ելեքտրական թիթեռ լոյսը ծանօթները ճանչնալի կրնար ընել։ Սապին փորձեց նախ Օշինին հետ, յետոյ իր չուրջը գտնուողներուն հետն ալ խօսակցիլ։ Առաջին անգամն էր որ այս ապաստանին մէջ կը գտնուէր. ուզեց տեղեկութիւն առնել իր ապահովութեան մասին։

— Աստուած մեծ է, ըսաւ ծերունի մը, և խաչակնքեց։

Անորոշ տարիքով երկու կիներ՝ որոնք իր քովը նստած էին, իրեն նայեցան։

— Այս ապաստանը բաւական լաւ է, բայց նետուած ռումբին տարողութենէն և վար իյնալու ձևէն ալ կախում ունի, ըսաւ Շաւարշ։

Նոյն երկու կիները իրեն ալ նայեցան, դարձեալ ուշադիր։

— Եթէ մեզի՛ մօտ իյնայ ռումբը, հարցուց Սապին։

— Բերանդ խո՛ր բաց, ըսին երկու կիները՝ միասին։

— Աստուած մեծ է, կրկնեց ծերունին։

— Վախնալու չէ, աւելցուց Շաւարշ։

— Դիւրի՛ն է ըսելը, դիտել տուաւ իր կինը։

Ճիշդ այդ պահուն, ռումբի մը իյնալն ու պայթիլը՝ լսուեցան յաջորդաբար։ Եւ գետինը ցնդուեցաւ։ Ներսէն մարդ մը փաթթուեցաւ իր կնոջը՝ պոռալով. «մի՛ վախնաք»։ Սապին անմիջապէս Օշինին ձեռքը բռնեց, գոչելէն.

— Հո՞ս եա....

— Անշո՛ւշտ. ո՛ւր կը կարծէիր որ ըլլայի...։

— Ներողութի՛ւն. քեզ Շաւարշին տեղ առի, ըսաւ Սապին։ Մո՛ւթ է ներսը...։

Ներկաները իրարու աչքերը փնտռեցին։ Լռութիւն եկաւ։ Ծերունին յարեց.

— Աստուած մեզ այս անգամ ալ պաշտպանեց. ռումբը մեր մօտերը չինկաւ։

Վախի լռութիւնն էր ապաստանին ներսինը։ Աեն մը գետ չդուկները դադրեցան։ Երկինքէն քանի մը ռումբ նորէն նետեցին, հինգ վայրկեան տևքը։ Ամէն անգամին ալ, գետինը ցնցուեցաւ. ո՛չ ոք կրնար ըսել՝ ո՛ւր։ Եւ ամէն պայթումին, ապաստանին մէջ չատեր պիրար գրկեցին։ Երբ լռութիւնը դարձեալ եկաւ, Սապին ըսաւ.

— Ես պատերազմը չեմ սիրեր։

— Քեզի մարդ ընող կա՛յ, ծիծաղեցաւ Շաւարշ, ի՛նչ իմաստ

© National Library of Armenia

ունի ըսածդ...։

— Թո՛ղ իրե՛նց երկրին մէջ իրարու գլուխ պատռեն, յարեց Սապին. ինչո՛ւ հոս կու գան...։

— Չհասկցած բաներուդ մասին մի՛ խօսիր, գանգատեցաւ ամուսինը։

— Իրա՛ւ...։

— Եւ հոս առանձին չենք. մարդիկ հոս չեն եկած քեզ մտիկ ընելու համար...։

— Տիկինը իրաւունք ունի սակայն, միջամտեց միջին տարիքի մարդ մը։

Շաւարշ իրեն նայեցաւ, չպատասխանեց, բայց և խնդաց։ Այն ատեն, անծանօթ մարդը ըսաւ Սապինին, դէպի իր ականջը մօտեցած.

— Պարոնը Ձեր ամուսի՞նն է... պիտի չուզէի սխալիլ։

— Այո՛, պատասխանեց Տիկին Միրզայեան՝ շուտափոյթ։

— Բայց այս տուն վարձակալներէն չէք երեւար. Ձեզի բնաւ չեմ հանդիպած հոս... անպայման, ահազանգի պահուն, հոս մէկու մը հիւր եկած էիք...։

— Այո՛, ըսաւ Սապին, դարձեալ անմիջապէս։

— Կ'երեւայ զաւակ չունիք, հարցուց դեռ մարդը։

— Բարեբախտաբար, պատասխանեց Տիկին Միրզայեան։

Իր պատասխանին հետ, ահազանգին վերջանալուն հաղորդումը տեղի ունեցաւ։ Մարդիկ սկսան շարժիլ՝ յայտնօրէն ուրախ։

— Փա՛ռք քեզ Տէր, գոչեց ծերունին. Աստուած մեզ այս անգամ ալ վտանգէ զերծ պահեց։

Մարդիկ իրեն նայեցան՝ ոտքի ելլելով։ Շատեր դէպի ելքը խուժեցին՝ վեր, իրենց յարկաբաժինները ելլելու համար։ Շաւարշ ուզեց հրաժեշտ առնել, բայց Օշին թոյլ չտուաւ, ու վեր ելան միասին։ Հազիւ ներս մտած, Շաւարշ ճչեց.

— Շատ չտեւեց. ճիշդ քառասուն մէկ վայրկեան առաւ։

— Արդէն բաւական է շատ բան քանդելու համար, ըսաւ Օշին. հեռուներն ալ ռումբ նետեցին, մանաւանդ Մէքսի կողմերը... վաղը կ'իմանանք աւերներու և զոհերու մասին. քիչ ըլլալու չէ. ո՞վ գիտէ, ինչքա՞ն սուգ կայ հիմա...։

— Յոռետեսութիւնը ես չեմ սիրեր, լաւ բան չէ յոռետես ըլլալը, ընդմիջեց Սապին. Փա՛ռք տուր Աստուծոյ որ զաւակիդ և կնոջդ հետ, մեզի հետ ալ բան չպատահած, նորէն հոս իրար քով ենք. գոհ չե՞ս։

— Ամէն ինչ ո՛չ մեզմով կը սկսի, և ո՛չ ալ մեզմով կրնայ վերջանալ, պատասխանեց Օշին առանց շեշտի։

Սապին՝ ինք ալ անտարբեր, իր շուրջը նայեցաւ, ետքը յարեց.

— Անցած շաբաթ իրիկունը, Տէր և Տիկին Տիւզտապանեաններուն երեկոյթին գացած էինք... ի՛նչպէս մոռցայ ձեզի պատմելու։

Բայց և մէկէն կեցաւ, դիտեց նախ՝ Օշինը, յետոյ՝ Պերճու-

հին. երկուքն ալ սկսած էին խնդալ։ Եւ՛ քիչ մը այլայլած՝ Սապին հարցուց.

— Ձիշդ է, ինչո՞ւ, ամէն անգամ որ իրենց մականունը արտասանեմ, մարդիկ կը խնդան... բայց, իրա՛ւ է, ինչո՛ւ։ Իրենց անունին կապուած ի՛նչ կայ խնդալիք... Տիւզտապանեանները շնորհքով մարդիկ են, կինն ալ, ամուսինն ալ. ոմանց ըսածին համաձայն՝ չա՛տ ալ հարուստ. չքեղ է իրենց վիլլան, հիւր ընդունիլ գիտեն. իրենց այդ երեկոյթին չափազանց ճոխ պիւֆէ մը տուին, գիս և Շաւարշը չատ կը սիրեն... Բայց ինչո՛ւ կը խնդաք նորէն... Օչի՛ն, դո՛ւն բացատրէ։ Տիւզտապանեաններուն հետ տեսնուիլը՝ պատիւ կը բերէ...։

Պազեան դարձեալ խնդաց։ Եւ ատոնց նորէն պիտի բանար։ Բայց Սապին իր ձեռքը խստօրէն բռնեց, ու հարցուց.

— Ինչո՞ւ չէիք սկսած իրենց ընդունելութենէն. թերեւս ծանօթ չէք իրենց ու չհրաւիրուեցաք... բայց ես կրնամ ներկայացնել ձեզ, երբ ես ալ երեկոյթ մը տամ իմ կարգիս. գիրենք ալ, ձեզ ալ կը կանչեմ։ Գիտե՞ս, կ'արժէր իրենց երեկոյթին ներկայ ըլլալ. երկու հարիւր հոգիէ աւելի կային...։

— Ո՛չ, ութսունը հինգ էին ամէնքը, Տէր և Տիկին Տիւզտապանեաններն ալ մէջը, ընդմիջեց Շաւարշ. ես հաշուեցի...։

— Ե՛ս ալ հաշուեցի, կո՞յր եմ, բողոքեց իր կինը. բայց թո՛ղ ութսունըհինգ ըլլայ... քի՞չ է այս ալ։

Օշին խնդաց։ Պերճուհի անտարբեր կեցաւ։ Սապին չարունակեց, ա՛լ առանց ուռանդի.

— Նախանձ լեզուներ կ'ըսեն, թէ Պարոն Տիւզտապանեան պատերազմէն հարստացեր է...։

Այս անգամ, Պազեան աւելի բարձր սկսաւ խնդալ և պերճուհի հետ չմնաց։ Սապին բողոքից՝ լրջօրէն՝ վշտացած.

— Անկարելի է այլեւս ձեզի խօսիլը՝ առանց ընդմիջուելու ամէն առեն...։

— Շարունակէ՛, անո՛ւշ, բաւ Տիկին Պազեան. այլեւս պիտի չխնդանք, կը խոստանամ։

Սապին ժպտեցաւ անմիջապէս, և վերսկսաւ.

— Ուրեմն կ'ըսէի... պրպտուելիքն է ըսելը թէ ան պատերազմէն հարստացած ըլլայ. անկարելի է այս. պատերազմը ի՛նչքան ատեն կայ որ սկսաւ... այս չափ քիչ ժամանակի մէջ հնարաւոր չեմ տեսներ իր ունեցածը չահիլը. առաջ ալ հարուստ ըլլալու էր ան։ Եւ միշտ ալ ինծի հին հարուստի տպաւորութիւնը ձգած է. իր տուած սեղանին առատութիւնը, ճոխութիւնը այս տպաւորութիւնը անպայման կու տայ։

— Ինծի ի՛նչ, բաւ մէկէն իր ամուսինը։

— Բայց ես իր հրաւէրներուն հաճոյքով, վախլով կ'երթամ... լաւ է հարուստներու, բարձր դասուն հետ յարաբերութիւն մշակելը. ձեզի բան մը ըսե՞մ... ես չեմ սիրեր արուեստագէտներու հետ տեսնուիլը... մեր դիրքին հետ ալ չի վայելեր... կը հասկնա՞ս։

© National Library of Armenia

— Կը հասկնա՜մ, ըսաւ Օշին Պաղեան՝ առանց ժպտելու և Սապինին նայելով. Տիգրանապանեանը... տե՛ս, չեմ խնդար ահա՛... վերջերս միայն մեր գաղութին մէջ սկսաւ ճանչցուիլ... այն օրէն ի վեր որ հարիւր ոսկի մէկ անգամէն Աղքատախնամին նուէր ըրաւ, և հայ թերթերն ալ գրեցին։

— Գո՞հ չէ՞ք, որ աղքատները ուրախացուցեր է, ըսաւ Սապին. գիտե՛մ, բարի սիրտ է ան։

Եւ նայեցաւ ուղղակի Օշինի աչքերուն մէջ։ Եւ ան ժպտեցաւ։ Պարզապէս։ Սապին լռութիւնը չէր սիրեր, վերսկսաւ.

— Վարը, քիչ առաջ, ապաստանին մէջ, ատեն մը երիտասարդ կնոջ մը քովը նստայ. առանձին էր՝ իր մանչուկին ձեռքէն բռնած, և իր շուրջին հետ խօսելու փափաքը, տրամադրութիւնը ցոյց չէր տար. շիշ մըն ալ իջեցուցած էր հետը. հարցուցի իրեն, թէ ի՛նչ կը պարունակէր ան... Անուշ ձայնով, կամաց մը պատասխանեց.— «Խմելիք ջուր. առ ի զգուշութիւն...»։ Կը վախնայ եղեր որ ջուրի խողովակները ռմբակոծումէն պայթին... հասկցա՞ք։ Ըսի իրեն, թէ Վիշիի ջուր կրնայ խմել մինչև որ խողովակները նորոգուին.

— Ի՛նչ պատասխանեց կինը, հետաքրքրուեցաւ Շաւարշ։

— Լուռ կեցաւ, չպատասխանեց. կարծեմ ապուշին մէկն է։

— Կամ զարմացուցիր զինքը...։

— Նո՛րէն սկսար անհամեստնալ, բարկացաւ Սապին։

— Ապաստանը քիչ մը մութ էր, անպայման չտեսար իր արտայայտութիւնը։

Սապին խոժոռ մը նայեցաւ իր ամուսինին։ Յետոյ՝ քիչ մը մտածեց, ու ըսաւ իրեն.

— Բո՛լոր հրիկ մարդերը ինքնահաւան են այսպէս. բայց իրենց քիթէն անդին ալ չեն կրնար տեսնել...։ Օրինակ՝ անցեալ օր Տիկին Տիգրանապանեանը, երիտասարդ մը՝ Օննիկը, կը ճանչնա՞ք, ճիշդ է, և ես կը խօսէինք իրենց երեկոյթին, քիչ մը մեկուսացած. նիւթը նորէն եկաւ օդային ռմբակոծումներու մասին։ Այս երիտասարդը, որ լաւ հագուիլ գիտէ, հարուստի զաւակ է, աշխարհ ալ տեսած, բայց չե՜մ գիտեր ինչո՛ւ ամէն ինչ սեւ կը տեսնէր, ըսաւ թէ իրեն համար շատ մեծ դժբախտութիւն մը պիտի ըլլար եթէ ամէն օր չկարենար լոգանք առնել... ա՛ն ալ կը վախնայ, որ ռմբակոծումի մը հետեւանքով՝ օր մը ջուրը պակսի։ Բայց ես իրեն գիտել տուի, թէ կարելի է, այդ օրերուն, օ տը գոլոնեով մաքրուիլ։

— Ի՞նչ ըսաւ Օննիկ, հարցուց Շաւարշ՝ նորէն հեգնական։

— Տիկին Տիգրանապանեան անմիջապէս իրաւունք տուաւ ինծի, պատասխանեց Սապին։

Մուտքի դրան զանգակը զարնուեցաւ։ Օշին և Միրզայեան իրենց թեւին ժամացոյցը նայեցան. յետոյ՝ բոլորն ալ դէպի դուռը։ Ժամը արդէն ութին կը մօտենար։ Պաղեան ինք գնաց դուռը բանալու։ Որոշ տարիքի մարդ մը, մօխրագոյն ու առատ մազերով, խելացի բայց

© National Library of Armenia

չուարած մէկու մը պէս ներս մտաւ, և ըսաւ անմիջապէս.

— Ներողութիւն որ ա՛յսքան ուշ, անպատեհ ժամուն կ՛այցելեմ, մանաւանդ տունը... բայց, անշուշտ, նախ Ձեր դրասենեակը գացի, ու գոց գտայ... դրացի մը ըսաւ, թէ ներկայ պայմաններուն մէջ կէսօրէ ետքը երկար ատեն չէք կենար հոն... ուստի, ստիպուած Ձեր տունը եկայ, կը ներէք...։ Պէտք ունիմ Ձեր խորհուրդին...։

Օշին գինքը ներկայացուց իր հիւրերուն.

— Պարոն Արշակ Ալաճանեան, մեր գաղութին ծանօթ և լաւագոյն ազգայիններէն։

Նորեկը յարգանքով բարեւից ներկաները։

Սապին ոտքի ելաւ, և, իր խօսքը Օշինին ուղղելով, յարեց.

— Ուրեմն չէք գար մեր հետը... բայց յառաջիկայ հինգշաբթի իրիկունը ձեզի կը սպասենք անպայման. Տէր և Տիկին Տիւզտապանեաններն ալ կը հրաւիրեմ... Պարոն ամուսինա՝ մենք երթա՛նք։

Եւ դառնալով դէպի Ալաճանեանը՝ աւելցուց.

— Պարոնը անպայման գործի համար եկած ըլլալու է. գինքը առանձին ձգենք Օշինին հետ։

Շաւարշ՝ ինք ալ, ոտքի ելաւ։ Հրաժեշտ առաւ, ինչպէս և իր կինը։ Ելքի դրան առջեւը, Սապին կամաց մը հարցուց Պերճուհիին.

— Ո՛վ է այս մարդը...։

— Ամուսինիս յաճախորդներէն մին։

— Բերան չբացաւ ներս մտնելէն ի վեր... հայերէն միայն խօսեցաւ, կ՛երեւայ լեզու չի գիտեր. հարո՞ստ է ըսիր...։

— կարծեմ, պատասխանեց Պերճուհի. անգամ մը միայն հանդիպած եմ իրեն, կ՛ըսեն, թէ հինէն ունեւոր է եղեր։ Շիտակը, գիտե՛ս, չատ չեմ հետաքրքրուիր...։

— Արդիական չգտայ գինքը, խօսքը մեր մէջ թող մնայ, ըսաւ Սապին և խնդաց։

— Իր տարիքէն է, թերեւս...։

— Ի՜նչ կ՛ըլլայ... արդեօք մը չէ ասիկա։ Բայց իրա՛ւ, չնշմարեցի՞ր. բերանը չբացաւ, չխօսեցաւ...։

— Մի՛ կարծեր... այսօր վրդովուած կ՛երեւար, խնդիր մը ունի անպայման։ Ի՜նչպէս թէ չի գիտեր խօսիլ. Առաջնորդարանին մէկ կարեւոր ժողովին անգամ է եղեր տարիներէ ի վեր։

— Ինծի այնպէս կը թուի որ իր հարստութիւնը չի գիտեր վայելել, ընդմիջեց Սապին։

— Երկու չաբաթ մը կայ, իր կրտսեր աղջիկը նշանեց. այս առթիւ է որ իրեն հանդիպեցայ առաջին անգամ ըլլալով։ Օշին կ՛ըսէ, թէ չատ բարի, գաւակաէր հայ մըն է Արշակ Ալաճանեան։

— Օտար շրջանակներու մէջ բնաւ չեմ սիրած գինքը, յարեց Սապին։

— Ես կ՛երթամ կոր, ըսաւ Շաւարշ, և դուրս ելաւ արդէն, և վերնակը կանչեց՝ վար իջնելու համար։

© National Library of Armenia

Ներս վերապարձին՝ Պերճուհի ներողութիւն խնդրեց Ալաճանեանէն իր քիչ մը ուշացումին համար։ Յետոյ՝ աւելցուց.

— Մնաց որ ձեր երկուքը առանձին ձգելու համ. իրարու ըսելիք ունիք հարկաւ։

Եւ մեկնեցաւ։ Եւ երբ առանձին մնացին, գլուխ գլուխի, Ալաճանեան բաւ Օշինին՝ ուղղակի, առանց յառաջաբանի, բայց և յայտնօրէն իր վրդովումը զսպելով.

— Ահա՛ի օր, երբ ամուսնութեան մօտաւոր թուականը որոշելու խօսքը եղաւ, մեր փեսացուն նոր պահանջ մը մէջտեղ հանեց...։

Եւ նայեցաւ Օշինին աչքերուն մէջ, ու աւելցուց.

— Առանց ձեւն իսկ յարգելու...։

Պագհան չուզեց հարցնել պահանջին նիւթը։ Իր այցելութեան սիկաւէթ հրամցուց։ Ալաճանեան դանդաղօրէն առաւ սիկաւէթ մը, և յարեց.

— Շիտա՛կը, չէք սպասեր...։

— Ինչ՞ր ըլլայ։

— Բնա՛ւ չէի սպասեր իրմէ, չէի սպասեր բաւ Արշակ Ալաճանեան։

— Ինչ՛ր ըլլայ, կրկնեց Օշին՝ ցաւակցական չեշտով։

Չպատասխանեց ան։ Չեռքը ճակատը տարաւ, յետոյ՝ իր ալեխառն մազերը չակելու պէս դէպի ետ հրեց։ «Վաթսուն մը ըլլալու է», խորհեցաւ Օշին՝ իր մասին։ Մաքուր, և ամէնուն պէս հագուած էր ան։ Նախ՝ սկսած անշարժ կալուածներու որպէս միջնորդ, յետոյ՝ չէնքեր շինած իր հաշուոյն ու ծախած, աննայթաք կամքով խնայասէր, այլեւս գաղութին ուննեւոր հայերու կարգին կը սեպէին զինքը. կարգ մը թաղերու մէջ անշարժ կալուածներ ուներ։ Եւ Ադիքսանդրիոյ Քաղաքական ժողովին անդամ ընտրուելէն ի վեր, զինքը «Արշակ Ազա» կը կոչէին։ Եւ այլեւս գրեթէ միշտ մաս կազմեց այս ժողովին։ Անդորր մարդ էր, հակառակ իր առատ խօսքին, փորձառութեան, ու դրամին։ Իր որոշ, անսասան սկզբունքները հանդարտօրէն կը պարզէր՝ պարտականութեան և ազգին գործերը վարելու մասին, վստահութեամբ մը՝ որ կ'ուզէր որ ամէնո՛ւնն ալ ըլլար։ Երիք աղջիկ ուներ, ամէն մէկուն անունին գրել տուաւ հաւասար արժէքով մէյ մէկ անշարժ կալուած, երբ իր վաթսունին կը մօտենար, և երկարատեւ, վտանգաւոր պաղատութիւն մը ունեցաւ։ Թէեւ չատեր ալ կը հաւաստէին, թէ իր կարգ մը պահանջատէրներէն խուսափելու համար է որ իր աղջիկներուն և մաս մըն ալ իր կնոջը փոխանցեր է իր կալուածներուն մէկ մասին սեփականութիւնը։ Իր երկու աղջիկները նո՛յն տարուայ մէջ, իրարու հետէ ամուսնացան, երրորդը նշանեց Պարոն կարօ Գարամհանին, որ բարձրահասակ, ճարպիկ, քիչ մը փայլուն երեւոյթով երիտասարդ մըն է, ոչ չատ յայտնի՝ առեւտրական գործերու մէջ։ Այս նշանտուքին է որ Օշին Պագհան և իր կինը ներկայ եղած էին։ Այդ իրիկունը, Պերճուհի ըսած էր իր ամուսինին, երբ նշանուածները պարելու առին անցան իրենց առջեւէն.—

© National Library of Armenia

«Տե՛ս, երիտասարդը բաւական նիհար կ'երեւայ կոր աղջկան հետ բաղդատած»։ Օշին յիշեց այս պարագան, երբ կը նայէր հիմա Արշակ Աղային, ճիշդ իր դիմացը նստած. և ժպտեցաւ՝ ինքն իրեն։ Ալաճանեանին երեք աղջիկներն ալ գէր են. բայց կրտսերը աւելի սիրուն կ'երեւար այդ իրիկուն։ Իր աչքերը աղուոր են։ Եւ ինք հնազանդ կը թուի։ Ուրի՞շ։ Նորէն ժպտեցաւ Օշին։ Արշակ Աղա իր սիկառէթը վառած էր. չարուճակեց իրեն նայիլ։ Իրա՛ւ է. ուրի՞շ կին մը ուննենալ, կալուածմըն ալ հետը, ետքը՝ անկասկած թոմպուլիկ գաւակներ եւս, ամէն իրիկուն տաք կերակուր, և ապահովութիւն,— հաւանաբար այս բոլորը եբազած է, ծրագրած է կարօ Գարամեան, այդ նոր նշանուած տղան, որ լաւ պարել ալ սորվեր է,— մտածեց դեռ Օշին, ու կանգ առաւ։ Բայց այն ատեն. մէկէն ի մէկ վերյիշեց նաեւ Սապինին քիչ առաջուայ խօսքերը, անազանգը, ապաստան իջնելը՝ իր աղջիկը գրկած, իրենց վերադարձն ալ, և նայեցաւ անա՛, իր առջեւը նստած այցելուին՝ որ տխուր է, որ չփոթ է, որ մտահոգութիւններ ունի։ Եւ ինքնաբերաբար, կարեկցութեամբ գոչեց նորէն՝ ուղղակի իրեն նայելով.

— Ախ՛ր ըլլայ, Արշա՛կ Աղա։

— Այս տարիքիս, իրա՛ւ որ չէի սպասեր, պատասխանեց ան, այս անգամ քիչ մը եռանդ առած՝ յանկարծ. անակնկալի եկայ, և երկու օրէ ի վեր քուն չունիմ... վերջապէս այս կէսօրէ ետքը որոշեցի խորհուրդ առնելու քեզմէ...։ Քիչ առաջ, երբ այհրթ եղաւ, փողոցն էի. առանց չատ մտահոգուելու՝ տեղ մը, ամէնուն պէս մտայ, և ուսմբերուն լուսաւորումը դիտեցի։

Կանգ առաւ, քիչ մը ծխեց՝ մտածելու համար, ու վերսկսաւ նո՛յն եղանակով.

— Ամբո՛ղջ կեանքիս մէջ, մէկու մը խորհուրդին չեմ դիմած... պէտք չե՛մ տեսած, կը ներե՛ս... կնոջս անգամ կարծիքը չեմ հարցուցած մինչեւ այսօր... կը հասկնա՞ս։ Գիտե՛մ, ինձմէ չա՛տ, չա՛տ երիտասարդ ես. Աստուա՛ծ քեզի երկար կեանք տայ, դժուար օրեր չցուցնէ... օրէնքի մարդերէն ես, թերեւս կրնաս ինծի օգտակար ճամբայ մը, ելք մը ցոյց տալ... Աստուա՛ծ թո՛ղ լուսաւորէ քեզ։

— Կրնա՛ս վստահիլ ինծի. կը խոստանամ կարելիս ընել, պատասխանեց Օշին, բայց դեռ մտածելով ահազանգին, ռմբակոծումին վերայ, որոնք երկար ու խիստ եղած էին՝ ըստ իրեն, քիչ առաջ։

— Մեր փնտացու ըսուած պարո՛նը կ'ուզէ որ աղջկանս անունին արձանագրել տուած տունս՝ իրեն փոխանցեմ հիմակո՛ւց, յարեց վերջապէս Արշակ Աղա, արագօրէն և Օշինին նայելով. բայց կ'ըլլա՞յ այս... կ'ուզուի՞ այս... դո՛ւն ըսէ։

Օշին չպատասխանեց։ Ատեն մը դեռ լուռ կեցաւ. գուցէ բացատրութեան մըն ալ կը սպասէր։ Ալաճանեան վերսկսաւ.

— Ես տասնըվեցդ տարեկանիս աշխատանքի լծուած եմ. հօրմէ որբ մնացած. այսօր ալ տակաւին կ'աշխատիմ՝ ինծի, ընտանիքիս, և մեր ազգին համար. գիտե՛ս, հարկաւ։ Ես դպրոց գրեթէ չեմ գացած,

© National Library of Armenia

հայերէնէ և տաճկերէնէ զատ՝ ուրիշ լեզու չեմ գիտեր. գործերուս մէջ՝ չար-փաթ արաբերէն մըն ալ սորվեցայ... եկայ, ինկայ, և ճակտիս քրտինքովը ու միլիմը՝ միլիմի վրայ դիզելով՝ դրամ շահեցայ, տուներ շինեցի, ծախեցի, ու ահա՛ մա՛րդ եղայ։ Անօթի օրեր ալ շա՜տ տեսայ, ամօթ չէ եա՜ւ... Ուրիշներուն պէս, ես հաշիշի գործ չըրի, ուրիշներուն դրամն ալ չկերայ՝ փա՜ռք Աստծոյ, ո՛չ իսկ հիմա մարշէ նուար կ'ընեմ. բանտ երթալ ռիսք ընել չեմ ուզեր ես, հաճելի բան չէ բանտ ուտելը, օղո՛ւլ... Արշակ Աղան իր պատիւը ունի, իր ճակատը միշտ վեր, բարձր բռնելու է. պարապ տեղը հայ ազգը զիս ժողովական չըրաւ...։

Հո՛ս ալ կեցաւ ան, դիտեց Օշինը, և ժպտեցաւ լայնօրէն, և վերսկսաւ.

Ամուսնացայ ինծի նման հայ աղջկայ մը հետ, և ունեցայ, իրար ետեւէ, երեք աղջիկ. Աստծոյ կամքն է եղեր ըսի, ի՞նչ ընեմ։ Այսօր վաթսուն մը կամ... բեսէ այս ալ ամենէն պաքալս վիճակն է մարդուն. տարի՞քը, ա՜խ... բժիշկներս խո՜տ միայն պիտի ուտես կ'ըսեն կոր... կը հասկնա՞ս։ Երբեմն միայն ծխելու արտօնութիւնը տուին. ատիկա երկրորդ սիկառէթս է երէկուընէ ի վեր...։ Տղա՛ս, ծերութիւնը պէլա է... բայց կը շեղի՞մ կոր նիւթէս... կարծեմ այնքան ալ չէ. այսուհանդերձ, գոցենք մեր սէֆսէրին այս էջը...։

Այս միջոցին սպասուհին ներս եկաւ, և սպասեց ճիշդ Օշինին դիմացը։

— Սուրճը ի՞նչպէս կ'առնէք, հարցուց Պազեան՝ Արշակ Աղային։

— Մերսի՛... ո՛չ... բժիշկը արգիլեց, ըսաւ ան։ Գիտե՛մ, ո՛ւշ է... հրամանքիդ ձանձրոյթ տուի... բայց աֆ կ'ընես. շուտով կը վերջացնեմ...։

Օշին սպասուհիին նշան ըրաւ որ մեկնի։ Ալաճանեան շարունակեց՝ իր ժամացոյցին նայելէ ետքը.

— Ոմանք կը կարծեն, թէ պահանջատէրերուս հետապնդումներէն ազատելու համար է, որ կնոջս և երեք աղջիկներուս անունին մէյմէկ անշարժ կալուած փոխանցած ըլլամ ես... զրպարտութիւն է այս. գիտե՞ս, մեր հայերը շատ կը սիրեն բամբասել... որպէս ընտանիքի հայր՝ զաւակներուս և կնոջս հանդէպ պարտականութիւնս կատարեցի պարզապէս, և իբր խոհեմ մարդ ալ... ինչո՞ւ թէ եղբայրներ և քոյր մը ունիմ, կրնան ժառանգորդ ըլլալ... կը հասկնա՞ս և գիտե՞ս, ժառանգութիւն մը բաժնելու ատեն, միշտ կռիւ կ'ըլլայ... դատ, դատավարութիւն ալ կ'ըլլայ...։

Հո՛ս ալ Արշակ Աղա թեթեւ մը զարկաւ Պազեանին ծունկերուն, ժպտեցաւ, ետքը յարեց.

— Ես աղջիկներուս շէնք տուի՝ իրենց ապագայի, անձնական ապահովութեան համար, և ոչ թէ իրենց ամուսիններուն՝ որպէս զի հաս-հան ծախսեն իմ դրամս... հասկցա՞ր։ Ճիշդ է որ երկու փեսաներս մինչեւ այսօր պահանջ չըրին, որ կալուածներուն սեփականութիւնը իրենց ա-

նուն ին փոխանցուի... և չիտակը ասոր հարկն ալ չեմ տեսներ կոր, քա-
նի որ չէնքերը իրենց կնիկներուն են, բայց ինչո՞ւ ուրեմն այս մեր
նորեկը մեսելե հաննց... ի՛նչ կը նշանակէ այս. աճապա գիս խրմպել կը
կարծէ՛ կոր... թէ՛ կիւզելիմ աղջիկս կ'ուզէ առնել, ճեմ ալ իր տու-
նը... լո՞ւն են... նշանտուքէն ետքը, նշանտուքին մեծ ծախսերէս
ետքը՝ վիզիս վրայ ահա՛ դանակ դրած, խոշո՛ր անչարժ կալուածք մը կը
պահանջէ կոր այդ անպիտանը... ո՛ւր տեսնուած բան է այս. գոնէ մեր՝
հայերուս մէջ ասանկ ապուր չեն ուտեր...

— Ի՞նչ կերպով կրնամ Զեզի օգտակար ըլլալ, հարցուց մէ-
կէն Պազեան՝ առանց չատ մտածելու այս մասին:

Արշակ Աղա իրեն նայեցաւ պահ մը: Եւ ճակատը չոյեց: Իր
երեսները կարմրած էին: Եւ նորէն ժպտեցաւ, տեսակ մը: Տակաւին
մտածողի արտայայտութիւնը չարունակից ունենալ. ետքը՝ ըսաւ.

— Քո՛վդ կանչէ գինքը, համոզելու համար որ իր այդ պա-
հանջէն վազ անցնի...: Հայերուս մէջ, չա՛տ ամօթ է այսպէս դրամ
ուզելը. կնկայ փառայո՞վը պիտի ապրուի... էրիկ-մարդ ըսածդ՝ իր
արժանապատուութիւնը ունենալու է. երբ ես կնիկս առի՝ քան մը չու-
զեցի հետը... դո՛ւն, Պարոն Օշին, ամուսնացար ճե, դրամ առի՞ր...:
վստահ եմ, որ պիտի կրնաս գինքը տարհամոզել, օրէնքի մարդ ես, ի-
րեն խօսելու կերպը գիտես...:

Եւ Արշակ Աղա նորէն կանգ առաւ հոս, լուծումի, փրկարար
օգնութեան սպասողի մը նայուածքով: Պազեան իր մէջ նշմարեց դրժ-
բախտ մարդը, զարնուած, ցնցուած մարդը: Եւ մտածեց պահ մը. ի՛նչ
կրնար ընել չիտա՛կը: կարօ Գարամեանին հետ յարաբերութիւն չէր ու-
նեցած. նշանտուքին միայն քիչ մը խօսած էր միասին, բայց իր մասին
գիտցածը նպաստաւոր չէր բնաւ: «Եթէ նշանտուքէն առաջ ինձի խոր-
հուրդ հարցուցած ըլլար Արշակ Աղան», մտածեց այն առեն, և ժպտե-
ցաւ ինքն իրեն ալ: «Մարդիկ իրաւունք ունին չսիրելու տասնըմէկ-
րորդ ժամը», գեռ ըսաւ ինքն իրեն: Եւ յատակօրէն վերյիշեց այս փո-
սացուին դժգոհութեան, վրդովմունքի անմիջական արտայայտութիւնը՝
երբ գինքը տեսաւ ան նշանտուքի ընդունելութեան, և նորէն ժպտեցաւ
ինքն իրեն, և Ալաճաննանը գիտեց, առանց գեռ խօսելու:

— Ի՛նչ կը խորհիս, հարցուց իրեն Արշակ Աղա՝ խզելով այս
լռութիւնը:

— Չեր փեսացուն անձամբ չեմ ճանչնար. գինքը նշանտուքին
իրիկունը միայն տեսայ... չէ՞ք կարծեր որ կրնայ առնուիլ... և մեր-
ժել: Միջամտութիւնս աւելի գէշ արդիւնք կրնայ տալ մանաւանդ որ իր
պահանջը ծրագրած կ'երեւայ...:

— Իրաւունք ունիս, ըսաւ անմիջապէս Արշակ Աղա. չիտակը
խօսելու համար՝ իշտ ես ուրիշ բան մը քեզի հարցնելու համար եկած
էի... կարելի չէ՞, ըստ օրինի, կարգադրել այնպէս մը, որ չէնքը՝ իր
անունին գրելով հանդերձ, աղջկանս մնայ... որպէս զի տղան չկարենայ
ծախել և ուտել դրամը... այսպէս ընողներ կան եղեր, կ'ըլլայ եղեր...

© National Library of Armenia

ավե՛լ մը խորհէ այս մասին։

— Օշին Պագեան ժպտեցաւ։ Արշակ Աղա չհասկցաւ, փոքր լռութենէ մը ետքը յարեց.

— Երբ ես չէնքը աղջկանս տուի, պաշտօնապէս, նոտարին ձեռքով, աղջիկս ալ ինծի համար թուղթ մը ստորագրեց որ տունը միշտ իմս է, և պաշտօնական փոխանորդագրութեամբ մըն ալ ինծի իրաւասութիւնը տուաւ վարձքերը գանձելու։

Պագեան նորէն ժպտեցաւ, և հարցուց.

— Բայց Ձեր աղջկան կարծիքը ի՞նչ է...։

— Ինչի՞ մասին, հարցուց իր կարգին, Արշակ Աղա։

— Իր նշանածին պահանջին առնչութեամբ...։

— Անշուշտ ան կ'ուզէ քի տունը իր նշանածին տրուի, խոստովանեցաւ հայրը. կը հասկնա՞ս, իր փէշը բռնկեր է...տղան՝ սիրուն, աղջիկս՝ անփորձ։ Երբ իրար հետ «կը սիրեմ, կը սիրես» կը հոլովեն, իրենց աչքին այլեւս բան չ'երեւար...։ Աղջիկս մերինին նոյնիսկ ըսեր է քի...։

— «Մերինը» ո՛վ է, ընդմիջեց Օշին։

— Մերի՞նը... հա՛, իր մա՛յրը, բացատրեց Արշակ Աղա՝ պարզօրէն։ Ուրեմն աղջիկս իր մօրը ըսեր է. «եթէ հայրս չուզէ նշանածիս անունին գրել, ես ալ ինքզինքս այս տան հինգերորդ յարկէն վար կը նետեմ»։ Ինչո՛ւ քի խնդրոյ առարկայ եղող տունը հինգ յարկ ունի...։ Տեսա՞ր, ի՛նչ պելաներու մէջ կը գտնուիմ... եկուր տէ զաւակ մեծցուր... բայց չիտակը միւս երկու աղջիկներս տարբեր են։

Եւ լռութիւն։

Այս անգամ աւելի դժնդակ՝ ապահովաբար։ Երկու մարդու միջեւ։ Հայրը խորհուրդ, օգնութիւն կը սպասէր, միւսը՝ կը մտածէր իբր օրէնքի մարդ։ Եւ այն ատեն, դեռ պահ մը եւս իրար դիտեցին անձայն։

Օշին պագեան՝ ինքնաբերաբար, գուցէ առանց ուզելու իսկ, վերյիշեց նորէն նշանտուքին առթիւ տրուած ընդունելութիւնը, երիտասարդներու կողքին՝ միջին տարիքի մարդոց ալ պարը. ճոխ սեղանը. անչափ խմիչքը. հազիւ մէկ, կամ երկու օտար կային. և հայկական երգերը և նշանածները իրար հետ յաճախ պարեցին, աղջիկը կը քրտնէր. Օշին դիտած էր երկուքն ալ, աչքով չէր լքած զանոնք. ճի՛շդ է. ինչո՛ւ մեղքցած էր աղջկան, և ինքզինք ալ քննադատած՝ այս մասին, այդ ընդունելութեան, որ ուրախ էր. աղջիկը իրեն երեւցաւ քսանըհինգէն ոչ վար, և ապահովաբար քանի մը տարիով վեր, մինչ տղան՝ երեսունին չուրջերը. հիմա ալ անոնց տարիքին առնչութեամբ մտածեց. և յիշեց ալ տակաւին, թէ շատ մը կիներ նշանած տղուն ուշադիր կը նային, գուցէ յափշտակուած ալ։

— Ի՞նչ կը մտածես այսպէս, հարցուց մէկէն Արշակ Աղա, նորէն մտերմաբար զարնելով Պագեանին ծունկերուն վրայ. չպատասխանեցիր... ի՛նչ խորհուրդ կու տաս։

— Գիտէ՛ք, ես սովորութիւնը չունիմ կէս-կատար կարծիքներ տալու, ըսաւ Օշին. վստահաբար, «տալն ու վար դնելը» կարելի չէ... օրէնքը չ'ընդունիր. չէնքը փեսացուիդ պաշտօնապէս տալէ ետքը՝ ան բոլորովին ի՛րը կ'ըլլայ, ինչպէս և՛ աղջիկդ իր կինը պիտի ըլլայ պսակէն ետքը...: Պիտի վստահիս իրեն, ու բախտիդ... ուրիշ ճամբայ չկայ: Այսինքն՝ կ'ըսեմ թէ երկու միջոց չկայ: Ճամբայ չըլլած՝ խորհելու էիր, ինչպէս հիմա կը խորհիս...:

— Այո՛, առաջ խորհելու էի, իրաւունք ունիս, ընդմիջեց Ալաճանեան. մե՞ղք... տունը՝ որուն աչք տնկած է մեր փեսացուն, այսօրուան գինով ձի քիչը հինգ հազար եգիպտական ոսկի կ'արժէ... հինգ հազար Ֆասուլիա չէ այս, որ տակաւին ինծի գրեթէ անծանօթ տղու մը անունին գրեմ... կ'ըլլա՞յ այս...

Եւ քիչ մը մտածելէ ետքը աւելցուց, տեսակ մը արտայայտութեամբ.

— Ի՞նչ գիտնամ ես, ճանը՛մ, ամէն մարդ կ'ըսէր կար՝ նշանտուքէն առաջ, թի Կարօ Գարամեանին գործը լաւ է, լաւ կը շահի, և բոլոր մայրերը անոր ետեւէն կը վազեն կոր... աղջիկդ բախտ ունի:

— Ամէն մարդ, ամէ՛ն մարդ, յարեց Պաղեան. բայց երբ ամէն մարդ միայն խօսին, այն ատեն է որ չփաթութիւնը կը ստեղծուի....:

— Ցոյս քու վրադ էր....:

— Բայց օրէնքը չ'օգնէր ձեր պարագային... ամէն ատեն, մեր ուզած տեղը չ'երթար ան... կը հասկնա՞ս:

Արշակ Աղա աւելի տխրեցաւ, յետոյ դիտեց Օշինը ուղղակի իր աչքերուն մէջ, և ըսաւ.

— Կը ներես ամմա մտածում մը ունեցայ այս վայրկեանիս...։

Բայց նո՛յն պահուն անզգանքը փոքրը ընդմիջեց, իր տըխուր, իր լալկան կանչովը: Օշին մէյ մը նայեցաւ իր դիմացը նստող մարդուն, և ոտքի ելաւ իսկոյն, ու վազեց դէպի իր աղջկան ննջասենեակը. և երբ վերադարձաւ զայն գրկած՝ բուրդէ վերմակի մը մէջ, յարեց Արշակ Աղային, որ հոն տակաւին նստած կը կենար անշարժ.

— Վարը մեր ապաստանը կայ. կը կարծեմ թէ ապահով է, հետեւեցէ՛ք ինծի... եթէ կ'ուզէք:

ԱՂ.ԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ԴԱՄԱՍԿՈՍ

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Կարծես ճամբորդ բլլայիր,
Դարագնայ ուղեւոր,
Որ սարն ի վեր, դարն ի վեր,
Լեռնականի մը նման
Կը բարձրանա՛յ ժամ առ ժամ:
Քաղա՛ք, քողած Պարտան,
Թողած հովիտը կանանչ,
Շալկած վիշտեր բազմատանջ,
Կը մագլցիս լեռն ի վեր:
Ժայռերու մէջ հնաւանդ
Կը դնես սիրտդ անմեռ
Ու դարերուն կը նայիս
Բարձունքներուդ կապոյտին:
Ես ալ ճամբորդ եմ քեզ պէս,
Որ հոգիին մէջ լոյսեր
Երեւանեն բարձրացող,
Ձու բանակիդ մէջ հզօր
Որպէս անխոնջ միաւոր
Ձերդ կը խլէ քեզի հետ,
Ու քեզի հետ խլելով
Կը հաւատայ քեզի պէս
Կապոյտ տեղջանքն իր գտնել...:

© National Library of Armenia

ԾԻԼ ՄԸ

Բժիշկ ու բանաստեղծ ընկերոջս՝
Գէորգ Թէմիզեանին

Անապատէն կուգայ ծիլն այս.
Հագիւ բացուած է Արեւին։
Քամին իրեն չէ տուած այց,
Փոթորիկներ կան դեռ լուին
Անհրաւէր այցով, որոնք
Կրնան ջնջել յոյսն այս մէկին։
Անապակ է սիրտն այս տղուն
Անյայտ լիճին պէս անտառին։
Բառերը իր ատրաշէկ են
Լոյծ երկաթին պէս քուրային։
Թող բարձրանայ ծիլն այս փոքրիկ
Կանանչ բոցովն իր թրատէ
Փոթորիկներն յայտնուելիք
Ու իր խօսքի կրակին տակ
Բազում սիրտեր բոցավառին։
Ծիլ ես փոքրիկ, եղբայր երգի.
Որքա՜ն կուզեմ, որ օր աւուր
Հէքեաթներու հերոսին պէս
Սաղարթ-սաղարթ, բուրմունք-բուրմունք,
Բայց եւ հզօր բանակի պէս
Բարձրանաս դուն, բազմանաս դուն.
Ու անկոտրում թուրկայծակը ըլլաս մեր Տան
Որ քու շուքին զովութեան մէջ
Սերունդները հանգրուանեն...

ԾԻԼ ՄԸ

◎

Բժիշկ ու բանաստեղծ ընկերոջս՝
Գէորգ Թէմիզեանին

Անապատէն կուգայ ծիլն այս.
Հազիւ բացուած է Արեւին:
Քամին իրեն չէ տուած այց,
Փոքրիկներ կան դեռ լռին
Անհրաւէր այցով, որոնք
Կրնան ջնջել յոյսն այս մէկին:
Անապակ է սիրտն այս տղուն
Անյայտ լիճին պէս անտառին:
Բառերը իր ատրաշէկ են
Լոյծ երկաթին պէս քուրային:
Թող բարձրանայ ծիլն այս փոքրիկ
Կանանչ բոցովն իր թրատէ
Փոքրիկներն յայտնուելիք
Ու իր խօսքի կրակին տակ
Բազում սիրտեր բոցավառին:
Ծիլ ես փոքրիկ, եղբայր երգի.
Որքա՜ն կուզեմ, որ օր աւուր
Հէքեաթներու հերոսին պէս
Սաղարթ - սաղարթ, բուրմունք - բուրմունք,
Բայց եւ հզօր բանակի պէս
Բարձրանաս դուն, բազմանաս դուն.
Ու անկոտրում բուրկայծակը ըլլաս մեր Տան
Որ քու շուքին զօրութեան մէջ
Սերունդները հանգրուանեն...

Մշակոյթի այս թիւով կը ներկայացնենք երկու նոր անուններ Սուրիահայութենէն: Գէորգ Թէմիզեան եւ Մելինէ Զօրպաճեան, երկուքն ալ Դամասկոսի Համալսարանի ուսանողներ. առաջինը՝ բժշկականի ատամնականէն, երկրորդը՝ ֆրանսական գրականութեան:

Թէմիզեան խոստմնալից ոյժերով, ազգային առողջ հետաքրքրութեամբ եւ իրապաշտ որոնումներով տարուած երիտասարդ մըն է: Մենք մօտէն ծանօթացանք իր բանաստեղծական եւ նկարչական յաջող փորձերուն, երկու մարզերուն մէջ ալ, արուեստի նորագոյն ոճերու հետամուտի խանդավառութեամբ տարուած: Իրեն կը մաղթենք խորացում եւ ստեղծագործութիւն եւ ... յաջողութիւնը իր հետ պիտի ըլլայ անպայման:

Յաջորդիւ կը ներկայացնենք զոյգ արուեստներու իր ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ. նմոյշներ, որոնք ըստ մեր գնահատումին, ըսելիք կամ թելադրելիք բան մը ունենան. յանդուգն, երբեմն տարօրինակ եւ անիրական թուացող պատկերներով. որոնք սակայն զուրկ ըլլան անպայման նորութեան հետեւած ըլլալու ձեւապաշտութենէն եւ արտառոցութենէն եւ... անպատկառութիւններէն. բաներ, որոնք սկսած են թափանցել մեր գրականութենէն ներս... յանուն նորարարութեան սնափառութեան, երբ ըսուելիքները լուծուած են ջրոտած միտքերու եւ երեւակայութիւններու մէջ:

Նորաձեւութեան փորձերուն դէմ եղողներուն՝ դէմ ենք մենք: Ստեղծագործ ոյժերը յարաճուն որոնումի մէջ են: Որեւէ ձեւով տրուած գրութիւն մը, որ կրնայ խօսիլ միտքին եւ յուզել սիրտը, պաշտպաններու պէտք չունի: Հակառակ պարագային ալ, անհանգիստ ըլլալու պէտք չկայ. ժամանակին մոռացութեան զամբիւղը անտակ է:

ՄՇԱԿՈՅԹ

„ՔԵԼԷ՛, ՔԵԼԷ՛" ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ

(1 ԱՐԱՐ 3 ՊԱՏԿԵՐ)

ԳԷՈՐԳ ԹԷՄԻԶԵԱՆ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԵՐ.—

(Ժողովուրդին մէջ նստած)

1— ՍԵՊՈՒՀ.— Համալսարանի ուսանող:
2— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 1.— Աղա:
3— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 2.— Բանուոր:
4— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 3.— Աղջիկ:
5— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 4.— Հանդիսատես (կին):
6— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 5.— Քաղաքապետ:
7— ՆԵՐԿԱՅ ԹԻՒ 6.— Հանդիսատես (տղմրդ.):
8— ԺԱՄԱՆԱԿԸ (կին):

Պատկերներու տեւողութեան ընթացքին՝ երաժշտութիւն, «Քելէ, քելէ»ի եղանակով:

ՊԱՏԿԵՐ Ա.

ՏԵՍԱՐԱՆ:

Դատարանի սրահ մը: Ձախին՝ երկար սեղան մը, տրցակով թուղթեր, դատաւորին մուրճը, երեք աթոռներ: Նոյն կողմը՝ պատին վրայ, ժամացոյց մը, տակը՝ Մասիսի նկարը: Աջ պատին՝ Զուարթնոցը: Դիմացի պատին՝ Սասունցի Դաւիթի արձանը:

Բանուոր.— *(Ձեռքը տոմս մը, քրտինքը սրբելով ներս կը մտնէ)* Մէկը չէ՞ եկած դեռ։

(Կը նստի սպասողական դիրքով)։

Աղա.— *(Ձեռքը փորին՝ աղայական քայլերով ներս կը մտնէ, կը նստի թիւ 2-էն աթոռ մը անդին, առանց ուշադրութիւն դարձնելու անոր, ոտք-ոտքի՝ ժամացոյցին կը նայի, գրպանէն հաշիւի տետրակը հանելով կը սկսի հաշուել՝* 50000,

© National Library of Armenia

100000 ս. ո....

Աղջիկը.— (Տափատով, չփացած շարժուձեւերով, ձիւթ մը բերանը)։ Հալօ՛...

(Ոչ ոք կը պատասխանէ. Աղան պիշ - պիշ կը գնայ, բանըւորը գաղտագողի կը նայի՝ գլխարկը ճմլելով մատներուն մէջ։ կը նստի Աղային քով, պայուսակէն հայելի մը կը հանէ ու՝ արագ յարդարանք մը)։

Սեպուհ.— (Ներս կը մտնէ ժողովուրդին նայելով զարմացած և գըննելով ներկաները մէկ - մէկ)։ Ուրեմն ճիշդ է եղեր, այս ապուշները հաւատացած են հէքիաթին. աղէկ, եկեր ու ոտք - ոտքի դրած՝ կը սպասեն դատաստանին։ Փորերը կո՞ւշտ են բոլորիդ (Զարմացած կը նային իրեն)։ կը տեսնէ՞ք ձեր խաւաքարտէ անիւները, կը լսէ՞ք ձեր քայլերուն ձայնը... ո՛րովհետեւ, որովհետեւ դատաստանը ահաւոր բան է. անպայման ժամանակը կողքին կեցած պիտի ըլլայ դատաւորին՝ ինծի դէմ, ձեզի դէմ, բոլորիս դէմ։

Աղա.— (Բարձրաձայն կը խնդայ հազալով. քովիններուն՝) Հետաքրքրական է ֆիլմը։

Բանուոր.— (Տժգոյն աչքերով կը նայի ու կը ժպտի անիմաստ արտայայտութեամբ)։ Հա՛, հա՛, գործերը լաւ պիտի ըլլան եղեր, թերթերը այդպէս ըսած են...

Աղջիկ.— (Զայնացած) Առանք ու՛րկէ՞ եկան, ի՞նչ ապուշ մարդիկ են. ո՞վ բերաւ զիս հոս... Սրիկայ ժագը, իր աչքերը ղունգներովս պիտի փորեմ, պիտի կապեմ գինք ու ոտքերուս տակ... (կուլայ կեղծ լացով)։ Չիս դռնապանի՞ն... ըսաւ գնա՛ Գոնկօ, գնա՛ դժոխք (լաց)... Ու ասոնք ի՞նչ կ'ուզեն դեռ ինձմէ... Դո՛ւն, (մատնանշելով Սեպուհին), ինչո՞ւ կանչեցիր զիս, չորս պատերուն մէջ նեխեցանք ա՛լ...

(Մինչ այդ Սեպուհ կը ժպտի դառնութեամբ՝ սրահին մէջ երթեւեկելով)։

Սեպուհ.— (Կը խնթայ բարձրաձայն՝ ջղային. յանկարծ կը լռէ, կը տխրի, ուսը ներկաներուն կը դարձնէ, աչքերը կը շփէ, կը յօրանջէ... կլոր - կլոր կը դառնայ)։ Սխա՞լ տեղ եկած եմ։

(Դրպանէն երկար քարտէս մը կը հանէ) Մխիթարկրական, Խաղաղական, Ալանդեան, Սեւ Ծով, Կասպից Ծով։ (Ներկաներէն՝ կին հանդիսատեսին կը հարցնէ)։

— Հոս Ք. կղզին չէ՞ Տիկին...

Հանդիսատես (կին).— Ո՛չ, պարոն, սխալած էք։

Աղա.— Դուն քնատ ես պարոն։ (Կը յօրանջէ) Ատուածդ սիրես, հեռացիր ու մեր խաղաղութիւնը մի խանգարեր։

Աղջիկը.— Խնթէ։

Աղա.— Խո՛նթ։

Բանուոր.— (Լուռ)։

© National Library of Armenia

Հանդիսատես (կին).— Խե՛նթ։
Բաղաձայնես — Խե՛նթ։
Հանդիսատես (տղամարդ).— Խե՛նթ։
Սեպուհ.— Ճշմարիտ կ՚ըսեմ, ժամադրավայրը հոս է։ (Ինքնիրեն) Բայց ո՞վ կանչից զիս հոս. ըսաւ՝ ճամբու ընկերներդ պիտի գտնես ու ճանչնաս զանոնք. այո՛, իրաւ է, չճանչցա՞ք զիս...
Աղա, Հանդիսատես (կին), Աղջիկ, Հանդիսատես.— (Միաձայնաբար) Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ... ո՞վ ես դուն։
Աղա.— Կորսուած մը։
Կին.— Ցնդած մը։
Հանդիսատես.— Տօնքիշօթ մը։
Սեպուհ.— Չճանչցա՞ք զիս. չէ՞ որ միասին ճամբորդած ենք մենք դարերով, մոռցա՞ք։ (Ինքնիրեն՝) Ի՞նչ մեղքս պահեմ, ես ալ մոռցած եմ կարծես։ Կը յիշեմ միայն ռումբերու և փամփուշտներու ձայնը, ու մեծ կրակը, մեծ կրակը, որուն շուրջ բոլորս դարձանք. (Կը դառնայ սրահին մէջ՝ պտըտելով) բոլո՛րըս, բոլո՛րս, դո՛ւք ալ։
Աղա.— (Բովիններուն) Օ՜ֆ, ֆիլմը չսկսա՞ւ։ (Սիկառ մը կը հանէ ու Սեպուհին նշելով) Հէ՜յ, դո՞ւն ես օրինմային տէրը, պարա՞պ տեղ դրամ տուեինք։
Սեպուհ.— Ասոր դէմքն ալ կը յիշեմ, հարիւր տարի առաջ, Թֆո՜ւ, երեսին թքեր եմ (Աղան երեսը կը սրբէ) Աթոռը գլխուն վրայ կոտրեր եմ, տեսէ՛ք, հետքը կը մնայ դեռ։ (Ակռաները սեղմելով) Հէ՜յ, խո՛զ, խո՛զ, վէրքդ բուժած ես, քեզ մեռած կարծեցի (իր բազուկին ու Ս. Դաւթին նայելով) Հարուածս տկար էր, անօթի էի, խաներուն մէջ ոսկորներս փտած էին, խմբագիր էի երբեմն ու երբեմն՝ բեռնակիր, ջրկիր...
Բանւոր.— (Աղային).— Ե՞րբ պիտի վերադառնանք. երէկուան ապըսպըրած կօշիկներդ երթամ լրացնեմ, զատիկը կը մօտենայ կոր, չոճուխներուն մէկական լաթ չառնե՞մ։
Աղա.— Հայդա՛, հայդա՛, այս ցնդածը ջիղերուս կը դպի կոր, զիս կը ճանչնայ եղեր, հը՛, հը՛ (Սրդողած)։
Սեպուհ.— Տօ՛ սրիկա՛, չե՞ս յիշեր քանի փամփուշտ պարպեցի փորիդ մէջ, ուղեղիդ մէջ, երբ վալիին քով կ՚երթայիր կրակի մեր տղաքը մատնելու... ու հիմա, հիմա՛ ողջ կը տեսնեմ քեզ (Ափերուն կը նայի ու Ս. Դաւթի նկարին). փամփուշտներս քիչ էին ու կրակի տղաքը կանուխ մեռան, շատ կանուխ մեռան։ Մեռա՞ն։ (Տխուր կը նստի գետին, Պատուայի մը պէս. կը լսուի հեռուէն Պէթհովէնի «Հերոսի Մահուան Քայլերգը» (2 վայրկեան)։ Մթութիւն։ Սեպուհ դուրս կ՚ելլէ յուղարկաւորի մը պէս։

ՎԵՐՋ Ա. ՊԱՏԿԵՐԻ

© National Library of Armenia

ՊԱՏԿԵՐ Բ.

ՆՈՑՆ ՏԵՍԱՐԱՆԸ

(Դուրսէն կը լսուի Սեպուհին ձայնը, որ կը կանչէ)։

Սեպուհ.— Բերի՛, բերի ժամանակը։ (Ներս կը մտնէ՝ ետեւէն քաշելով ժամանակը, ձեռքին՝ քարտէսը)։

Ժամացակը.— (Երկար սեւ փիլոն մը հագած, կապուած չուաններով, կաղ, դէմքը սառած, գերեզմանային)։

Սեպուհ.— Եկո՛ւր, եկուր, մի վախնար, գաւակներդ են ատոնք, քոլորս արգանդէդ եկած ենք, այդպէս չէ՞։

Ժամացակը.— Գլուխը կը չարժէ ժխտական։

Սեպուհ.— Ի՞նչ, կ'ուրանա՞ս, դո՞ւն ալ։

Ժամացակը.— Կրկին գլուխը կը չարժէ ժխտական. կը մօտենայ ներկաներուն խորհրդաւոր, մէկ-մէկ կը գննէ, սո՛ւր կը նայի Աղջկան։

Աղջիկը.— Այս փախուկը ուրկէ՞ ելաւ. այս պակաս էր, երեսը տեսնելու կը վախնամ։ (Դեռին կը նայի, ծունկի կու գայ վախէն՝ կռնակը ժամանակին կուտայ ու կը սկսի Աղան խաղըտացնել)։

Աղա.— Հա՛, հա՛, հա՛, մի՛ ըներ, չատ զգայուն եմ, հի՛, հի՛, հի՛, (Աչքերը կը հանդիպին ժամանակի սուր ու գամոզ աչքերուն։ Դողալով վար կ'առնէ աչքերը ու սրդոզած՝) Մի՛ ըներ, մի խնդացներ, կը խնդամ, հա՛, հա՛, հա՛. (կեղծ խնդուք)։ կը սկսի սողալ ծունկին վրայ՝ աղջիկն ալ ետեւէն, վար կ'իջնեն բեմէն ու կը նստին ներկաներուն մէջ)։

Բանուոր.— (Աչքերը վախով ժամանակի աչքերուն բարձրացնելով կը կմկմայ։) Ինչո՞ւ այդպէս կը նայիս ինձի, կարծես թէ կ'ուզես ապտակել զիս. ես չէի որ եկայ, չեմ գիտեր ո՞ր սատանան զիս հոս բերաւ։ (Սեպուհին սո՛ւր նայելով)։

Ժամացակ.— (Կը զգուշայ Սեպուհին՝ որ նոյնպէս աչքերը վար կ'առնէ, արագ չարժուձով գրպանէն հաց ու պանիր կը հանէ, կը նստի քարի մը վրայ ու կը սկսի ուտել՝ բեմին աջ կողմը, քթին տակէն՝ ֆնչէ՛, քնչէ՛)։

Բանուոր.— Ես կ'աշխատէի գիշեր-ցորեկ. ե՛ս կը չինէի հայոց թագաւորներուն թագերը, պալատները, հացը, եկեղեցիներուն խաչերը, զարդերը, գինի՛ն։ (Մինչ այդ ժամանակը կը շրջագայի սրահին մէջ ու կը գննէ նկարները)։

Բանուոր.— Դո՛ւն ալ կայիր, չէ՞. կը խօսէին երբեմն ընկերներս քու մասին. ոչի է կ'ըսէին, որ երբեմն պալատներն ու վանքերը կ'այցելէ եղեր. բայց...։ ասելի գեղեցիկ կը նկարագրէին քեզ։

© National Library of Armenia

Ժամանակը.— (Կը կենայ յանկարծ, դէմքին սառն գիծերը կը քակուին, տխուր ու երանելի՝ կը ժպտի, կաղալով կը մօտենայ Զբաղթնոցին, կը շոյէ, կը համբուրէ։)

Սեպուհ.— (Բանուորին) Կը յիշե՞ս այս քանդակը, քարերը, հողը, թոնիրներուն կրակը...

Բանուոր.— Թոնիրներուն կրակը, խաղը լակոտներուն՝ այգիներուն մէջ, հասուն արեւը, տաք հացը ու գինի՛ն։ (Շրթունքները կը համտեսեն գինին)։

Ժամանակը.— (Մինչ այդ դուրս կը սահի գոհունակ արտայայտութեամբ)։

Աղա.— (Խօսքը ուղղելով ներկաներուն) Լուեցէ՛ք, իժե՛ր, չէ՞ք նկատեր որ վտանգը կը սպառնայ մեր բոլորիս, արժանապատուութիւն չունի՞ք դուք։ Դո՛ւն, հէ՛յ (պոռալով քաղաքապետի երեսին) կաշառակե՛ր վալի, ներքինի՛ դատաւոր, դասալի՛ք... դո՛ւն, դո՛ւն, դո՛ւն...

Քաղաքապետ.— (Ոտքի կ'ելլէ, խօսքը ուղղելով Աղայինն)։

Մեծապատիւ Աղա, դուք գիտէք կարծիքս այս ուղղութեամբ, որ մազաչափ չի շեղիր ձեր վեհմութեան կարծիքէն... Անշուշտ ի գործ պիտի դնեմ բոլոր յարմար միջոցառումները և արդարութիւնը պիտի տիրակալէ՝ զսպելէ ու ճզմելէ եւք այս ըմբոստութիւնը։ Ու այդ վճիռը կ'արձակուի և կը հաղորդուի առ որ անկ է։

Հանդիսատես.— (Ոտքի կ'ելլէ) Ցարդելի՛ տիարք և տիկնայք, պատիւը ունիմ ձեզի պատմելու հէքիաթը, որ ողորմած մեծ մայրս կը պատմէր միշտ ինծի։ Չէ՞ք գիտեր դուք այդ հէքիաթը... Շատ հետաքրքրական է... Սակայն կինս կ'ըսէ թէ ես չատ ապուշ եմ եղեր... Արդե՞օք ճիշդ է... Սակայն պիտի պատմեմ այդ հէքիաթը, չատ համով է... Հերիսայէն ալ համով։

Աղա.— (Տեղէն կը ցատկէ՝ յանդիմանական նայուածքը ուղղելով քաղաքապետին՝ պահանջելով անկէ լուծումն՝ տուգանել հանդիսատեսը)։

Քաղաքապետ.— (Ճապաղելով գրպանէն կը հանէ մատիտ և տետրակ, ակնոցները կը տեղաւորէ աչքերուն ու խօսքը ուղղելով հանդիսատեսին, պաշտօնական ոճով) Անո՞ւնդ...

Հանդիսատես.— (Կը խնդայ հեգնանքով) Անո՞ւնս, ես անուն չունիմ... (Կը շարունակէ խնդալ)։

Քաղաքապետ.— (Կը պոռայ սպառնագին) Ինչի ըսի թէ անունդ ի՞նչ է։

Հանդիսատես.— Հի՛, հի՛, մոռցայ անունս։ (Կը տխրի յանկարծ ու կաղկաղելով) Ցարմարագոյնը լուծումն է... Որովհետեւ հէքիաթը շատ կնճռոտ է, և որովհետեւ կինս կը սպասէ ինծի տունը ու տուգանքը շատ սուղի պիտի նստի վրաս... Պէտք է որ լուծեմ, պապանձիմ... (Կը ժպտի ներկաներուն՝ յուսահատութեամբ ու կը շարունակէ)... հի՛, հի՛,... ալիքնե՛րը, ալիքտրըտմանէթ... ալիքնե՛րը...

© National Library of Armenia

Քաղաքապետ.— *Լռէ՛, յիմա՛ր...*

Աղա.— *Ի՞նչ է այս տաղտուկը... քարտուղարս չեկաւ՝ փրկելու զիս այս անել կացութենէն։*

Աղջիկ.— *(Կ'երգէ պարի մը չարժուձեւերով) Ալիքնե՛րը, իմ սէ՛ր, ու կրակէ ծաղիկնե՛րը...*

Հանդիսատես.— *Օ՛, ալիքներ ձիթէ և կշռոյթներ սաղայէլեան...*

Սեպուհ.— *Այս տարի կոյուղինները պիտի յորդին և ողողեն ճամբաներն ու խաներնը...*

Քաղաքապետ.— *Ժողովո՛ւրդ հայոց, ձեզի կ'ուղեմ հետեւեալ հրովարտակը.—*

Հրովարտակ թիւ ՄԵՐՁ /1895

Տեղեկացած ենք որ յապաղած ռումբ մը գետեղուած է այս սրահին մէջ. նկատի ունենալով հասարակաց չահերը, և ապահովելու համար քաղաքացիներուն հանգիստը, և ըստ սահմանադրութեան գլուխ (Դ) յօդուած (31)ի (Զ) պարբերութեան, կը յայտարարենք հետեւեալը,—

ա— Պարպել այս սրահը.

բ— Կ'արձանագրուի այս օրէնքը և կը տեղեկացուի առ որ անկ է ու գործադրութեան կը դրուի յայտարարուած թուականէն։

Սեպուհ.— *(Հեգնանքով) Որդերը պիտի սողան դէպի դաւադիր որջերը... դէպի «պատուական» մօրուքդ։ Օ՛, քաղաքապետ ներքինի, (խնդալով) երբ կը տեսնեմ ընդվզումդ, չեմ կրնար խնդուքս զսպել։*

Աղա.— *(Ի զուր կը փորձէ դուրս ելլել)։ Աստուած իմ, օգնէ՛ ինծի, դռները գոց կը տեսնեմ... բանտի մը մէջ ենք, ահաւոր բանտի մը... (Ծունկի կու գայ ու աղօթելու կը սկսի)։*

Աղջիկ.— *Պիտի նաւարկենք կշռոյթովը պարերուն ու երգենք միասին՝ տա՛ր զիս... տա՛ր հեռուները գրգանքին... օ՛...*

Քաղաքապետ.— *Անկարգապահ ժողովուրդ հայոց, համաձայն հրովարտակին 31րդ յօդուածի տրամադրութեան, և ապահովութեանը համար հասարակաց չահերուն, կը յայտարարենք հետեւեալը.—*

ա— Կը ձերբակալուի կոչեցեալ Սեպուհ, որդի Տէմիրճի Փանոսի, իր օրինազանցութեան համար։

բ— Կը տեղեկացուի այս հրամանը առ որ անկ է և կը նկատուի գործադրելի յայտարարուած թուականէն։

Սեպուհ.— *(Հեգնանքով) Կոյուղինները պիտի պայթին ու լուան կեղտոտ մերկութիւնդ և «ազնուական» զգացումներդ այս անկարգապահ ժողովուրդին հանդէպ։*

Աղա.— *Լռէ՛, սատանա՛յ, անիծեալ ըլլաս... (Ինքնիրեն) Չեմ գիտեր երազի՞ թէ իրականութեան մէջ եմ... Փիլիսօ, բախտ՛ր խիրան... փափախ... խորա՛ն.... տարա՛ն... տարա՛ն...*

Աղջիկ.— *Տա՛ր զիս... տա՛ր զիս (Երգելով)։*

© National Library of Armenia

Հանդիսատես.— *Կար ու չկար... կար ու չկար։*

Քաղաքապետ.— *Կեղտոտ ժողովուրդ հայոց, ես կը հրաժարիմ ուժմբի պայթելուն պատասխանատուութենէն...*

(Կը խառնուին բոլորին ձայները։ Քաղաքապետ, Հանդիսատես, Աղջիկ, Աղա յաջորդաբար և միասնաբար կրկնելով)։ Ժողովուրդ կեղտոտ, կար ու չկար, տո՛ր գիս... Փլիսօ, բախո՛ր, իփրա՛ն։

(Այս միջոցին Սեպուհ կը շարունակէ իր ջղագար խնդուքը)։

Բանուոր.— *(Ցոյց կու տայ իր վախը, գայրոյթը, մտալկումը լուռ շարժուձեւերով. վերջապէս կը պոռթկայ)։*

— Լռեցէ՛ք, յանուն հոգիին, յանուն դեւերուն և այսերուն։

(Կ'իյնայ գետին ցաւերու մէջ գալարուելով) Ալ կը բաւէ այս զառանցանքը, բզկտեցիք ամէն բան մէջս... Նոյնի՛սկ քալիլը մոռնալ ուսիք ինձի, նոյնի՛սկ քալիլը...

(Կը լսուին մուրճերու ձայներ հեռուէն, երաժշտական կշռոյթով։ Այս պահուն կը մտնէ ժամանակը աչխոյժ, կենսուրախ, կանաչ հագուստով և կը սկսի դառնալ երաժշտութեան կշռոյթով՝ առանց կազալու)։

Բանուոր.— *(Կը բարձրացնէ գլուխը կարծես թէ նոր կ'արթննայ դարաւոր երազէ մը)։*

Սեպուհ.— *(Հօսքը ուղղելով բանուորին)*

Կը լսե՞ս... երկաթեայ քայլեր են անոնք, նոր քայլեր... Օ՛, ի՛նչ առոյգ են, գեղեցիկ...

Բանուոր.— *Այո՛, կը լսեմ... սակայն, կը վախնամ...*

Սեպուհ.— *Փորձէ քալել... ես կը գգամ անոնց ծանրութիւնը, ոյժը։*

(Կը սկսի դառնալ ժամանակի շրջանակին մէջ)։

Բանուոր.— *(Ոտքի կ'ելլէ դժուարութեամբ ու կը մտնէ նոյն շրջանակին մէջ՝ Սեպուհին հետէն... երաժշտութիւնը կը աստկանայ, կ'արագանայ, առանալով քայլերգի կշռոյթ)։*

Սեպուհ.— *Ինչպէ՞ս ես, ընկե՛ր...*

Բանուոր.— *Կարծես թէ նոր ծնած եմ, սակայն, չեմ գիտեր թէ ո՛ւր կը քալեմ։*

Սեպուհ.— *Մեզի հետ տեսակցիլ կ'ուզէ։*

Բանուոր.— *Ո՞ւր, ո՞ւր...*

Սեպուհ.— *Չեմ գիտեր, հեռու կամ մօտիկ տեղ մը... Անապատային կամ լեռնային շրջան մը։*

Բանուոր.— *Կը վախնամ որ խաբէ մեզ։*

Սեպուհ.— *Կը վախնամ որ այրէ մեզ։*

Բանուոր.— *Կը վախնամ... կը վախնամ մշուշէն։*

Սեպուհ.— *Սակայն մեր քայլերը ամուր են ու գիտեն քալել... կրնանք խեղդել զինք եթէ խաբէ մեզ... կրնանք ճնշել մեր ճամբան... Հէ՛յ, հէ՛յ..., կը լսե՞ս մե՛զ... տե՛ս, յոգնեցանք...*

© National Library of Armenia

Թանուտր.— *Հէ՜յ, տէ՛ս, կ'ուզենք տեսնել քեզ իրաւ ու աղուոր։*
Սեպուհ.— *Իրաւ.*
Թանուտր.— *Աղուոր։*

(Կը կրկնեն այս երկու բառերը յաջորդաբար, դառնալով ժամանակին ետեւէն։ Ժամանակին շարժումը հետզհետէ կ'ըլլայ պարուրաձեւ, արագ. կը հասնի կեդրոն, կը դառնայ ինքնիր շուրջ, պարային ու վայրագ շարժումներով... Կըշռոյթը կ'արագանայ աւելի ու աւելի մինչեւ որ իյնայ գետին ու անհետանայ... Սեպուհ եւ թանուտրը կ'անջատուին ու կ'իյնան բեմին երկու կողմերը. դուրս կ'ելլեն՝ կարծես թէ կը ձերբազատուին պարապ օղակի մը ձգողականութենէն)։

Կը շարունակուի յաղթական քայլերգը մուրճերուն։

ՊԱՏԿԵՐ Գ.

ՏԵՍԱՐԱՆ։

Սեղանը եւ աթոռները կը վերցուին։ Պատէն՝ կախուած հայելի մը։ Ջուան մը՝ բեմը ժողովուրդէն բաժնող։

Սեպուհ.— *(Ներս կը մտնէ սուլելով, «Թելէ՛, քելէ»... Կը դադրի սուլելէ, կը նայի ներկաներուն, ժամացոյցին, կ'երթեւեկէ)։ Ուշացա՜ն, ուշացա՜ն. այսպէ՞ս կը ժամադրուին. ի՞նչ, մոռցա՞ն զիս, ե՞ս, ո՞վ... Գացինք տուն միասին, գինի ալ խըմեցինք, նոյնիսկ... փորձեցի համբուրել զինք... Շրթունքները տաք էին... Հիմա չէ ըսաւ ու անհետացաւ։ Բայց ժամադրութիւնը։ (Կրկին ժամացոյցին կը նայի)։*

Անունը հարցուցի, գիտցիր ըսաւ. օգնեցէք ինծի... Արծի՞ւ, Հա՞յկ, Վրէ՞ժ, Շողե՞ր, Յասմի՞կ, Վայրկեա՞ն, Հիւլէ՞, Ծովի՞կ, Արեւի՞կ, հա՛, Արեւիկ, Ար...եւ...իկ... Սո՛ւս, ձայնը կը լսեմ։ (Հայելիին կը մօտենայ, կը սանտրուի, փողկապը կը շտկէ)։ Թելէ, քելէ՛, քելքիդ մեռնեմ։ (Կը նայի ներկաներուն եւ ինքզինքին) Խենթ է կ'ըսեն քեզի, ուշադի՛ր։ Հոգս չէ։ Խեղճ ու կրակ է կ'ըսեն, քաղաքի գեղեցկուհիները, կքած պաղ ժամանակին հետ պիտի ամուսնանայ։

Աղջիկը.— *Մէկ համբոյրով խաբուեցաւ։*
Հանդիսատես.— *Հա՛, հա՛, հա՛, պիտի պատմեմ հէքիաթը, սակայն, ոչ հիմա, հա՛, հա՛, հա՛։*
Սեպուհ.— *Հոգս չէ։ (Հայելիին աւելի կը մօտենայ, կը գրկէ ու կը համբուրէ) Աղուո՜ր, աղուո՜ր։*
Հանդիսատես.— *Հա՛, հա՛, հա՛, պէտք է ուրախանանք ու հրճուինք նոր հէքիաթին ծնունդով։*

© National Library of Armenia

Սեպուհ.— (Աւելի տաքութեամբ կը համբուրէ)։ Որքան պիտի սիրեմ զինք։

Հանդիսատես.— Պիտի պատմեմ օր մը։

Սեպուհ.— Օ՛, տաք աչքերը, ատինքները, սրունքները կ՛այրեն զիս, կը տանին զիս։

Հանդիսատես.— Սակայն ոչ հիմա... հետաքրքրական, չա՛տ հետաքրքրական է այդ հէքիաթը։

Սեպուհ.— Կը կապեն, կ՛այրեն, կը տանին զիս, չեմ գիտեր ո՞ւր։ (Կը լսուին դուրսէն թիւերու ձայներ, անտառի փողեր, հաչոցներ, մտրակի ձայներ, ցաւի կանչեր, մանուկներու լաց, ռմբակոծում, զինուորներու գա՛հ-գա՛հ։ Մթութիւն։ Լոյսերու փայլատակում։ Սեպուհ կը հետեւի իւրաքանչիւր ձայնի, շշունջի, կը կրկնէ վերը յիշատակուած բառերը, կըտրատուած։ Դուրս կ՛ելլէ։ Բեմը կը մնայ պարապ։ Երաժշտութիւն և ձայներ, 2 վայրկեան)։

Սեպուհ.— (Սղալով ներս կը մտնէ, կը մօտենայ հայելիին, դէմքին վրայ արիւնի և մուրի հետքեր, ցեխոտ հագուստով)։

Աղջիկ.— Կարծես թէ ֆիլմը սկսած է, պատերազմ։

Սեպուհ.— Տեսայ զինք հոն, կրակէ թիւեր ուներ, կ՛այրէր անտառները, բայց կ՛անիծէր, կ՛անիծէր... չեմ գիտեր զո՞վ։ Կը նայէր շուրջը՝ հեռուն, հորիզոնները կը չափէր, կը փնտռէր, կը փնտռէր։ (Ներկաներուն) Կարծես թէ ձեզ կը փնտռէր, մեզ բոլորս։

Հանդիսատես (կին).— Գործ չունի մեզի հետ, յիմար, մենք հանդիսատես ենք, դրամ վճարած ենք։ Լսուա՞ծ բան է ասիկա։ Մենք դերասաններ չենք. ի՞նչ խենթութիւն ըրինք ու հոս եկանք։ Դատաստան ֆիլմը դիտելու եկանք... Ոչ դատ տեսանք, ոչ փաստաբան, և ոչ զոհ։

Աղա.— Այո՛։

Աղջիկ.— Այո՛։

Քաղաքապետ.— Այո՛։ (Ջայրոյթով)։

Սեպուհ.— Թաշկինակով նշան ըրի, կանչեցի, չպատասխանեց, բայց ժպտաց ինծի, հաւատացէք ժպտաց ինծի... Յիշեցի կրակի Տղաքը, կրակի Տղաքը, ճանչցայ ես զիս, նոյնիսկ տեսայ մերը, (Մասիսին կը նայի), հաւատացէք որ մեզ կը սպասէ որ ճամբորդենք միասին (Հայելիին կը մօտենայ) Մեղրալուսի՛ն, մեղրալուսի՛ն։ Այս ցոփ աչքերս պիտի խմեն սարսռացող մերկութիւնը, ուշիմ և խորունկ աչքերը։

Հանդիսատես (կին).— Անպայման ֆիլմը իր աւարտին կը հասնի, հիմա սկսայ բաներ մը հասկնալ... Սիրահարը վերջապէս պիտի գայ ու համբոյրով մը վերջացնէ ֆիլմը։

Աղջիկ.— Չէ՛, կ՛ուզեմ որ մեռնի սիրահարը, շատ հպարտ է, պէտք է որ մեռնի, կը վախցնէ զիս, զիս գետնին տակ կ՛անցընէ

© National Library of Armenia

կարծես, պէտք է մեռնի, մեռնի՛, մեռնի՛... (կը բղձկի լա-ցի մէջ՝ բռունցքներով Աղային փորին ու գլխուն զարնելով)։

Սեպուհ.— *Սո՛ւս, ահա կու գայ (կը լսուի «Բելէ, քելէ՛»ն) կը լսեմ թեւերուն ձայնը, (կը պատրաստէ վալիզը) պատրա՞ստ էք։*

Բանուոր.— *(Ներս կը մտնէ վազելով, բոլորովին փոխուած՝ աշխոյժ և չնչասպառ)։ Ուշացա՞յ, երթա՞նք։*

Սեպուհ.— *Միայն դո՞ւն։ (Ձեռքերը իրարու ուսին դրած) Աղուո՛ր, Աղուո՛ր։ Որքա՛ն պիտի սիրեմ զինք։ Օ՛, տաք աչքերը, ըս-տինքները, կ'այրեն, կը տանին զիս արեւին... (Դուրս կ'ել-լեն, ու կը լսուի «Բելէ՛, քելէ»ն։*

ՎԱՐԱԳՈՅՐ

* * *

Յ. ՇԻՐԱԶ

Ո՛վ մարդ, մի բանի պիտի հաւատաս,
Թէկուզ ունայնի, որ ահ ունենաս։

Մի ոգեձայնի պիտի հաւատա՛ս,
Որ քեզ հայր լինի, միշտ մանուկ մնաս։

Մի անսասանի պիտի հաւատաս,
Որ քեզ սասանի՝ չզազանանաս։

Մի բարի բանի պիտի հաւատաս,
Որ չարդ վանի, որ բարի մնաս։

Մի երկնայինի պիտի հաւատաս,
Որ քեզ ահ լինի, որ էլ մահ չտաս։

Մի աստուածայնի պիտի հաւատաս.
Մի խղճի ձայնի, որ գէթ մարդանաս։

Մի յաւիտեանի պիտի հաւատաս,
Որ մարդը լինի՝ երբ էլ աշխարհ գաս։

Ո՛վ մարդ, մի բանի պիտի հաւատաս՝
Մարդուց վեր բանի, որ աստուածանաս։

Թէկուզ չլինի՝ պիտի հաւատաս,
Որ Աստուած լինի, որ գէթ մարդ մնաս...

© National Library of Armenia

ՏԵՍԻԼՔ ՎԱՂՈՒԱՆ ՏՕՆԱՀԱՆԴԻՍԻՆ

Սով. Հայաստանի Յիսնամեակին առիթով

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ

Յաւիտենութեան խաչուղիներուն՝ տերվիշ մը որպէս՝ բազմած մտախոհ,
Ես, տարիներու համրիչը ձեռքիս, լարեցի յանկարծ նայուածքս երկրին։
Հասակ էր առեր եղէգնի փողէն, Նայիրին անցեալ, պերճ, ինքնավստահ.
Փոխան փոշիին՝ փոշի դարերուն, դրախտանման պուրակներ հետքին,
Մասիսներն առած կարօտած գրկին, նայուածքն էր յառած Յաւիտենութեան։

Չուեր են ամպերն աշխարհէն Հայուն. անոր դարաւոր ցաւերն անցեր են.
Կարօտներն անյոյս դարձեր՝ օրէնքներ, որոնց կը հսկեն սերունդներ անքէն,
Վահագնածնունդ սերունդներ անքէն, նայուածքով խոհուն, մտքով հրեղէն,
Ձեռքերուն ջահեր՝ ոյժով մոգական, ձեռքերուն զէնքեր՝ զինուած արեւէն.
Բայց խաղաղասէր, մարդասէր սրտով կը նային դէպի Յաւիտենութեան։

Հզօր է, խաղաղ, երկիրն Արայի, սահմաններովն իր հին, պապենական.
Անթիւ աւաններ դարձեր են քաղաք ու նոր անուններ դարձեր են աւան.
Պատեր է երկիրն արդար վաստակի գոհար կայլակին ցոլքն անապական,
Եւ տիւ ու գիշեր, երգի կշռոյթով, երկիրն Ուրարտու կ'աճի անսասան.
Իր ճոխ սեղանին՝ ազգեր կոչնական՝ խնճոյք է սարքեր Յաւիտենութեան։

Հպարտ է, անպարտ հողն Արտաշէսի· գայլեր են եկեր հայ արօտներուն,
Հայ գառներուն հետ լուռ, կը ճարակեն. ժամանակն հայուն մականին դարձեր
Նեցուկ ու եղբայր։ Իր պարտէզին մէջ, զոյգ կիներ կողքին՝ հայ մարդն է բեղուն.
Ամէն մէկ կնկան մատներուն շարուած մէկական զաւակ՝ կը լուսավառեն
Եւ կը պահպանեն ուղին անսասան, ապահով երթին՝ Յաւիտենութեան։

Մէկ ձեռքին բռնած իր «Ամբոխները խելագարուած»ը եւ իր միւս ձեռքին՝
«Ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ»ն, Չարենցն երկիւղած՝ իր այլայլումէն,
Ընդմէջ անցեալի աննիւթ պատգամին եւ իր պատգամած նիւթէ կրօնքին,
Կեանքի կը կանչէր իր անդոհանքով, սփիւռագնաց ընկերներն արդար,
Որոնց հոգիներն անվթար, որպէս մոմիայ սառուցեալ, Յաւիտենութեան։

© National Library of Armenia

Թմբիրէն յառնած, ակնթարթավազ կու գային հանդէս՝ Նոր Տօնամեակին.
Ու ձայն կու տային Սիամանթոյին, որ միաձուլուած իր Երիվարին
Ափ մը մոխիրով յարութիւն կու տար Եղեռնի անտուն Նահատակներուն,
Որոնք յանձնելով երկնի դժողքին՝ ցաւերն անմոռաց, երկրի դժողքին,
Հիմնի կշռոյթով պատուի կ'առնէին, դրօշին առջեւ Յաւիտենութեան:

Մթին շաւիղէն «Մահուան Տեսիլք»ին, Մասիսագնաց մեծ Աբովեանին
Ոգին յարուցեալ, կը հանգչէր ուսին՝ մռայլ Չարենցին, ողբով սրտաւեր.
Մեր Սուրբ Միութեան զոյգ Առաքեալներն անմուրազ զոհուած՝ միեւնոյն նետէն,
Տեսան թէ ծիլերն իրենց հունտերուն, աներ են ինչպէս Սօսեաց Անտառներ,
Որ ապրի դալար, Հայոց Միութեան երթն անվերադարձ՝ Յաւիտենութեան:

Մատուռներ աւեր, տաճարներ անթեւ, խաչքարեր անվիզ, Էջմիածինէն
Բխած լոյսերէն — շեփոր Յարութեան — նոր մկրտութեամբ կեանք առեր էին.
— Վշտոտ դարերու Նահատակներն այն, Եղեռնը որոնց, չուներ թուական... —
Եւ ցայտաղբիւրներ դափնեպսակի, յաւերժաբարեւ կը պսպղային՝
Ծիածանակիր, որ ամէն ճամբորդ ըմպէր ակունքէն Յաւիտենութեան:

Անդրանիկն յոգնած իր թափառումէն աշխարհէ - աշխարհ, հեծած էր իր ձին,
Կապած՝ շողշողուն սուրն արդարամիտ, պատգամ՝ փրկարար գործին յաղթութեան.
Ինքն՝ Արագածէն, կը խօսէր Մասեաց կատարին թառած Սասնոյ Դաւիթին.
— Շէնշող է թռիչքն Աշխարհին Հայոց. եւ՞ ապահով են սահմաններն՝ հողին.
Բայց պէտք է հսկենք փարոս - աչքերով, վերածընունդն այս Յաւիտենութեան:

Մեսրոպն աչքերուն խուրձեր ճաճանչի, կ'ըզմայլէր փառքին իր տեսլականին.
Լուծուած անոր հետ՝ եթերին մէջէն սուզուելով ինչպէս ամպաթեւ ոգի,
Կը տեսնէր խինդէն յորդող գոռովով, տաճարներ ձօնուած իր հեզ դամբանին.
Կը դիտէր աչքէն ծորող բերկրանքով, ասպետներն անսուր իր հօծ բանակին,
Որոնք աշխարհին կը շեփորէին — Մեսրոպն էր ուղին Յաւիտենութեան:

Արտաւազդն ինկած գահաւորակին, ներշնչմամբ խորին Մուսան կը սպասէր:
Պատռելով հողի շապիկն ինչպէս թուղթ, գուսաններն հայոց՝ արքանեակներն իր,
Իրենց կործանման սուգը կ'ողբային, հեթանոսական դիւթիչ լարերով.
Անցեալէն յառնող երգ ու պարերով. նոր երանգներով կը զովերգէին,
Յաւէտ կորսուած Ոյժի եւ Գեղի եւ Սիրոյ Ուղին Յաւիտենութեան:

Տորք Անգեղն իր լերկ սրունքներն ինչպէս սիւներ վերամբարձ, բացած զնդանին
Երախին վրայ, թագաւորակապ ազատ շղթայով, շղթայած՝ ամուր,
Հայու ճակտի գիրն անցեալ — անիծեալ, գերան - մասներով բռնած ամէն իժ՝
Հայուն թշնամի, կը նետէր զնդան. շանթող բռունցքով կը զարնէր սալին
Որպէս զի յաւէտ լոյս աշխարհ չգան, չխայթեն ոգին Յաւիտենութեան:

© National Library of Armenia

Բայց ո՞ւր էր Հայուն կորած գանձերուն՝ գանձապահն անքուն եւ իբերածին.
Կոմիտասն ո՞ւր էր... Ան ամէն տեղ էր, ամէն բջիջէ ներս՝ հայու հոգին.
Որպէս խնկահաս կը բուրէր անշէջ, ինկած կրակին՝ Յուշաղամբանին,
Ուր Հայկ Նահապետն աղեղն անհունին, պատւոյ պահակ էր կեցած խստաղէմ,
Որպէս զի ոչ ոք չփորձէր մարել կրակն ամոքիչ Յաւիտենութեան:

Նորքի բարձունքին Գիտուն — Մշակներ, Նարեկացիի եւ մեր հերանոս
Աստուածներուն հետ խորհուրդի նստած, կը վերծանէին զարմանահրաշ
Տօնահանդէսն այն. պոէտներ իրենց գրիչը թաթխած Վանին, Սեւանին,
Կ'երգէին կապոյտ Հայոց Արագած. սածիլ երգիչներ, գուսաններ մատղաշ
Կը մրմնջէին փառքն անեզրական հայուն գնացքին Յաւիտենութեան:

Արաքս ու Եփրատ անթիւ մասներով մտած հողերէն հայ սահմաններուն,
Փոխան անցեալի արեան ալիքին՝ կու տային սնունդ հայոց արտերուն.
Անահիտն անեղծ՝ նիւթեղինացած սաւառնող ոգի, իր ստինքներէն
Առատածորան մանանան որպէս՝ ցնծութեան օրհնէնք կը բաշխէր, բեղուն
Հայոց աշխարհին. ինք՝ Մայր Դիցուհին՝ Տօնահանդէսին Յաւիտենութեան...

Գիտութեամբ զինուած մարդեր թեւաւոր, կը պահպանէին երկինքն օր, գիշեր.
Բանակներ հպարտ ու միազանգուած կ'անցնէին որպէս շարժուն անտառներ.
Պարմանուհիներ բեհեզով զուգուած ծաղիկ ձօնելով կը թռչկոտէին
Եւ աղաւնիներ քաղելով զանոնք օդի ցօղունէն, կը վերանային
Հիւսելով պսակ երկնքի ծիրով, վասըն այդ Օրուան Յաւիտենութեան:

Մէկ լարն առնուած Հայկ Նահապետի աղեղէն անշեղ, արդարակորով,
Մէկ լարն Եղեռնի հայուհիներու մազերէն հիւսուած, վիշտ տրտմազալար,
Մէկ լարն հրեղէն Սասունցի Դաւթի հասու հարուածէն միշտ ցասումնավառ,
Մէկ լարն հայրենի երգերէն ձուլուած, մէկն՝ ահազանգի ղօղանջով թրծուն,
Մէկ լարն աշխարհի հանճարէն սնած, մէկն՝ հայու սէրէն Յաւիտենութեան,

Նուագարաններ եօթնալար ոգի՝ անծանօթ տեսքով, հունչ ու թրթիռով,
— Որոնց մարմինն էր տաշուած հմտօրէն Նոյեան Տապանի ողջ գերաններէն,
Տաշուած՝ հայ բանուոր մասներով դալար, մասներ որ դարեր կեանք տուած էին
Քարին ու գրին, մտքին ու արտին, ընկեր — ծանօթին եւ Անծանօթին —
Նուագարաններ եօթնալար ոգի՝ աղու գուսաններ Յաւիտենութեան,

Բիւր պարմաններու անմեղ մասներով կը շնչային Պատգամն Անմոռաց.
Ծնծղաներ ծափ - ծափ հարուածով ծիծղուն կը տարածէին ծալ - ծալ ցնծութիւն,
Քշողներ շեղած շարականներու հին շաւիղներէն, շուրջ - պարեր քաշած՝
Փանդիռներու հետ, փառքի բարձունքներ կը գովերգէին, բարբառով գարուն,
Որ անյաղթ մնար Պատգամն Անմոռաց Համանուագին Յաւիտենութեան:

© National Library of Armenia

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԱՐԱԲ ՆԱԽԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Մեբր՝ ՆԱԶԱՐ Պ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

Շարունակելով մեր ակնարկը, նախիսլամական (ճահիլիէ) շրջանի գրականութեան վրայ, պիտի ներկայացնենք այդ շրջանի նշանաւոր հօթը քերթողները։ Այսինքն. Մուալլաքաթ (կախեալ) կոչուած նշանաւոր քերթուածներուն հեղինակները։ Սակայն, առնց մասին գրելէ առաջ կ'ուզենք վերյիշել այն, ինչ որ ըսինք նախապէս այդ շրջանի քերթողներուն և անոնց գրութեանց մասին. ատիկա այն պատմական վերապահութիւններն ու կասկածներն են զորս յայտնած է՝ նշա-

© National Library of Armenia

նաւոր քննադատ և ուսումնասէր Տոքթ. Թահա Հիւսէյն, սոյն շրջանը պատմագիտական և տեքսթերթեան տրամաբանութեան ենթարկելէ ետք։ Մենք իրականութեան ուղիէն շեղած չըլլալու համար, ուզեցինք հոս պարզաբանել այս հարցին առնչութեամբ գոյութիւն ունեցող թեր ու դէմ կարծիքները։

Սակայն հակառակ այս բոլորին, կ'ուզենք շրջանը ներկայացնել այնպէս, ինչպէս որ ընդունուած է դասականօրէն, կամ ինչպէս որ հասած է մեզի հին մատենագիրներու կողմէ, հոգ չէ, թէ ան եղած ըլլայ աւանդական շրջան մը։

Ահա այս շրջանին պատկանող եօթը քերթողները կը ներկայացնենք իրենց գործերուն համաձայն։

1— ՈՒՄՐՈՒ - ՈՒԼԳԱՅՍ - ՊԸՆ ՀՈՒՃՐ - ԷԼ ԳԻՆՏԻ-Ն

Նախիսլամական շրջանի քերթողներուն իշխանը հանդիսացող ՈՒՄՐՈՒ - ՈՒԼԳԱՅՍ ծնաւ մօտաւորապէս մեր թուականութեան 500ին։ Հայրը Արաբիոյ Նէճտի շրջանի թագաւորն էր. նոյնպէս մեծ հայրը Իրաքի հարաւային շրջանի Էլ Հիրայ-ի թագաւորներէն էր։ Թագաւորական ընտանիքի զաւակ, ան կը մեծնայ ազատ, սանձարձակ և կը վարէ ճոխ այլ զեղխ կեանք մը, առանց կարեւորութիւն ընծայելու իր թագաւորական շառաւիղին։ Կը զբաղէր կին ու գինին պաշտելով ու անոնց մասին երգեր հիւսելով։ Անտարբեր կը մնայ հօրը զգաստութեան հրաւէրներուն։ Ի վերջոյ, հայրը ճարահատ զինք կը վտարէ ընտանեկան յարկէն։ Ումրու Ուլգայս իր շուրջ կը հաւաքէ, դատարկապորտ, ըստահակներու խումբ մը, աւելի եւս մխրճուելով ցոփ կեանքի սանձարձակութեան մէջ։ Եւ երբ օր մը իրենց սովորական գինեսեղանին շուրջն էր, լրաբեր մը իր հօրը սպանութեան փոթը կը բերէ։ Ումրու Ուլգայս պահ մը կը սթափի իր գինովութենէն և կը յայտարարէ նշանաւոր դարձած հետեւեալ տողերը.

Փոքր տարիքես հայրս զիս կորսնցուց
Մեծնալես վերջ արիւնը վզիս բեռցուց։
Թող այսօր ուշակորոյս գինովնամ
Իսկ վաղը չգինովնամ բնաւ.
Այսօր թող հոսի գինին
Ո՞վ գիտէ վաղը ինչեր պիտի պատահին։

Ումրու-Ուլգայս կ'որոշէ հօրը վրէժը լուծել թշնամի Պէնի Էսէտ ցեղախումբէն և վերատիրանալ իր գահին։ Կը մղէ մէկէ աւելի պատերազմներ իրեն կողմնակից ցեղախումբերու զինակցութեամբ, սակայն առանց յաջողութեան։ Ապա կը սկսի շրջիլ Արաբական թերակղզին, ոտքի հանելու համար զանազան ցեղախումբեր՝ իրեն թշնամի ցեղախումբին դէմ։ Կ'որոնէ օգնութեան զանազան միջոցներ. ի վերջոյ, յուսահատ՝ ապարդիւն ճիգերէն, կ'որոշէ դիմել Բիւզանդիոնի Ցուստին-

© National Library of Armenia

հանոս կայսրին, կ'ուղղուի դէպի Պոլիս, խումբ մը օգնականներով. այս ուղեւորութեան մասին կը յայտնէ քերթուածով մը.

Լացաւ բարեկամս երբ ուղիս տեսաւ,
Ու դեպի Կայսրը դիմելիս հաստատ իմացաւ.
Ըսի, աչխեղդ բարեկամ, քոդ չարտասուեն բնաւ
Քանզի կ'երթաս վերադարձնել Գահի մը կորսուած
Կամ ալ կը մեռնիս ու կ'ըլլաս պատճառաբանուած:

Ըստ հին մատենագիրներու կայսրը լաւ ընդունելութիւն մը ցոյց տուաւ գահազուրկ բանաստեղծին, որովհետեւ ան ալ կը ցանկար «Գինտայի» թագաւորութեան վերահաստատումը – որպէս զի անոր միջոցաւ կարենար իր ազդեցութիւնը ընդարձակել Արաբական թերակղզիէն ներս: Բայց կայսրին խոստումները կը մնան միայն խոստումներ, և բանաստեղծը իր ձեռնունայն վերադարձի ճամբուն վրայ կը մեռնի Անգարայի մէջ 540 - 548 միջեւ: Ոմանք կ'ընդունին անոր հոն թաղուած ըլլալը, ոմանք կը մերժեն:

Անոր մահուան կապակցութեամբ զանազան զրոյցներ կան: Ըստ ոմանց բանաստեղծը կը սիրահարի կայսրին աղջկան. կայսրը իմանալով այս պարագան կը պատժէ քերթողը անոր նուիրելով թունաւոր պատմուճան մը և քերթողը հագնելով պատմուճանը կը մեռի: Ըստ ոմանց, կայսրը քերթողին արձանը կանգնել կու տայ Անգարայի մէջ անոր մահէն ետք: Կ'ըսուի նաեւ թէ, Հարուն էլ Ռաշիտի տղան, էլ Մամուն Ապպասեան խալիֆան, երբ Յոյներուն դէմ իր մղած մէկ պատերազմի ընթացքին Անկորա կը հասնի, կը նկատէ Գայսի արձանը: Կ'ըսուի նաեւ թէ 1895ին, ոմանք տեսած ըլլան անոր արձանին փչրուած մէկ մասը Անգարայի մէջ: Ամէն պարագայի բիւզանդացի պատմաբաններ կը յիշեն Գայս անունով արաբ բանաստեղծի մը ճամբորդութիւնը դէպի Պոլիս:

Այս բոլոր տեղեկութիւնները խառնուած են չատ մը աւանդութիւններու հետ, քանի որ աւելի քան քսան բանաստեղծներ կը յիշուին Ումրու - Ուլ - Գայս անունով և անոնց գրութիւնները ու պատմութիւնները կը վերագրուէին մեր քերթողին:

Ումրու - Ուլ - Գայս կը նկատուի նախիսլամական չրջանի քերթողներու իշխանը: Անոր քերթուածներուն չատերը կորսուած են, մնացածներուն մէկ մասն ալ ուրիշներու կողմէ յօրինուած, բայց իրեն վերագրուած քերթուածներ են: Ունի հատաքածոյ մը — Տիւան — որ չատ մը հին արաբ գրականագէտներու կողմէ բացատրուած է: Առաջին անգամ տպուած է արեւելագէտ Տը Սալան - ի կողմէ 1837-ին. փարիզ տպուած կտորներու թիւը 25-ը չ'անցնիր:

Ումրու Ուլ Գայս հարազատօրէն կ'երգէ բնութեան գեղեցկութիւնը, քաջութիւնն ու սէրը: Ան իրապաչտ և համարձակօրէն կը նկարագրէ իր սիրային արկածները գեղեցիկ և մաքուր ոճով մը:

Անոր գլուխգործոցը այն Մուալլագան է, որ յօրինած է ներ-

© National Library of Armenia

չընչուելով իր Շարհապիլ հօրեղբօր աղջկան Ունէյզայի հանդէպ ունեցած սէրէն։

Այդ քերթուածին նիւթը հետաքրքրական ըլլալուն համար կը ներկայացնենք մի քանի տողով։

Օր մը Ունէյզա և ընկերուհիները իւրաքանչիւրը իր ուղտին վրայ հեծած կ'ներթան Տարադ ձըլճօլ կոչուած գետակը լողալու։ Գայա իմանալով գետափ կ'ներթայ և կը պահուըտի։ Ունէյզան և ընկերուհիները ջուրը կ'իջնեն հագուստնին գետափ ձգելով։ Գայա իր թագաւորէն դուրս կու գայ և հագուստները կը հաւաքէ և կը յայտարարէ հագուստները չյանձնել մինչեւ որ տէրը չգայ իր մօտ մերկ վիճակով և իր ձեռքով առնէ։ Երկու կողմերուն միջեւ վէճն ու վիճաբանութիւնը երկար կը տեւեն բայց Գայա կը մնայ անդրդուելի։ Ի վերջոյ աղջիկներէն ամէնէն համարձակը ջուրէն դուրս գալով Գայայէն կը ստանայ իր հագուստները. միւսներն ալ կը հետեւին իր օրինակին։ Բայց Ունէյզան կը մերժէ դուրս գալ ջուրէն. կ'աղաչէ, կը պաղատի բայց անօգուտ։ Յուսահատ, ան ալ կը մօտենայ Գայայի և կ'առնէ իր զգեստները։ Գայա հասած էր իր նպատակին։ Աղջիկները զայն կը մեղադրեն ըսելով որ զիրենք ուշացուցած էր և անօթի էր ձգած։ Գայա կ'առաջարկէ իր ուղտը մորթել. աղջիկները կը համաձայնին։ Գայա ուղտը կը մորթէ, աղջիկները փայտ կը հաւաքեն և կրակ կը պատրաստեն և ուղտի միսը խորովելով կ'ուտեն։ Գայա իր անբաժան գինիէն կը խմէ և կը խմցնէ գեղուհիներուն։ Երբ կ'որոշեն վերադառնալ, Գայա առանց ուղտի էր։ կը խնդրէ Ունէյզայէն որ զինք իր ուղտին վրայ ընդունի. աղջիկը կը մերժէ. վերջապէս, ընկերուհիներուն պնդումին վրայ տեղի կ'ուտայ։ Եւ այսպէս յաղթական սիրահարը իր սիրուհին ուղտին վրայ նստած, մերթ ընդ մերթ գլուխը Ունէյզայի հաւտէճէն — ուղտին վրայ չինըւած փոքր վրան մը, թափանցիկ վարագոյրներով ծածկուած — ներս մտցնելով զայն կը համբուրէր։

Ահա այս է դէպքը, որուն չուրջ կը դառնայ Գայայի նշանաւոր Մուալլաքան և որ կը բաղկանայ 80-ի մօտ տողերէ։ Այս քերթուածը կը նկատուի արաբական գրականութեան գոհարներէն մին, որուն ոճէն, պատկերներէն և գաղափարներէն ազդուած են չատ մը բանաստեղծներ։ Ան թարգմանուած է զանազան լեզուներու։ Անգլերէնի 1782-ին Լոնտոն, 1894-ին Լոնտոն, թարգմանուած Լէյտի Պլէնտի կողմէ և չափածոյի վերածուած Մաթըր Պլէնտի կողմէ, 1903-ին Լոնտոն։ Ֆրանսերէնի թարգմանուած 1907-ին Փարիզ, գերմաներէնի՝ 1891-ին՝ Պերլին և ապա 1899-ին և 1900-ին և 1913-ին, ռուսերէնի՝ 1885-ին՝ Փէթրոկրատ և 1889-ին, պարսկերէնի և հնդկերէնի՝ 1905-ին, Տէլհի։

2— ԹԱՐԱՖԱ — ԻՊՆ ՈՒԼ ԱՊՏ

Թարաֆա — Իպն Ուլ Ապտ, արաբ ազնուականի ընտանիքի զաւակ է. իսկական անունն է Ամըր Իպն Ուլ Ապտ, կոչուելով Թարաֆա։ Ծնած է 529 — 532 — 543 թուականներուն միջեւ, Պահրէյնի մէջ։ Փոքր

© National Library of Armenia

տարիքին կը կորսնցնէ հայրը և կը մեծնայ հօրեղբայրներուն հոգածութեան ներքեւ, որոնք անոր դաստիարակութեամբ զբաղելէ աւելի կը յափշտակեն հօրենական ժառանգը։ Անտէր մնացած պատանին հետզհետէ կը հակի դէպի գինեմոլութեան և զեղխ կեանքի, մսխելով իր ունեցածն ու չունեցածը։ Իր ցեղախումբը դժգոհ իր վարք ու բարքէն գինք կը վտարեն։ Թարաֆա թափառելով չրջանէ - չրջան կը հասնի Արաբական Թերակղզիին հարաւային մասերը, ըստ ոմանց մինչեւ Եթովպիա։

Քերթողութիւնը տոհմային ձիրք մըն էր Թարաֆայի ընտանիքին մէջ։ Ան փոքր տարիքէն կը սկսի քերթողութեան և արդէն քսանին չհասած կը դառնայ հանրածանօթ քերթող մը։

Իր ցեղախումբէն հեռանալէն ետք, անտուն, անօթեւան, կ'ապրի կիսաքաղց վիճակով մը։ Ծուսահատած այս կերպ քարշ տրուած կեանքէ մը կ'որոշէ վերադառնալ իրեններուն, հովիւութեամբ ապրելու գնով։ Եւ կը դառնայ եղբօրը ուղտերուն հովիւը։ Սակայն բանաստեղծութեան հուրը գինք հեռուներ կը տանէր ձգելով ուղտերը անտէր։ Այնպէս որ եղբօրը ուղտերուն մէկ մասը կը գողցուի, եղբայրը գինք կը յանդիմանէ և կը պահանջէ գողցուած ուղտերուն արժէգինը։ Թարաֆա, ճարահատ, կը դիմէ Մալէք հօրեղբօրը, որն իր կարգին գինք լաւ մը յանդիմանելէ ետք կը յօժարի գողցուած ուղտերուն փոխարէն նոր ուղտեր տալ, փրկելով Թարաֆայի պատիւը։

Թարաֆա դարձեալ կը հեռանայ իր չրջանակէն և թափառելով կը հասնի էլ Հիրայի — Իրաքի հարաւային չրջանը — Թագաւոր՝ Ամր Իպնու Հինտին մօտ, որ կը սիրէր քերթողներ պահել իր պալատէն ներս։ Թագաւորը կը հիւրասիրէ և կը պատուէ Թարաֆան իր մտերիմներէն մին դարձնելով զայն։ Անհանդարտ և տգեղութիւններու չհանդուրժող Թարաֆան օրին մէկը քերթուածով մը կը պարսաւէ իր քեռայրը Ապտ — Ամր — Պրն — Պրշրր, որ չատ վատ վերաբերմունք ցոյց կու տար իր կնոջ հանդէպ։ Թարաֆային կը ձայնակցէր իր մօրեղբայրը էլ Մութալամմէս, նոյնպէս բանաստեղծ, ան կը գտնուէր միեւնոյն պալատին մէջ։ Երկու քերթողները գաղտնօրէն կը պարսաւէին Թագաւորն ու անոր գոռոզ եղբայրը։

Առիթով մը, Թարաֆային վերոյիշեալ քեռայրը Թագաւորին կը պատմէ թէ ինչպէ՞ս երկու քերթողները գինք պարսաւած էն գաղտնօրէն, այն պահուն երբ Թագաւորը կը ծիծաղէր այս վերջինին վրայ, անոր յիշեցնելով աներձագին — Թարաֆային — կողմէ յայտնի քերթուածով մը պարսաւուած ըլլալը։ Անակնկալի եկած Թագաւորը չէր ուզած վրէժխնդիր ըլլալ տեղւոյն վրայ, վախնալով անոնց ցեղախումբերուն զայրոյթէն։ Յորամանկ իշխանը կը դիմէ այլ միջոցի։ Զանոնք կ'ուղարկէ իրենց հայրենիքը, Պահրէյն, մէկական յանձնարարագիր նամակներով։ Նամակները կնքուած էին գատ - գատ։ Ըսուեցաւ իրենց թէ կառավարիչը այս նամակները ստանալուն պէս, պիտի պատուէր գիրենք մեծամեծ նուէրներով։

© National Library of Armenia

Ճամբու ընթացքին, Թարաֆային մօրեղբայրը էլ Մութալամմէս, կը կասկածի նամակներուն պարունակութեանը։ Երբ գիւղ մը կը հասնին կը բանայ իր նամակը և հանդիպած առաջին պատանիին կը հարցնէ թէ կարդալ գիտէ՞ — կը թուի թէ երկուքն ալ անգրագէտ էին։ Երբ դրական պատասխան կ'առնէ նամակը կը յանձնէ տղուն։ Ցայտնի կ'ըլլայ որ թագաւորը կը հրահանգէր նամակաբերին ձեռքերն ու ոտքերը կտրելէ հետ զայն ողջ-ողջ թաղել։ Էլ Մութալամմէս Թարաֆային կ'առաջարկէ իր նամակն ալ բանալ, Թարաֆա կը մերժէ պնդելով թէ թագաւորը չի կրնար նման բան մը գրած ըլլալ իր մասին։ Ասոր վրայ էլ Մութալլամէս կը բաժնուի Թարաֆայէն և դէպի Դամասկոս կը փախչի, իսկ Թարաֆան չարունակելով ճամբան կը հասնի Պահրէյն։ Ո-մանք թագաւորին վրէժխնդրութեան պատճառը կը վերագրեն բանաստեղծին սիրային վերաբերմունքին՝ թագաւորին քրոջ նկատմամբ։ Իսկ էլ — Մութալամմէսի պարագան առածի կարգ անցած է և կ'ըսուի այն անձին մասին որ անգիտակցաբար իր մահուան վճիռը միասին կը տանի։ — Էլ — Մութալամմէսի նամակին պէս։

Թարաֆա Պահրէյն հասնելով կը ներկայանայ տեղւոյն կառավարիչին և անոր կու տայ թագաւորին յանձնարարագիրը։ Կառավարիչը հեռուէն ազգականական կապեր ունենալուն՝ Թարաֆային հետ, զայն տեղեակ կը պահէ նամակին պարունակութեան. և կ'առաջարկէ քերթողին՝ փախչիլ. այս վերջինս կը մերժէ։ Կառավարիչը իր թագաւորին կ'իմացնէ թէ անկարող է նամակին մէջ յիշուած հրահանգը գործադրել տրուած ըլլալով իր ազգականական կապերը Թարաֆայի հետ։ Թագաւորը նոր կառավարիչ մը կը նշանակէ Պահրէյնի համար, հրահանգելով անոր սպաննել միաժամանակ Թարաֆան և ինք նախորդող կառավարիչը։ Հրահանգը կը գործադրուի։

Ըստ աւանդութեան, նոր կառավարիչը դիմելով Թարաֆային կ'ուզէ կարծիքը առնել, իր նախընտրած մահուան տեսակին շուրջ։ Քերթողը կը փափաքի որ իրեն թոյլատրեն լաւ մը գինովնալ և ապա իր բազկերակը կտրեն։ Գոհացում կը տրուի իր հուսկ ցանկութեան։ Ըստ մատենագիրներու անոր մահը պէտք է պատահած ըլլայ 555 - 558 - 568-ի միջեւ։ Թարաֆայի քոյրը քերթուածով մը կ'ողբայ իր եղբօր եղերական մահը, քսանըվեց տարեկան հասակին։

Թարաֆա ունի քերթուածներու փոքր հաւաքածոյ մը, որ բաղկացած է մօտաւորապէս 657 տուներէ։ Առաջին անգամ տպուած է 1870-ին, գերմանացի արաբագէտի մը կողմէ. 1900-ին Ֆրանսացի արաբագէտ Մաքս Սըլիկան-ի ֆրանսերէն թարգմանութեամբ։

Թարաֆայի ամենէն նշանաւոր քերթուածը իր 104 տուններց Մուալլագան է, որ արժանացած է հին արաբ և նոր օտար գրականագէտներու մեկնաբանութեան. ինչպէս նաեւ արժանացած է ֆրանսերէն, անգլերէն, լատիներէն, գերմաներէն, ռուսերէն, պարսկերէն և հնդկերէն թարգմանութիւններու։ Շատ անգամներ մեր հօրը Մուալլագաներու հետ միասին թարգմանուած ու տպուած է։

© National Library of Armenia

Մէկէ աւելի արաբ հին գրականագէտներ Թարաֆան կը նկատեն նախիսլամական շրջանի առաջին տաղանդաւոր քերթողը։ Անոր ոճը գեղեցիկ և զգայուն է. գունաւոր և պատկերալի. երբեմն իմաստալի խօսքերով և գաղափարներով համեմուած։ Անոր քերթուածներուն նիւթերն են.— նկարագրութիւն, գովասանք, պարսաւ, քնարերգութիւն, քաջութիւն։ Իսկ իր վերոյիշեալ նշանաւոր Մուալլագան կը դառնայ իր և հօրեղբայրներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող դժուարութիւններուն շուրջ, իրեն հանդէպ եղած հալածանքներուն և իր ազգականներուն պատճառաւ իր կրած զրկանքներուն շուրջ։ Ան կը մեկնաբանէ իր գիննեմոլութեան պատճառները և կը մեղադրէ պանոնք։ կը յայտնէ իր կարծիքը իրեն հանդէպ եղած անմարդկային վերաբերմունքին մասին իր շուրջիններէն, որոնց ամենէն մօտիկը կը յափշտակէր իր հօրենական ժառանգը. մինչդեռ ինք կ'ակնկալէր աւելի մարդկային և գութդուրալից վերաբերմունք մը։ Թարաֆայի Մուալլագային այս նիւթը համեմուած է ուղտի, անապատի, սիրոյ և քաջութեան նկարագրութեամբ։

3 – ՋՈՒՀԷՅՐ – ԸՊՆ – ԱՊԻ – ՍՈՒԼՄԱ

Ջուհէյր Ըպն Ապի Սուլման կը պատկանէր Մուտար ցեղախումբին, ծնած է Ն.Ճ.ի մէջ 530-ին և մեռած 611 - 629-ի միջեւ։

Հայրը, խորթ հայրը, մօրեղբայրը, երկու քոյրերը ինչպէս նաեւ իր երկու զաւակները եղած են քերթողներ, նոյնպէս իր թոռները։ Բանաստեղծներու այս գերդաստանին պարծանքն եղող Ջուհէյրը, Օմար Ըպնըլ Խաթթապ խալիֆային կողմէ նկատուած է նախիսլամութեան մեծագոյն բանաստեղծը. միաժամանակ անցեալի չատ մը գրականագէտներ առաջին տեղը վերապահած են անոր, իր շրջանի քերթողներու հոյլին մէջ։

Ջուհէյր եղած է իր ժամանակի ամենէն իմաստուն, խաղաղասէր, մարդասէր և իմաստասէր քերթողը։

Ան փոքր տարիքէն կ'աշակերտէ իմաստուն մօրեղբօրը՝ (կամ հօրը մօրեղբօր) Պշամային, որմէ չատ բան կը սորվի. միաժամանակ կ'աշակերտէ իր խորթ հօրը, որ Աւս – Պըն – Հաճար կը կոչուէր և Մուտար ցեղախումբի քերթողներէն էր։ Ջուհէյր յիշեալներէն ժառանգեց կեանքին իրապաշտութեամբ նայելու փիլիսոփայութիւնը և զայն պատգամեց իմաստուն խօսքերով ու զօրաւոր չունչով, տաղանդալի և գեղեցիկ կառուցուածքով յօրինուած բանաստեղծութիւններու միջոցաւ։

Ան չատ կը ճգնէր իր իւրաքանչիւր բանաստեղծութեան վերայ։ կը պատմուի թէ իր էլ Հաւլիէթ կոչուած բանաստեղծութիւններուն իւրաքանչիւրին համար տրամադրած է մէկական տարի և այդ պատճառով իսկ անոնք այդպէս են կոչուած — այսինքն միամիսկներ։ Ջորս ամսուան ընթացքին կը գրէր, չորս ամիս ալ կը սրբագրէր, չորս ամիս ալ իր բարեկամներուն կը կարդար անոնց կարծիքը առնելու համար։

© National Library of Armenia

Այս իմաստուն և չափազանց խաղաղասէր քերթողին գլուխ գործոցն է իր Մուալլաքան որ գովք մըն է նուիրուած արաբ ազնուական ցեղապետ Հարամ Իպնու Սինան-ին և անոր հօրեղբօրորդի՝ էլ Հարէս Իպնու Օօֆին — պետերը Զուպեէն ցեղախումբին — որոնք հաշտեցուցեր էին տարիներէ ի վեր գիրար կոտորող Ապս և Զուպեէն գերդաստանները։ Թշնամութեան պատճառը հետեւեալն էր։ Յիշեալ երկու կողմերուն միջեւ տեղի ունեցող ձիարշաւի մը ընթացքին, կողմերէն մին խարդախութեամբ կը շահի ձիարշաւը, որուն գրաւն էր 100 ուղտ։ Պարտուող կողմին բողոքները ապարդիւն կը մնան. որպէս վրէժ յաղթականին պահանջարկու պատուիրակը կը սպաննեն և թշնամութիւնը ծայր կու տայ նորոգուող վրիժառութիւններով։ Այս թշնամութիւնը կոչուած է մրցող նժոյգներուն անուններով Տահէս և Ղապրա՛։

Ի վերջոյ կը միջամտեն հեռատես ցեղապետերը. կը հաշտեցնեն կողմերը. վճարելով իրենց անձնական գանձէն մեռեալներուն արեան գինը։

Զուհէյր զգացուած այս առաքինի արարքէն կը գովաբանէ մեծահոգի պետերը, անոնց առատաձեռնութիւնն ու խաղաղասիրութիւնը։ Կը գովաբանէ, ի մասնաւորի, Հարամ Իպնու Սինանը, որ մեծ հիացող մը եղած էր Զուհէյրի քերթողական տաղանդին, զայն արժանաւորապէս վարձատրած, և ապահոված՝ երջանիկ կեանքի մը պայմանները։

Զուհէյր իր Մուալլաքային մէջ Հարամին և Օօֆին գովքը հիւսելով մէկտեղ չի մոռնար կեանքի փիլիսոփայութեան իր ըմբռնումը։ Ան, իմաստալից տողերով կեանքի զանազան պահերուն յաւերժական երեսները ընդգծած է։ Նմոյշ մը Մուալլաքայէն՝ գաղափար մը կրնայ տալ իր ապրումներուն մասին.—

Պատերազմը այն է որուն չարիքները յաւապէս հաւտեսած էք դուք.
Խօսքեր, կասկածելի գաղափարներ չէ աս.
Երբ հրահրէք զայն, մեծագոյն չարիք մը հրահրած կ'ըլլաք.
Երբ բռնկեցնէք զայն կը բոցավառի ու կը լափէ ամէն բան։

Միեւնոյն քերթուածէն՝ ուրիշ տեղ մը կը կարդանք։

Զանձրացայ կեանքի հոգերէն համայն
Եւ ան որ հասնի ութսուն տարիքին պիտի ձանձրանայ.
Գիտեմ դէպքերն այսօրուան, երէկուանին, անցեալին,
Կ'անգիտանամ պատահելիքն ապագային։

Տեսայ մահը որ կը խլէր կուրօրէն,
Ով որ իյնար կրունկին տակ կը մահանար.
Ազատուողը կ'ապրէր երկար։
Ան որ մահէն կը վախնայ, մահն անպայման կը գտնէ գիրկ,
Նոյնիսկ եթէ հասած ըլլայ միջնեու եօթներորդ երկինք։

Զուհէյրի այս քերթուածը, ինչպէս նաեւ իր դիւանը արժա-

© National Library of Armenia

նացած են հերոսական և արեւելեան շատ մը լեզուներու թարգմանութեան։

4– ԼԷՊԻՏ ԻՊՆՈՒ ՐԱՊԻԱ

Լէպիտ ծնած է մօտաւորապէս 540 – 560ի մէջեւ, մեռած՝ 667–669ի մէջեւ։ Հայրը Րապիա ցեղախումբին աւնեւորներէն ըլլալով, ան կը մեծնայ ճոխութեան մէջ։ Կանուխէն կը կորսնցնէ հայրը և անհամաձայնութեան մը պատճառաւ գերդաստանը երկուքի կը բաժնուի. Լէպիտի իրաւազուրկ ընտանիքը կը հեռանայ իր բնակավայրէն կը հաստատուի եմէնի չրջանը, սակայն ժամանակ մը ետք կը վերադառնայ հայրենի բոյն, Նէճատի չրջանը։

Լէպիտ, 580 ական թուականներուն հանրածանօթ քերթող մը դարձած էր, երբ Հիրայի – Իրաքի հարաւը — գահին կ'իշխէր Արաբ Նաման Պըն Մունզէր թագաւորը. Լէպիտ կ'ուզուի անոր պալատը։ Հոն բախտը կ'ունենայ պալատի քերթողներուն հետ և անոնց պարսաւին թիրախ կը դառնայ։ Ցայտնի չէ թէ Լէպիտ ի՞նչ և ինչպէ՞ս պատասխանեց անոնց։

Այս ժամանակներուն Մուհամմէտ Մարգարէն Մէքքէյի մէջ Իսլամութիւնը կը քարոզէր։ Ըստ շատ մը մատենագիրներու, Լէպիտ մաս կը կազմէր այն պատուիրակութեան, որ իր ցեղախումբին կողմէ ուղարկուած էր ծանօթանալու նոր քարոզուող կրօնքին։ Կ'ըսուի թէ պատուիրակութեան բոլոր անդամներն ալ իսլամութիւնը կ'ընդունին և Լէպիտ իր բնակավայրէն հրաժարելով կը հաստատուի Մէտինէ. ապա կ'անցնի Քուֆէ (Իրաք) ու կը մնայ մինչեւ մահ, ստանալով պետական րոճիկ։

Կ'ուզենք նշել որ Լէպիտ, հակառակ իսլամութիւնը ընդունած ըլլալուն, կը նկատուի նախիսլամական չրջանի քերթող. որովհետեւ Լէպիտ, իր լաւագոյն քերթուածները — և ըստ ոմանց գրեթէ իր բոլոր քերթուածները – գրեց նախիսլամական չրջանին, մէջն ըլլալով իր յայտնի Մուալլաքան որ 88 տողերէ կը բաղկանայ։ Ոմանք այս Մուալլաքան կը նկատեն իսլամական չրջանի ստեղծագործութիւն. մենք ո՛րոշապէս համոզուած ենք անոր նախիսլամական բնոյթին. հետեւաբար Լէպիտը կը նկատենք ձահիլիէյի առաքինի, ազնուական և լաւագոյն քերթողներէն մին։ Ան շատ անմիջական է իր զգացումներու արտայայտութեան մէջ. իր քերթուածները կը նկատուին անապատի հարազատ զաւակին զգացումները արտայայտող կանչեր, պարզ ու անկեղծ ոճով արտաբերուած։

Իր քերթուածները կը դառնան հետեւեալ նիւթերուն չուրջ — գովասանք, պարծանք, ողբերգութիւն, նկարագրութիւն։ Ըստ սովորութեան ան նկարագրած է ուղտը և վայրի կենդանիները, անապատը, անհետացած վրաններըը։ Լէպիտ միաժամանակ եղած է յայտնի ձիաւոր ռազմիկ մը։ Ըստ մատենագիր Իպն Քութէյպայի ան մասնակցած է Ղասասինէններու և Մանազիրաններու պատերազմներուն — Դամասկոսի և

© National Library of Armenia

Իրաքի շրջաններուն մէջ։

Լէպիտի լաւագոյն քերթուածն է իր Մուալլաքան որուն ինչ առիթով գրուած ըլլալը անծանօթ է մեզի մինչեւ այսօր։ Այս քերթուածին մէջ ան կը նկարագրէ իր սիրուհիին բնակավայրին ամայութիւնը, վրաններուն ձգած հետքը ու փլատակները. յետոյ կը նկարագրէ իր սիրուհին եւ իր խօսքը կ'ուղղէ իր անբաժան եւ սիրելի ուղտին, գովաբանելով անոր արժանիքները. կը պարծենայ իր ցեղախումբին առաքինութիւններովը եւ կը նկարագրէ անոր սխրագործութիւնները։

Մուալլաքայի կողքին Լէպիտ գրած է նոյնպէս այլ արժէքաւոր կտորներ։ Անոնցմէ մէկուն մէջ ան կ'ողբայ իր Արպէտ եղբայրը — մօր կողմէ — որ կայծակնահար մեռաւ.—

Դրամն ու հարազատներդ աւանդներ են միայն
Օր մը անոնք ետ պիտի տրուին անպայման։

Լէպիտի Մուալլաքան եւ միւս քերթուածները հաւաքածոյ տպուած են շատ մը եւրոպական երկիրներու մէջ. Աւստրիա, Վիէննա 1880-ին, ապա Անգլիա, Բոլոնիա... Անոնք թարգմանուած են գերմաներէնի եւ այլ լեզուներու։

5— ԱՄՐԸ ԻՊՆՈՒ ԳՈՒԼՍՈՒՄ

Ապու Ապպատ Ամր Իպնու Գուլսում էթԹաղլապի, ամբողջական անունն է բանաստեղծին։ Թաղլապ ցեղախումբը մեծագոյններէն մէկն էր. Իպն Գուլսում անոր պետին զաւակը. յետագային դարձաւ անոր պարագլուխներէն մին։

Իպն Գուլսում իշխանական ընտանեկան յարկի տակ մեծցաւ. փոքր տարիքէն ստանձնեց ղեկը իր ցեղախումբին որ կը յատկանշուէր միաժամանակ իր վեհութեամբ, գոռոզութեամբ եւ քաջութեամբ։ Կ'ըսուի թէ եթէ իսլամութիւնը քիչ մը եւս ուշանար Թաղլապ ցեղախումբը պիտի ձուլէր իր մէջ միւս բոլոր ցեղախումբերը։

Իր ցեղախումբին մթնոլորտին մէջ մեծնալով սնանեցաւ անով եւ ժառանգեց անոր բոլոր յատկանիշները.— քաջութիւն, փառք, ազնուութիւն, պարծանք եւ ինքնավստահութիւն։

Պաքըր ցեղախումբը Թաղլապին բարեկամ էր եւ բարի դրացնութեան յարաբերութիւններ կը կապէին զիրենք իրարու։ Սակայն ուղտի մը պատճառաւ կռիւ մը տեղի տուած էր այս զոյգ ցեղախումբերուն միջեւ որ անվերջանալի կը թուէր եւ որ կոչուեցաւ Պասուսի պատերազմը. երկու ցեղախումբերը դիմեցին Հիրայի – Իրաքի — Թագաւոր Ամր Իպնու Հինտ-ին որ արդար լուծում մը տայ իրենց խնդրին։ Թաղլապին պաշտպանն էր Իպնու Գուլսումը իսկ Պաքրինը՝ նոյնպէս յայտնի բանաստեղծ Հարէս Իպնու Հիլլիզան։ Իպնու Գուլսում կ'արտասանէ իր Մուալլաքայէն մաս մը որ կը գովէ իր անձն ու ցեղախումբը եւ կը պարծենայ իր գերդաստանով եւ կ'արհամարհէ դիմացի կողմը, առանց գովասանական խօսք մը ուղղելու թագաւորին անձին եւ

© National Library of Armenia

արժանիքներուն. այս գոռոզութիւնը կը վիրաւորէ Թագաւորին ինքնասիրութիւնը։ Իսկ Պաքըր ցեղախումբին պաշտպան քանաստեղծը, վորձառու այլ խորամանկ ծերուկ մը կը յաջողի չահիլ Թագաւորին սէրն ու վըստահութիւնը, անոր հասցէին ուղղուած գովաստանական և հնազանդութեան խօսքերով։ Որպէս արդիւնք Պաքըր ցեղախումբը կը շահի դատը և մեր քանաստեղծը կը հեռանայ իր մարդոցմով, վիրաւոր սրտով։

Հիրայի Թագաւորը Ամըր Իպնու Հինտ շատ ինքնահաւան և գոռոզ անձ մըն էր. արաբ մատենագիրներ կը պատմեն հետեւեալ կարեւոր դէպքը։ Օր մը Թագաւորը իր սեղանակիցներուն կը հարցնէ ըսելով.— Կա՞յ, արդեօք, արաբներու մէջ մայր մը որ մերժէ սպասարկել մօրս։ Այո՛.— կ'ըսեն, Իպնու Գուլսումին մայրը։ Ինչո՞ւ, կը հարցնէ Թագաւորը։ Որովհետեւ, կ'ըսեն, այդ կնոջ հայրը Մուհէլհէլն է.— արաբ ամենէն քաջ հերոսը — հօրեղբայրը՝ Գուլէյպ վայէլն է, արաբներու ամենէն վեհանձն մարդը. և ամուսինը՝ Գուլսում Պըն Մալէք, արաբ առաջին ձիաւորը, իսկ զաւակը՝ Ամըր, իր ցեղախումբին պետն է։ Թագաւորը կը գրէ բանաստեղծին, որ իր մօր հետ այցի գան պալատ և կու գան։ Թագաւորը իր մօրը ապսպրած էր որ բոլոր սպասաւորները պալատէն հեռացնէ և բանաստեղծին մօրմէն սպասարկութիւն պահանջէ։ Ինճոյքի պահուն Թագաւորին մայրը բանաստեղծին մօրը կ'ըսէ,— Էյլա այդ սմանը ինձի տուր. Էյլա կը պատասխանէ — Պէտք ունեցողը իր ուզածը իր ձեռքովը թող առնէ, Թագաւորին մայրը կը կրկնէ իր պահանջքը. որուն վրայ Էյլա կը պոռայ — այս ի՞նչ անարգանք է, ո՛վ Թաղլապ։ Բանաստեղծը լսելով մօրը տագնապալի ձայնը, անոր վիրաւորանքէն կատղած, կը խլէ Թագաւորին սուրը, — որմէ զատ այլ սուր չկար դահլիճին մէջ — և կը գլխատէ Թագաւորը 569 Թուին. կը կանչէ իր ցեղակիցները որոնք ներս խուժելով կը կողոպտեն պալատը և կը հեռանան դէպի ճէզիրէի կողմերը։

Այս դէպքը մեծ թշնամութեան մը սկիզբը կը դառնայ Թաղլապի և Հիրայի Թագաւորին՝ Մանազիրաններու ցեղախումբերուն միջեւ. ատիկով որ բանաստեղծը, իրեններուն հետ Թափառի չրջանէ - չրջան, կռիւներ մղէ և գերի իյնայ ու յետոյ ազատի։ Կը մեռնի է. դարու ընկիզբները, ըստ ոմանց գինուորութեան պատճառաւ։

Իր նշանաւոր գործը Մուալլաքան է, որ արժանացած է շատ մը գրականագէտներու գնահատումին։ Թարգմանուած է լատիներէն, գերմաներէն, անգլերէն և ֆրանսերէն լեզուներու։ Քիչ արտագրող բանաստեղծ մը եղած է ան։

Իր Մուալլաքան կը բաղկանայ երկու մասերէ։ Առաջինին մէջ ան կը խօսի իր սիրոյն և սիրուհիին մասին, կը գովէ սէրն ու գինին, կը նկարագրէ սիրուհիին գեղեցկութիւնը. յետոյ կը գովաբանէ իր անձն ու իր ցեղախումբը, ապառնալիք կը կարդայ թշնամիին։ Երկրորդ մասին մէջ ան կ'ամբաստանէ Ամըր Իպնու Հինտ Թագաւորը և կ'ենթադրէ որ այս երկրորդ մասը գրած ըլլայ Թագաւորը սպաննելէ վերջ։ Զգալի ինքնագովաբութիւն կայ իրեն և իրեններուն դէմ եղած անարգան-

© National Library of Armenia

քը սրբած և վերցուցած ըլլալու համար և իր քաջագործութիւններուն համար։ Ցիչեալ պատճառներով Իպնու Գուլսումին Մուալլաքան հանրածանօթ կը դառնայ և կ՚արժանանայ ժողովրդային համբաւի. կ՚ըսէին թէ Թաղլապ ցեղախումբին բոլոր անդամները, իր մեծով - պզտիկով, գոց սորված էին այս քերթուածը որպէս թէ ան եղած ըլլար իրենց հիմը։

Հետեւեալ տողերը գաղափար մը կրնան տալ այդ քերթուածին ոգիին մասին։

Ցամաքը լեցուցինք, ան շատ նեղ էր մեզ համար
Իսկ ծովու մակերեսը մենք կը լեցնենք նաւերով
Մեզի կը պատկանին աշխարհն ու անոր վրայ գտնուողները.
Եւ մենք երբ կը ջարդենք, մեր կարողութեամբ է որ կը ջարդենք
Երբ մեր մանուկները կտրուին իրենց մօր կաթէն
Անոնց առջեւ ծունկի եկած, կը խոնարհին հսկաներ:

Ցիչեալ Մուալլաքան, նախիսլամական շրջանի քերթողութեան ամենէն հարուստ գիւցազներգութիւն պարունակող քերթուածն է։

6— ԱՆԹԱՐԱ — ԻՊՆՈՒ — ՇԱՏՏԱՏ — ԷԼ ԱՊՍԻ

Անթարան միակ քերթողն է որ դարձած է առասպելական դէմք մը, դիւցազն մը, մարդերու ամենէն քաջը, պատերազմներու անյաղթ հերոսը, ճակատամարտներու անպարտելին, ասպետ ռազմիկ մը, ժուժկալ սիրահար մը և վերջապէս մինչեւ այսօր համանիշը քաջութեան և ժողովուրդին համար հերոսութեան սենպոլ մը։ Ան, արաբներուն համար է այն, ինչ որ Աքիլլէսն է հելլէններուն համար, իսկ Սասունցի Դաւիթը հայերուս համար, առանց մոռնալու սակայն որ վերջին երկու առասպելական դէմքերը քերթողներ չէին Անթարային նման։ Անթարան, քերթող ասպետը, իրական դէմք մըն է սակայն և իր կատարած քաջութիւններուն պատճառաւ դարձած է առասպելական դէմք մը։ Քերթող դիւցազն մըն է ան։ Ժողովրդային պատմիչներ, հէքիաթներ և պատմութիւններ յօրինած են անոր մասին, որոնք արաբական երկիրներու շատ մը սրճարաններուն մէջ ասկէ կէս դար առաջ կը պատմուէին։ Տակաւին մինչեւ հիմա շատ մը գիւղերու մէջ, ձմրան գիշերներ, ֆելլահն ու պետուին մտիկ կ՚ընեն շատ հետաքրքրութեամբ զանոնք։ Հէքիաթ պատմողը շռայլ գովասանքներով կը պատմէ ամէն գիշեր, մաս առ մաս, Անթարայի սխրագործութիւնները և պատերազմները, երբեմն բերանացի, երբեմն ալ վէպը կը կարդայ ամուսքողի մը վարպետութեամբ։

Ահա՛ Անթարան, որ ըստ ոմանց ծնած ըլլալու է 525 թուին։ Հայրը Պէնի Ապս ցեղախումբին մեծաւորներէն էր, իսկ մայրը սեւամորթ եթովպացի սարկուհի մը, որ Զապէյպա կը կոչուէր, որով Անթարան մօր նման սեւամորթ էր. կ՚ըսուի թէ վարի շրթունքն ալ ճեղ

քըւած էր, որուն համար չատերուն ծիծաղի առարկան դարձած էր ան։ Ըստ ժամանակի արաբական սովորութեան ստրկուհիէ մը ծնած զաւակ մը ստրուկ կը դառնար ինքնաբերաբար մինչեւ որ հայրը ազատութիւն չնորհէր իր զաւկին և կամ օրուան իշխանը կամ թագաւորը ազատութիւն չնորհէր որպէս զի ան կարենար ազատներու դասին պատկանելով վայելել անոնց վայելած իրաւունքները։

Անթարան հօրը միւս ստրուկներուն հետ ուղտերն ու ձիերը արածելով հովիւութիւն կ'ընէր. ան քնաւ չէր մասնակցէր իր ցեղախումբին մղած մարտերուն թշնամի ցեղախումբերուն դէմ, թէեւ ճանչցըւած էր որպէս քաջ երիտասարդ մը և քերթող մը։ Ան կը սիրէր խելագարի պէս իր հօրեղբօրը աղջիկը, Ապլէն, որ կը մերժէր մեր բանաստեղծին սէրը, որովհետեւ Անթարան տգեղ էր իսկ Ապլէն գեղեցիկ ինչպէս կը նկարագրէ զայն քերթողը։ Անշուշտ Ապլէին ծնողքն ալ միշտ մերժած էին իրենց աղջիկը սեւամորթի մը տալ կնութեան։

Կ'ըսուի թէ, օր մը, թշնամի ցեղախումբեր կը յարձակին Պէնի Ապս ցեղախումբին վրայ և կը կոտորեն ու կը կողոպտեն ամէն ինչ, և նոյնիսկ Ապլէն գերի կը տանին։ Անթարայի հայրը անել կացութեան մատնուած երբ կը տեսնէ Անթարայի անտարբերութիւնը, պոռալով կ'ըսէ անոր.— վայ քեզ Անթարա, չկռուի՞ս։ Անթարան կը պատասխանէ։— Ստրուկը կռուիլ չի գիտեր, այլ գիտէ միայն արջառները արածել և կթել։— կռուէ՛ Անթարա, զա՛րկ, ազատ ես դուն այլեւս, կը գոչէ հայրը։ Անթարան քաշելով իր սուրը կը յարձակի թշնամիներուն վրայ, ցիր ու ցան կ'ընէ զանոնք և ետ կը վերադարձնէ աւարն ու գերիները։ Այսպէս ան կը դառնայ իր ցեղախումբին պաշտպանն ու զօրաւոր բազուկը։ Ան կը մասնակցի Տահէս ու Ղապրայի պատերազմին զոր յիշեցինք Զուհէյր Իպն Ապի Սուլմայի կենսագրութեան հետ։ Կը մասնակցի նաեւ Զիգարի ճակատամարտին որ տեղի ունեցաւ 610-ին արաբներու և պարսիկներու միջեւ։ Արաբները պատմական մեծ յաղթանակ մը տարին պարսիկներու վրայ այդ առթիւ։ Այսպէս, մեր քերթողը իր մերժուած սիրոյ վրէժը կը լուծէր իր կատարած մեծ քաջագործութիւններով, մինչեւ որ կը մեռնի մղած մարտերէն մէկուն մէջ 614 - 615-ին, ապրելով մօտաւորապէս 90 տարի։

Անթարա ճանչցուած է որպէս տաղանդաւոր և զգայուն քերթող մը։ Անոր բանաստեղծութիւններուն նիւթն է պատերազմը, քաջագործութիւնը, սէրը, ինքնագովութիւնը, պարծանքը և ժուժկալութիւնը։ Սուրն ու նժոյգը իր անբաժանելի ընկերները եղած են։ Իսկ Ապլէյին սէրը, այդ անմատչելի էակը որուն համար ինչպիսի քաջագործութիւններ չէ ըրած մեր բանաստեղծը որպէս զի արժանանար անոր մէկ գովասանքին կամ համբոյրին։ Սակայն միշտ ալ մերժուած է Ապլէյէն։

Անթարան չատ ժուժկալ եղած է կանանց հանդէպ։ Ապլէյէն զատ ոչ մէկ կին սիրած է։

Թէ որ դրացուհիս երեւայ ինձ
Ակնարկս կը ծռեմ, չեմ ցայիր ես

© National Library of Armenia

Միճչեւ որ աճ իր տուճր մտճե:

Ջօրաւոր անհատականութեան, անպարտելի կամքի և առաքինի հոգիի տէր այս բանաստեղծը միչտ կը պարծեննայ իր տաղանդով։ Ահա հատուած մը իր Մուալլաքաններէն մէկէն։

Բռէժեց հոգիս, վաճեց ցաւերն աճոր,
Ասպետներու ասացուածքը «վայ ինձ Անթարա, կուէ՛»
Ով Մալէքի աղջիկ, հարցուր մարդոց դուն,
Եթէ աճծաճօք ես պատաճած դէպքերուն,
Ականատեսներ ինձ կը պատմեն այն մարտին,
Թէ ինչպէս քաջարար կը կուէի ես ոազմին
Բայց ես շատ ժուժկալ էի աւարէն:

Անթարան, իր բանաստեղծութեանց մէջ որքան եղած է քաջ և խրոխտ, սակայն եղած է նաեւ ժուժկալ սիրող մը, անկեղծ, հաւատարիմ և անչահախնդիր. չէ ամուսնացած ան։

Թէ որ դուն հարցնէիր Ապլէյին,
Ան կ'իմացնէ ձեզ ճշմարտօրէն
Թէ միայն գիճիր սիրեցի բոլոր կիներէն.

Անթարայի գլուխ գործոց քերթուածը իր Մուալլաքան է որ կը բաղկանայ 79 տուներէ։ Անոր նիւթը՝ իր մղած մարտերն են թշնամիներու դէմ, փառաբանանքը իր հերոսութիւններուն, որպէս զի Ապլէյին ցոյց տայ թէ ինք թէեւ սեւամորթ ու տգեղ է, սակայն քաջ, առաքինի ու վեհ հոգիի տէր։ Ան կը խօսի հոն Ապլէյի մասին, իր սիրոյ ջերմութիւնը կ'արտայայտէ, տաղանդը ի սպաս կը դնէ սիրուհիին ուշադրութիւնը իր վրայ հրաւիրելու և անոր սիրոյն արժանանալու համար։

Պարզ ու գեղեցիկ ոճ մը ունի ան, ճոխացած անսպառային պատկերներով, անտաչ ու բնական, սակայն անկեղծօրէն արտայայտուած։

Անթարային Մուալլաքան թարգմանուած է լատիներէնի և ֆրանսերէնի։ Իսկ անոր քերթուածներու հաւաքածոն, որ բաղկացած է 1500 տուներէ չատ մը տպագրութեանց արժանացած է արեւելեան և եւրոպական երկիրներու մէջ։

Մեր բանաստեղծը ներչնչած է չատ մը գրողներ, որոնցմէ յիշենք բանաստեղծներու իչխան Ահմէտ Շաուգին, «Անթարա» անունով չափածոյ թատերգութեան համար, ինչպէս նաեւ գրող Մուհամմէտ Ֆէրիտ Ապու Շաատին, իր գրած մէկ վէպին համար։ Օտար հեղինակներ եւս գրած են թատերգութիւններ իրմէ ներչնչուելով։ կարեւոր է յիշել հոս երգահան Ռիմսքի Քորսաքովը որ յօրինած է սէնֆոնի մը «Անթար» անունով։

Անթարայի մասին հինէն իվեր յօրինուած առասպելները միացուած և մէկ վէպի վերածուած են 10րդ դարուն, եգիպտոսի Ֆաթիմի խալիֆաներու չրջանին, նոյնինքն խալիֆայի հրահանգով։ Արե-

© National Library of Armenia

ահլագէտներէն ոմանք այս վէպը որ «արձակի և չափածոյի խառնուրդ» մըն է, կոչած են արաբներուն «իլիականը» որ թարգմանուած է շատ մը օտար լեզուներու։

7 — ԷԼ — ՀԱՐԷՍ ԻՊՆՈՒ — ՀԻԼԼԻԶԱ — ԷԼ ԵԱՇՔՈՒԲԻ

Էլ — Հարէս Իպնու — Հիլլիզա — Էլ Եաշքուբի որ Պաքքր Պըն վաէլ ցեղախումբի մեծաւորներէն էր, կը բնակէր Իրաքի շրջաններուն մէջ։ Ինչպէս և իմաստուն, խորհրդատու քաղաքագէտ մըն էր ան. թէեւ ցեղապետ չէր, բայց իր ցեղակիցները շատ մը հարցեր լուծելու համար կը դիմէին իր խորհուրդներուն։ Այս բանաստեղծին մասին շատ տեղեկութիւններ չեն տրուած մեզի հին պատմագիրներու կողմէ։ Մեզի հասած տեղեկութիւնները միայն կապ ունին այն յայտնի դէպքին հետ ուր Հարէս կարդաց իր նշանաւոր Մուալլաքան։ Դէպքը հետեւեալ ձեւով կը պատմուի։ Պաքր և Թաղլապ մեծ երկու քոյր ցեղախումբեր երկարատեւ պատերազմներ կը մղեն իրարու դէմ որ յայտնի է Հարպ էլ Պասուս անունով, արաբական պատմութեան մէջ։ Կռիւը կը տեւէ երկար, սակայն, վերջապէս Հիրայի — Իրաքի հարաւային շրջան — Ամբր — Իպնու — Հինտ Թագաւորը — ըստ ուրիշ աղբիւրներու պէտք է դէպքը պատահած ըլլայ Մունղէր Պըն Մաա—էսսամաա-ի թագաւորութեան շրջանին — կը միջամտէ և կը ջանայ հաշտեցնել երկու հակառակորդ կողմերը։

Երկու ցեղախումբերն ալ կռիւներէն յոգնած, կ'ապաւինին Հիրայի Թագաւորի դատաւճիռին։ Որոշուած օրը, Հարէս, կը ներկայանայ Պաքր ցեղախումբին կողմէ որպէս պաշտպան իսկ Թաղլապ ցեղախումբին կողմէ կը ներկայանայ բանաստեղծ Ամբր Իպնու Գուլսում։ Երկու մեծ բանաստեղծներ, որպէս երկու փաստաբաններ կը պաշտպանեն իրենց դատը Թագաւորին ներկայութեան իրենց Մուալլաքաններով։ Նախ, Ամբր, որ երիտասարդ և տաքարիւն բանաստեղծ մըն է, կ'արտասանէ իր քերթուածը, Մուալլաքան, միշտ չէշտը դնելով իր և իր ցեղախումբին ազնուութեան և առաքինութիւններուն վրայ, կը գովաբանէ իր անձը, ապա կը յարձակի Թագաւորին արժանիքներուն վրայ, իր անձը և իր ցեղակիցները աւելի բարձր դասելով անկէ։ Կարգը կու գայ Հարէսին. ան փորձառու և խորամանկ ծերուկ մըն է։ Իր պերճ ճարտասանութեամբ և խորամանկութեամբ պատերազմին պատճառ եղողը Թաղլապ ցեղախումբը ցուցնելով, կը գովաբանէ Թագաւորը և անոր արդարադատութիւնը։ Ահա իր այս ելոյթով Հարէս կը շահի իր ցեղախումբին դատը։ Մնացածը յիշուած է Ամբրի կենսագրութեան մէջ։

Մուալլաքային նիւթը, ինչպէս յայտնի է, իր ցեղախումբին պաշտպանողականն է։ Նախ, ըստ սովորութեան, բանաստեղծը իր սիրուհիին մասին կը խօսի և կ'ըսէ թէ «պիտի խօսէր եթէ նոյնիսկ սիրուհի չունենար»։ Ճետոյ կը նկարագրէ ուղտը, և անկէ վերջ կ'անցնի բուն նիւթին։ կը պատասխանէ թշնամի քերթողին, Ամբր Իպնու Գուլսումին, կը մերժէ եղած ամբաստանութիւնները իր ցեղախումբին հասցէին, կը

© National Library of Armenia

գովաբանէ Պաքր ցեղախումբը, կը գովէ թագաւորն ու անոր ցեղակիցները, կը յիշէ իր և թագաւորին ցեղակիցներուն միջեւ երկար չրջանի խազաղութիւնը և կը վերջացնէ իր քերթուածը մատնանշելով Պաքր և թագաւորի ցեղակիցներուն միջեւ եղած ազգականական կապերը։

Այս Մուալլաքան որ կը բաղկանայ 85 տուներէ, կ'արժէքաւորուի անոր համար որ, հոն արձանագրուած են պատմական չատ դէպքեր և պատերազմներ։ Կարծես Պէնի Պաքրի դիւցազներգութիւնը ըլլար ան։ Այս բոլորը կը նկարագրուին մեր բանաստեղծին կողմէ նուրբ ու գեղեցիկ լեզուով։ Հոն լեցուն են մանրակրկիտ նկարագրութիւններ, գեղեցիկ պատկերներով։ Հոն տիրականը ճարտասանական ոճն է։ Հարէս ճարպիկ և կարող փաստաբան մըն է, կը ջանայ երբեմն համոզել իմաստուն խօսքերով և երբեմն ալ գեղեցիկ առակներով։ Պիտի տանք հոս մի քանի նմոյշներ իր Մուալլաքայէն։ Պատերազմի պատրաստութիւնը կը նկարագրէ հետեւեալ ձեւով.

Գիշերը մեզի դէմ որոշում առին
Իսկ առաւօտուն աղմկեցին ամէն կողմ։
Հրամայեցի մը ասկէ, պատասխան մը անկէ
Խրխինջները ճժոյգներուն կը խառնուէին ուղտերու ձայնին։

Յետոյ կ'ըսէ.

Նիզակներր մեր պատասխան տուին
Անոնց մարմիններն ոյժգին ծակեցին։
Արիւնը կը ժայթքէր անոնց սրունքներէն,
Ինչպես ջուրը կը՝ժայթքէ կուժի ծակերէն։
Ու անոնք բնատելով ապաստանեցան
Սեզ ժայռերուն մէջ վիրաւոր ու արիւնաքամ։
Մեր նարուածներն այնքան էին զօրաւոր,
Ու մեր նիզակներր կը շարժէին
Թշնամի մարմիններուն մէջ այնպես,
Ինչպես կը շարժի սափորը ջրհորին մէջ։

Ըստ Հայր Շէխոյին, Հարէս, քրիստոնեայ պէտք է եղած ըլլայ, որովհետեւ իր ցեղախումբը փաստացիօրէն քրիստոնեայ էր։

Հարէսի գրական արժէքը կը կայանայ մխիթարին իր Մուալլաքային մէջ։ Ուրիշ քերթուածներ գրեթէ չունի։ Արեւելագէտ Ցրից Քրէնքով, Հարէսի քերթուածներէն փոքր հաւաքածոյ մը գտաւ 80 տունի չափ, և զայն հրատարակեց։ Այս գրքոյկը լատիներէնի թարգմանուեցաւ արեւելագէտներ Գրնաչդպոլի կողմէ 1820-ին Օքսֆորտի մէջ, իսկ վիւլլէրի կողմէ 1827-ին Պօն-ի մէջ, ինչպէս նաեւ Ֆրանսերէնի, Արեւելագէտ Տը - Քիրսվալի կողմէ և Փարիզի մէջ տպուեցաւ 1847-ին։

© National Library of Armenia

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՆ

Արդի բանաստեղծութիւնը կը խօսի...

ՄԵԼԻՆԷ ՋՕՊԱՃԵԱՆ

«Que la poésie meure
de la main des poétes»

Թող «բանաստեղծութիւն»ը մեռնի բանաստեղծներու ձեռքով

Դասական բանաստեղծութիւն, Ռոմանդիկ բանաստեղծութիւն, Սորհրդապաշտ բանաստեղծութիւն..., ինչպէ՞ս կարելի է բնորոշել ֆանտերորդ դարու բանաստեղծութիւնը նոր գործերու հոսանքին մէջ՝ ինչպէ՞ս երեւակայել հասարակ յայտարար մը, ինչպէ՞ս դատել այս բանաստեղծութիւնը, փոթորիկը գաղափարներու, երեւակայութիւններու, երկար նախադասութիւններու՝ երբեմն առանց կշռոյթի. այս հեռագրային լեզուն (chifrée), *երբ իւրաքանչիւր բանաստեղծ իր բանալին ունի — Սարդրի բացատրութեամբ —*

1.— Բանաստեղծական բառը փոքր տիեզերք մըն է։

*Բանաստեղծութիւնը որ երկար ժամանակներէ ի վեր առաջնորդուած էր դասական, ռոմանդիկ և խորհրդապաշտ ձգտումներով կ'ազատագրուի կամաց - կամաց, կ'ապրի և կը փոխուի՝ հեռանալով բանաւոր դրոյթներէն, օրուան մանրուքներէն, միօրինակութիւններէն, բարոյական և վարդապետական չափանիշներէն՝ խնդրոյ առարկայ դարձընելով և կորսնցնել տալով մարդուն հաւատքը իր բանականութեան և իմացականութեան հանդէպ։ Ներկայ կեանքին պայմաններէն ելլելով անոնք անկարող կը թուին տալու մարդուն ամբողջական գիտութիւն մը և երջանկութիւն որոնք խոստացուած էին անոր Տեքարթի կողմէ և իրմէ ետքը եկող փիլիսոփաներէն։ Հետեւաբար 20-րդ դարու բանաստեղծութիւնը հասաւ այն եզրակացութեան որ իրականութիւնը անհատական է և կոտորակային. այսինքն իւրաքանչիւր անհատ ունի իր իրականութիւնը, որ նոյնպէս յարափոփոխ է ըստ տեղի և ժամանակի տուեալներուն։**

© National Library of Armenia

Ֆրենոյ կ'ըսէ·

2.— Կ'երթամ (զուգակցուած) շողշողուն ծուխին հետ
Առանձին, երերուն մինչեւ ոստումը որով պիտի հասնիմ իրեն.
Կը սպասեմ մարտնչելով, կը ժխտեմ, կը յօրինեմ, կը սպասեմ
Սարսափին արեան որ վաղը մեզ պիտի ձեւափոխէ:

Հակագաղափարապաշտութիւնը օրէնք կը դառնայ. երիտասարդութիւնը պիտի նախընտրէ խորհրդաւորութիւնը վերլուծական լուսաբանումէն, կասկածը՝ գիտութենէն:

Նոյնիսկ աւանդապաշտներուն մօտ, Մասոն տը Նուալ, Փոլ Քլօտէլ, Պատրիկ տը լա Թուր տիւ Պէն, Փոլ Վալերի *և* Վէնսէն Միւսէլլի, *որոնց արտայայտութիւնները դասական կաղապարներու դրոշմը ունին, կը զգանք նոր արուեստի մը կերպերը, որոնք կը նշմարուին իրենց խտացումի գացող փնտռտուքին՝ և նկարներուն իրենց տուած կարեւորութեանը մէջ:*

Նիցշէի *և* Ֆրէյտի *ազդեցութիւնը բացայայտ է վերոյիշեալ նորաստեղծ հոգեվիճակին վրայ. շարժում մըն է որ կը հանգի բնազդական և յայտնատեսական բորբոքումին: Այսպէս, մարդը ապրելով հակասութիւններու վիճակի մը մէջ, տեւական անհամաձայն և պայքարի մէջ է իր անձէն ներս և ինքն իր դէմ. հետեւաբար անկարող՝ կապ պահելու միւսներուն հետ: Ան դատապարտուած է ինքզինք ապրելու առանց ապահովութեան, բնազանցական և հոգեբանական յարաբերականութեան մէջ:*

Ֆրենոյ կ'ըսէ·

3.— Երբեմն կայծկլտող մոխիրին ընդմէջէն պիտի շարունակեմ
Այս ճիգը՝ առանց ելքի, առանձին:

Նմանապէս Ժիւլ Սիւբէրվիլ *ցոյց կու տայ բնութեան անտարբերութիւնը մարդոց հանդէպ «Շրջապատուած Տուն»ը քերթուածով.*

4.— Եւ գետը կ'ըսէ.— Չեմ ուզեր ոչինչ գիտնալ, կը հոսիմ մի միայն
Ինծի համար եւ կ'անգիտանամ մարդիկը:

Լեզուն այլեւս չի կրնար ակնկալել յստակ և տիեզերական հաղորդակցութիւն մը: Ան կը դառնայ դիւթական, ենթագիտակցային՝ աւելի քան գիտակից, և կ'ուզէ անցնիլ կեանքի սահմաններէն անդին, ինչ որ նշան է աններդաշնակութեան իր անձին հետ և անհաղորդականութեան իր և մարդոց միջեւ. և այս ընդհատումին մէջ, որուն պատճառն է կեանքի և մաքերու փոթորիկը, բառերը կորսնցուցին իրենց տարրական իմաստը և ինքնութիւնը, դարձան նկարներ: Տեղի ունեցաւ լեզուի տրամաբանական նպատակազերծում մը, *անհրաժեշտ բանաստեղծական ստեղծագործման: Ամենէն յատկանշականը* Անտրէ Պրըթոնի *և*

Աբոլինեռի գործերն են։

5.— Կարմիրեն դեպի կանանչ ամբողջ դեղինը կը մեռնի
Երբ կ'երգեն բութակներր հայրենի անտառներուն մէջ
Պատուհանը կը բացուի ճարինջի մը պես՝
Աղուոր պտուղը լոյսին։

«ԱԲՈԼԻՆԷՐ – ՓԱԼԷԿՐԱՄ»

Ընթերցողը կը ձերբազատուի տրամաբանական իմաստներու աշխարհէն, լեզուի կտրատուած կշռոյթով մուտք կը գործէ պատկերներու կախարդային աշխարհէն ներս։ Մալարմէ *կ'ըսէր* Տեկայ-ին՝ *բանաստեղծութիւնը գաղափարներով չըլլար, ինչ որ կը նշանակէ թէ իմաստը անբաւարար է բանաստեղծական ստեղծագործութեան մէջ։* Ժերար տը Ներվալի եւ Բենպոյ-ի *օրինակին հետեւելով՝ անոնք կը պեղեն երազը և գերբնական աշխարհը.* Ռոպեր Տեսոյ *լայնօրէն կ'օգտագործէ երազային բանաստեղծութիւնը.*

6.— Վերածուած եմ ծածկագիրի մը։ Կ'իյնամ հորի մը մէջ որ
Միեւնոյն ատեն թուղթէ թերթիկ մըն է, անցնելով հաւասարումէ
մը դէպի ուրիշ հաւասարում, օրուան լոյսեն՝ աւելի եւս հեռանալու անյուսութեան եւ տեսարանէ մը որ Ֆերէոլի դղեակն է,
տեսնուած՝ արեւելեան երկաթուղագծի ուղիէն։

Իրենց համար «երազը ուրիշ կեանք մըն է... որուն մէջ ոգիներու աշխարհը կը բացուի մեզի համար»։

Մալարմէ *կ'ուզէ չարժման մէջ դնել երազը ուր, սակայն, իրականութիւնը չի քանդուիր այլ կ'ընդլայնի։ Բանաստեղծութիւնը ոչինչով մէջտեղ չի գար և ճիշդ չէ որ բառերուն իմաստը ազատ է, բայց, իրականութիւնը այն է որ* թուլցնելով կապը բառին եւ իր ցոյց տրուած գաղափարին միջեւ աւելի կ'ընդարձակենք իմաստը *այս ձեւով բանաստեղծութիւնը մեզի ցոյց կու տայ թէ լեզուն կրնայ իր իմաստէն դուրս արձագանգ մըն ալ դառնալ։ Այս ընդլայնումէն կը ծնի իմաստային անորոշութիւն մը որ տկարութիւն մը չէ, որովհետեւ բառը չի կրնար աղմուկ ստեղծել եթէ ըլլայ միայն իմաստին ստրուկը։* Ժագ Օսիպերթի *հետ կրնանք ըսել.*

7.— Բառերուն մէջ ոյժ, տրփանք, նշան ցնալուխա (երկար, նեղնաւակ),
կնձնի.
Մեր ատեռեն սողաց թարթիչը հնոցին
Համբուրէ անգամ մ'ալ ձեռքը որ կը կտոհ բառերը

* * *

Ան կը բացուի, բառը կ'իյնայ բառին դէմ,
Այլ ես կ'որդեգրեմ գինք չաւարտած, սկսնակ նոյնիսկ

© National Library of Armenia

Այս մարմինը ծաւր՝ իր իմաստներով,
Իմս, որ իմ մէջս կը խորի
(Բառը, մարմինը, սիրահարը, որ կը սպասէ միայն սաստաճաճ)
Սառած՝ մատներուս տակ, դիակի մը պէս
Որ կարծես թէ պիտի ծնի:

Եթէ առնենք բառը, իր բանաստեղծական իմաստով պատասխան մը չ'ըլլար այլ՝ հարցում մը, յամր կոչ մը, և այս ձեւով ամէնէն առոյգ բանաստեղծութիւնը ան է որ ամէնէն մօտիկն է լռութեան։

Շատ մը արդի բանաստեղծներու մօտ լեզուն վարդապետութիւն մըն է, և խօսքը չի քաղեր աշխարհը ըստ իրենց, այլ կը փրկէ զայն։ Կրնանք մտածել Ռրցե Վար-ի և Հաճրի Միւոյ-ի հետ իր ըմբռստութեան մէջ աշխարհի աւանդապաշտ կաղապարներուն և բարոյական սառած և տիրապետող սկզբունքներուն դէմ.

8.— Աճիւն ձայն որ կը խմէ մեր ձայները,
Աճիւն հայր՝ վերաբինուած հսկայ՝
Խճամխովը եւ աճիւղութեամբը դէպիերու
Աճիւն տաճիկ, որ կը ծածկէ մեր օրհնիները
Մեր ցնծութիւնները
Որ կը ծածկէ կատուներ եւ առնետներ

* * *

Կը բաւէ! հոս չեն երգեր
Պիտի չլսես իմ ձայնս, մեծ Ձայն
Պիտի չլսես իմ ձայնս, մեծ Ձայն

* * *

Պիտի հրաժարիս աճկէ, մեծ Ձայն
Դուն ալ պիտի աճցնիս
Պիտի աճցնիս, մեծ Ձայն

Կամ Ֆրանսիս Փոնժ, որ ինքզինք կը փակէ՝ ուզելով ճնշել առարքներու աշխարհին մէջ, հիմնադիրն է առարկայապաշտ (Մաթիրեալիստ) բանաստեղծութեան։

Հետաքրքրական է յիշել նաեւ Փօլ Էլիւար-ի «Պահի մը Հայելին» քերթուածը.

© National Library of Armenia

9.— Ան կը փարատէ առաւօտը.
Ան ցոյց կու տայ մարդոց՝ երեւոյթին անկապ պատկերները
Ան կը խլէ մարդոցմէ կարելիութիւնը զբօսանքին.
Ան կարծր է քարին պէս,
Անձեւ քարին՝
Շարժումի եւ տեսողութեան քարին.
Եւ անոր փայլը այնպէս է
Որ բոլոր զրահները
Դիմակները բոլոր կեղծուած են.
Ինչ որ ձեռքին մէջ է
Կ՚արհամարհէ առնել նոյնիսկ ձեռքին ձեւը,
Ինչ որ հասկցուած է գոյութիւն չունի,
Թռչունը սփոփուեցաւ հովին հետ,
Երկինքը իր ճշմարտութեան հետ,
Մարդը իր իրականութեան հետ:

«ՑԱՒԻ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ»

Իսկ Սէն Ժոն Փէրս կ՚ըսէ.

10.— Եւ ահա ժամն է, ո՛վ բանաստեղծ, վար առնելու
անունդ, ծնունդդ եւ ցեղդ:

Ազատագրելով բանաստեղծը իր բոլոր հին պուրժուա «կապերէն», կարծես թէ բանաստեղծութիւնը չի կրնար ծնիլ մի միայն այն բանէն որ զինք կը ժխտէ:

Ու Թրիսթան Ցարայի հետ կրնանք ըսել ոչ միայն

11— «Ազատութիւն՝ Տատա, Տատա, Տատա, այլ՝ ազատութիւն մարդ.
ոռնոց գալարուող գոյներու. ագուցում հակադրութիւններու
եւ ամէն կարգի անմտութիւններու եւ արտառոցութիւններու
հակասութիւններուն.— Կեանքը:

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*

Ակադեմիկոս՝ Վ. Հ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Յիսուն տարի է անցել այն օրից, երբ Հայաստանի հողի վրայ ծագեց Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան պայծառ արեւը։

Մեր ժողովուրդը ձեռք բերեց խաղաղ շինարարութեան հնարաւորութիւն, սկսեց նոր կեանք սոլետական եղբայրական ժողովուրդների ընտանիքում, կարողացաւ ամբողջապէս նուիրուել տնտեսական և մշակութային շինարարութեանը, նա սկսեց ստեղծագործել կեանքի բոլոր բնագաւառներում, հետզհետէ ձեռք բերելով իրար յաջորդող նուաճումներ։ Մեր ժողովրդի գլխաւոր մտահոգութիւններից մէկը Սոլետական իշխանութեան առաջին օրերից եղել է և մնում է գիտութեան զարգացումը։

Պատմական բախտի բերումով Հայաստանի այժմեան տերիտորիայում անցած վերջին դարերի ընթացքում չի եղել ոչ մի գիտական կենտրոն, կազմակերպուած ոչ մի գիտական աշխատանք։ Մինչեւ անգամ քսաներորդ դարի սկզբներին Հայաստանում մեկ գիտական գործունէութիւնը արտայայտւում էր նրանով, որ էջմիածնի ճեմարանում հատ ու կենտ դասախօսներ զբաղւում էին հայագիտական ուսումնասիրութիւններով։

Բացարձակապէս ոչ մի գիտական աշխատանք չէր կատարում բնական և մաթեմատիկական գիտութիւնների ասպարէզում։ Ինչ վերաբերում է տեխնիկական գիտութիւններին, ապա հանդիսանալով ցարական Ռուսաստանի ամենայետամնաց մասերից մէկը, ունենալով թոյլ զարգացած արդիւնաբերութիւն, Հայաստանը այն ժամանակ հրազել անգամ չէր կարող տեխնիկայի բնագաւառում որեւէ ինքնուրոյն քայլերի մասին։

Միեւնոյն ժամանակ պէտք է նշել, որ ինչպէս ժողովրդական լուսաւորութեան, այնպէս էլ տնտեսութեան զարգացման տեսակէտից

---

* Հայաստանում Սովետական Իշխանութեան հաստատման և Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան հիմնադրման 50-ամեակին նուիրուած՝ ՀՍՍՀ ԳԱ Յոբելեանական նստաշրջանում կարդացած զեկուցումից։

© National Library of Armenia

Արեւելեան Հայաստանում վիճակը այլ էր, քան Արեւմտեան Հայաստանում, որը գտնւում էր խիստ յետամնաց Թուրքական բռնապետութեան տիրապետութեան տակ։ Կարելի է պնդել, որ մնձ չափով նա մնալով Ռուսաստանի կենտրոնական մարզերից, Արեւելեան Հայաստանի տնտեսական զարգացումը չէր զիջում Թուրքիայի միջին մակարդակին։

Այն գործօնների թւում, որոնք սովետական կարգերի հաստատումից յետոյ ապահովեցին գիտութեան վերելքը Սովետական Հայաստանում, պէտք է նշել՝

ա) երեխաների պարտադիր ուսուցումը, բ) պետական համալսարանի և այլ բուհերի հիմնադրումը ու զարգացումը սովետական իշխանութեան հենց առաջին տարիներից, գ) ժողովրդական տնտեսութեան աննախընթաց վերելքը, որը գնալով աւելի ու աւելի խիստ պահանջից գիտական մտքի ու գիտական աշխատանքի զարգացում, դ) կուսակցութեան և կառավարութեան ձգտումն ու անսասան կամքը՝ կառուցելու մեր հասարակական ու տնտեսական ողջ կեանքը գիտական հիմքերի վրայ, օգտագործելով գիտութեան ընձեռած բոլոր հնարաւորութիւնները, և) այն հանգամանքը, որ չնորհիւ սովետական ժողովուրդների բարեկամութեան հնարաւորութիւն ստեղծուեց հանրապետութեան գիտական կադրերի պատրաստումը անցկացնել ոչ միայն Հայաստանում, այլեւ ամէն մի մասնագիտութեան գծով՝ այն հանրապետութիւններում, որտեղ այդ մասնագիտութիւնը եղել է առաւել զարգացած։ Շնորհիւ դրա մենք ծախսում էինք առեւել մասնագիտութեան զարգացման համար չատ աւելի քիչ ժամանակ, քան կը լինէր նման փոխօգնութեան բացակայութեան դէպքում։

Նշելով այն հսկայական դերը, որ խաղացել է և չարունակում է խաղալ ժողովուրդների բարեկամութիւնը Հայաստանի գիտութեան մակարդակը բարձրացնելու գործում, ես ուզում եմ առանձնապէս նշել ռուս գիտնականների դերը, որոնք ոչ մի ջանք չխնայեցին մեր գիտական կադրերի պատրաստման ու կատարելագործման համար։ Բազմաթիւ ռուս ակադեմիկոսներ, պրոֆ.ներ և այլ խոշոր մասնագէտներ այդ նպատակին նուիրեցին իրենց թանկագին ժամանակի զգալի մասը։ Լաւագոյն ռուս գիտնականներ ժամանել են Հայաստան՝ մասնակցելու գիտահետազօտական աշխատանքներին կամ դասախօսելու մեր բարձրագոյն դպրոցներում։ Որպէս օրինակ կարելի է բերել ՍՍՀՄ գիտութիւնների ակադեմիայի այժմեան պրեզիդենտ Կէլտիշին, որը պատերազմից առաջ մի ամբողջ դասընթաց է կարդացել Երեւանի Պետական Համալսարանում։

Կարեւոր է նաեւ, որ հանրապետութեան կուսակցական դեկավարութիւնը և կառավարութիւնը հնարաւոր գտան խոշոր միջոցներ յատկացնել գիտութեան համար՝ այժմեան գիտութեան պահանջներին համապատասխան անհրաժեշտ նիւթական բազայ ստեղծելու նպատակով։ Կառուցուել են գիտական հիմնարկների բազմաթիւ շէնքեր, ձեռք է բերուել գիտական թանկարժէք սարքաւորում, ներառեալ մի շարք ու-

© National Library of Armenia

նիկալ տեղակայքեր, որոնք ստեղծուել են յատկապէս Հայաստանի գիտական հիմնարկների համար։ Այս բոլոր պայմանների ստեղծման համար մենք պարտական ենք ոչ կարգերին, որ հաստատուեցին Հայաստանում 50 տարի առաջ։

Այս կապակցութեամբ թոյլ տուէք յայտնել մեր խորին և ամենաանկեղծ շնորհակալութիւնը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան կենտրոնական կոմիտէին և Սովետական Հայաստանի կառավարութեանը, որոնք ցոյց են տալիս գիտութեան զարգացման գործին համակրման աջակցութիւն։

Այս զեկուցման նպատակը չէ տալ Սովետական Հայաստանում գիտութեան և գիտական մտքի մանրամասն պատմութիւնը։ Նշենք այստեղ միայն մի քանի կարեւոր փաստեր։

1) Սովետական կարգերի հաստատումից անմիջապէս յետոյ տարբեր հանրապետութիւններից և երկրներից սեփական ցանկութեամբ և Հայաստանի կառավարութեան հրաւէրով մշտական աշխատանքի համար Հայաստան տեղափոխուեցին մի շարք տաղանդաւոր գիտնականներ, ինժեներներ և արուեստագէտներ, որոնք անմիջապէս լծուեցին աշխատանքի պետական համալսարանում, մշակութային հիմնարկներում և շինարարութեան մէջ։

Բաւական է յիշել այստեղ լեզուաբան Աճառեանին, պատմաբան Մանանդեանին, քիմիկոս Ղամբարեանին, երկրաբան Կարապետեանին, հիդրոշինարար Տէր-Ստեփանեանին, ճարտարապետ Թամանեանին, կոմպոզիտոր Ալիքսանդր Սպենդիարեանին, բժիշկ Լեւոն Յովհաննէսեանին և շատ ուրիշների, որոնք անջնջելի հետք թողեցին մեր գիտութեան, շինարարութեան և մշակոյթի պատմութեան մէջ։ Նրանց թւում էր նաեւ մեր ակադեմիայի յարգարժան անդամ, սովետական և առանձնապէս հայ մշակոյթի անխոնջ մշակ, մեր սիրելի վարպետ Մարտիրոս Սարեանը։

Յայտնի է, թէ ինչպիսի ազահութեամբ իմպերիալիստական պետութիւնները իրենց գաղութները թալանելու այլ ձեւերի հետ միասին, օգտագործել են «ուղեղների արտահոսք» գաղութներից։ Մեր ժամանակներում անկախութիւն ձեռք բերած նախկին գաղութները մեծ մասամբ դեռ չեն կարողանում կանգնեցնել այդ արտահոսքը։ Ուղեղների արտահոսքը նախկին գաղութներից չարունակւում է և ծառայում է գաղութականութեան շահերին, մեծապէս խանգարելով զարգացող երկրների տնտեսական և մշակութային վերելքին։

Իր մինչսովետական բազմադարեան պատմութեան ընթացքում Հայաստանը բառացիօրէն փամուել է, ննջարկուելով ուղեղների արտահոսքին և զրկուելով իր սեփական ստեղծագործող մարդկանցից։

Ահա թէ ինչո՞ւ ուղեղների այն ոյժգին ներհոսքը, որ կատարուեց սովետական իշխանութեան առաջին տարիներին և արտայայտուեց որպէս գիտութեան, տեխնիկայի, արուեստագիտութեան բազմաթիւ խոշոր գործիչների վերադարձ դէպի Հայաստան, ոչ միայն մեծա-

© National Library of Armenia

պէս նպաստից հանրապետութեան տնտեսական ու մշակութային վերելքին, այլեւ ցուցադրից պետականութեան վերականգնման ամբողջ նշանակութիւնը հայ ժողովրդի համար։

2) Շնորհիւ մի շարք պատճառների 1920-ական և 1930-ական թթ. Հայաստանում հասարակական գիտութիւնները ներկայացուած էին աւելի փայլուն դէմքերով, քան միւս գիտութիւնները։ Հետեւաբար այդ շրջանում հասարակական գիտութիւնները հասան համեմատաբար աւելի բարձր զարգացման։ Այդ ժամանակ, օրինակ, տպագրուեց Հ. Աճառեանի «Արմատական բառարանը», տպագրուեցին կարեւոր աշխատութիւններ՝ նուիրուած հայոց պատմութեան և հայագիտութեան կարեւոր հարցերին։

Այդ նոյն ժամանակամիջոցում պետական համալսարանի և այլ բարձրագոյն դպրոցների կողքին հիմնադրուում են մասնագիտական գիտական հիմնարկներ գիւղատնտեսական և բժշկութեան գծով։ Այսպիսով, սկիզբ է դրուում գիտութեան և արտադրութեան անմիջական կապին՝ մի տեսակից, որը գնալով ուժեղանում է։

3) 1935 թուականին կազմակերպւում է Սովետական Միութեան գիտութիւնների ակադեմիայի հայկական ֆիլիալը, որի մէջ ընդգրկուում են գործել երկրաբանութեան, քիմիայի ինստիտուտներ, մի քանի կենսաբանական հիմնարկներ, իսկ յետագայում նաեւ Երեւանի աստղադիտարանը։

Այսպիսով հնարաւորութիւն է բացւում կիրառական նշանակութիւն ունեցող գիտական խնդիրների լուծման համար։ Գտնում եմ, որ չեմ սխալուի, եթէ ասեմ, որ կիրառական նշանակութիւն ունեցող խնդիրների լուծման մէջ այդ ժամանակ լաւագոյն արդիւնքների են հասնում մեր երկրաբանները։ Շնորհիւ նրանց աշխատանքի՝ արդէն 1930-ական և 1940-ական թթ. սկիզբներին յայտնաբերուում են գունաւոր մետաղների, չինանիւթերի և այլ հարստութիւնների վիթխարի պաշարներ։ Այդ գիծը չարունակւում է նաեւ յետպատերազմեան տարիներին։ Ապացուցւում է, որ Հայաստանը հանդիսանում է բնական հանածոներով ամենահարուստ երկրներից մէկը ամբողջ աշխարհում։

4) Հնգամեայ պլանների յաջող իրականացման շնորհիւ Հայաստանում գունաւոր մետալուրգիայի, թեթեւ ու սննդի արդիւնաբերութեան կողքին սկսում են զարգանալ ծանր արդիւնաբերութեան այնպիսի ճիւղեր, ինչպիսիք են քիմիականը և մի փոքր աւելի ուշ՝ մեքենաշինութիւնը։ Արդիւնաբերութեան զարգացման այդպիսի ընթացքը նոր պահանջներ է առաջադրում գիտութեան նկատմամբ։

Հայրենական մեծ պատերազմի սկիզբը առաւել պարզ է դարձնում ժամանակակից կեանքում ֆիզիկա-մաթեմատիկական և տեխնիկական գիտութիւնների նշանակութիւնը։

Այսպիսի աճող պահանջներին կարող էր բաւարարել միայն գիտութեան աւելի արագ և նպատակասլաց զարգացումը, որպիսին հնարաւոր դարձաւ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի հիմնա-

© National Library of Armenia

պէս նպաստից հանրապետութեան տնտեսական ու մշակութային վերելքին, այլեւ ցուցադրից պետականութեան վերականգնման ամբողջ նշանակութիւնը հայ ժողովրդի համար։

2) Շնորհիւ մի շարք պատճառների 1920-ական և 1930-ական թթ. Հայաստանում հասարակական գիտութիւնները ներկայացուած էին աւելի փայլուն դէմքերով, քան միւս գիտութիւնները։ Հետեւաբար այդ շրջանում հասարակական գիտութիւնները հասան համեմատաբար աւելի բարձր զարգացման։ Այդ ժամանակ, օրինակ, տպագրուեց Հ. Աճառեանի «Արմատական բառարանը», տպագրուեցին կարեւոր աշխատութիւններ՝ նուիրուած հայոց պատմութեան և հայագիտութեան կարեւոր հարցերին։

Այդ նոյն ժամանակամիջոցում պետական համալսարանի և այլ բարձրագոյն դպրոցների կողքին հիմնադրուում են մասնագիտական գիտական հիմնարկներ գիւղատնտեսական և բժշկութեան գծով։ Այսպիսով, սկիզբ է դրուում գիտութեան և արտադրութեան անմիջական կապին՝ մի տեսակից, որը գնալով ուժեղանում է։

3) 1935 թուականին կազմակերպւում է Սովետական Միութեան գիտութիւնների ակադեմիայի հայկական ֆիլիալը, որի մէջ ընդգրկուում են գործել երկրաբանութեան, քիմիայի ինստիտուտներ, մի քանի կենսաբանական հիմնարկներ, իսկ յետագայում նաեւ Երեւանի աստղադիտարանը։

Այսպիսով հնարաւորութիւն է բացւում կիրառական նշանակութիւն ունեցող գիտական խնդիրների լուծման համար։ Գտնում եմ, որ չեմ սխալուի, եթէ ասեմ, որ կիրառական նշանակութիւն ունեցող խնդիրների լուծման մէջ այդ ժամանակ լաւագոյն արդիւնքների են հասնում մեր երկրաբանները։ Շնորհիւ նրանց աշխատանքի՝ արդէն 1930-ական և 1940-ական թթ. սկիզբներին յայտնաբերուում են գունաւոր մետաղների, չինանիւթերի և այլ հարստութիւնների վիթխարի պաշարներ։ Այդ գիծը չարունակւում է նաեւ յետպատերազմեան տարիներին։ Ապացուցւում է, որ Հայաստանը հանդիսանում է բնական հանածոներով ամենահարուստ երկրներից մէկը ամբողջ աշխարհում։

4) Հնգամեայ պլանների յաջող իրականացման շնորհիւ Հայաստանում գունաւոր մետալուրգիայի, թեթեւ ու սննդի արդիւնաբերութեան կողքին սկսում են զարգանալ ծանր արդիւնաբերութեան այնպիսի ճիւղեր, ինչպիսիք են քիմիականը և մի փոքր աւելի ուշ՝ մեքենաշինութիւնը։ Արդիւնաբերութեան զարգացման այդպիսի ընթացքը նոր պահանջներ է առաջադրում գիտութեան նկատմամբ։

Հայրենական մեծ պատերազմի սկիզբը առաւել պարզ է դարձնում ժամանակակից կեանքում ֆիզիկա-մաթեմատիկական և տեխնիկական գիտութիւնների նշանակութիւնը։

Այսպիսի աճող պահանջներին կարող էր բաւարարել միայն գիտութեան աւելի արագ և նպատակասլաց զարգացումը, որպիսին հնարաւոր դարձաւ Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի հիմնա-

© National Library of Armenia

դերման չնորհիւ։

5) 1943 թուականի Նոյեմբերին Սովետական Միութեան ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի որոշմամբ հիմնադրուեց Սովետական Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիան։

Բազմից նշուել է այն հանգամանքը, որ գիտութիւնների ակադեմիայի հիմնադրումը այն դժուար պահին, երբ սովետական երկրի մի զգալի մասը դեռ գրաւուած էր ֆաշիստական զօրքերի կողմից, հանդիսացաւ լենինեան ազգային քաղաքականութեան դրսեւորման մի նոր փայլուն օրինակ։ Ակադեմիայի հիմնադրումից յետոյ նրան հատկացուեցին զգալի միջոցներ Հայաստանում գիտութիւնը ծաւալելու համար։

Հայաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի առաջին Պրեզիտենդ, խոշորագոյն բանասէր և հնագէտ, Ակադեմիկոս Յովսէփ Օրբէլին քաջ գիտակցում էր, որ ակադեմիայի ամենակարեւոր և հրատապ խնդիրներից մէկը ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտութիւնների զարգացմանը նպաստելն էր։ Հենց այդ պատճառով ակադեմիայի կազմի մէջ նրա գոյութեան առաջին օրերին մտան Ֆիզիկայի ինստիտուտը, աստղադիտարանը, Ջրա-էնէրգետիկ ինստիտուտը, քիմիայի ինստիտուտը և նման այլ հիմնարկներ։

6) Յետպատերազմեան առաջին տասնամեակի ընթացքում մեծ թափով զարգացան ուսումնասիրութիւնները ֆիզիկայի, աստղագիտութեան, մաթեմատիկայի, մեխանիկայի և քիմիայի բնագաւառներում։ Ահեղին կադրեր, որոնք տիրապետում են ժամանակակից նուրբ էքսպերիմենտալ տեխնիկային։ Ինստիտուտները հարստացուեցին նոր սարքաւորումներով։ Հիմնադրուեցին մի քանի գիտական ամսագրեր։ Ստացուեցին կարեւոր գիտական արդիւնքներ, որոնցից շատերը ունեն ֆունդամենտալ նշանակութիւն։ Ֆունդամենտալ գիտութիւնների զարգացման չնորհիւ պայմաններ ստեղծուեցին նոր տեխնիկայի գիտական խնդիրների լուծման համար։

7) Յիսունական թուականների կէսերին Հայաստանում սկսեցին կազմակերպուել բազմաթիւ մասնաճիւղային գիտահետազօտական ինստիտուտներ, որոնք ապահովում են մեր երկրի ժողովրդական տնտեսութեան տարբեր բնագաւառներ։ Նման կազմակերպութիւնների թուին են պատկանում այնպիսի խոշոր հիմնարկութիւններ, ինչպէս մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազօտական ինստիտուտը, կոմպլեքսային էլեկտրասարքաւորման համամիութենական ինստիտուտը, Երեւանի էնէրգետիկայի ինստիտուտը, պոլիմերների համամիութենական ինստիտուտը և այլն։ Այդ հիմնարկների չնորհիւ մեծապէս այժեզացաւ գիտութեան ազդեցութիւնը ժողովրդական տնտեսութեան զարգացման վրայ։ Աւելի արագ սկսեցին լուծուել տեխնիկական առաջադիմութեան հարցերը։

8) Միաժամանակ նոր, աւելի բարձր մակարդակի հասան տեսական հետազօտութիւնները։ Ստեղծուեցին հետազօտութեան այնպիսի

© National Library of Armenia

ունիկալ միջոցներ, ինչպիսիք են երեւանի օղակաձեւ էլեկտրոնային արագացուցիչը, Բիւրականի մետրանոց աստղադիտակը և այլն։ Գիտական հիմնարկներում սկսեց լայնօրէն կիրառուել ժամանակակից էլեկտրոնային հաշուողական տեխնիկան։ Դոհունակութեամբ պէտք է նշել, որ մեր հիմնարկներում գործող էլեկտրոնային հաշուիչ մեքենաների մեծ մասը արտադրուել է Հայաստանում։

9) Շնորհիւ ատիթ-տեխնիկական և օպտիկական աշխատանքների զարգացման հնարաւորութիւն ընձեռուեց Հայաստանում անցնել նոր գիտական սպասքների ստեղծման։ Ըստ երեւոյթին այդ գործը գնալով աւելի կը զարգանայ։

10) Ճշգրիտ և տեխնիկական գիտութիւնների այդպիսի լայն ծաւալումը իր հերթին մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ հասարակական և կենսաբանական գիտութիւնների զարգացման վրայ։ Այսօր այդ գիտութիւնները մեզ մօտ ապրում են նոր վերելք, կազմելով հանրապետութեան գիտութեան կարեւորագոյն ուղղութիւնները։ Նոր թափով սկսեցին աճել բժշկական և գիւղատնտեսական գիտահետազօտական հիմնարկները։

11) Նոր պայմաններում մեծ զարգացում ստացան քիմիական և կենսաբանական գիտութիւնները։ Այդ բնագաւառներում տեսական հետազօտութիւնները անմիջապէս չաղկապուած են ժողովրդատնտեսական կարեւոր խնդիրների լուծման հետ։ Մեր լեռնային երկրի պայմաններում որոշ տիպի հանածոների և բնական հումքի առկայութիւնը տալիս է այդ բնագաւառների հետազօտութիւններին ուրոյն ուղղութիւն և բովանդակութիւն։

12) Այսօր Հայաստանում գործում է գիտական աշխատողների մի մեծ բանակ, աւելի քան 12 հազար մարդ։ Բնական է, որ նրանց ոյժերի աւելի ռացիոնալ օգտագործումը հանդիսանում է կարեւոր խնդիր։

Ինչպէս նշուեց վերեւում, Հայաստանի գիտնականների աշխատանքում միշտ եղել է ոյժեղ ձգտում դէպի գիտութեան գործնական կիրառութիւնը։ Այդ ձգտումը ունեցել է մեր հանրապետութեան համար շատ մեծ նշանակութիւն։ Սակայն այսօր գիտական նուաճումների պատշաճ կիրառութիւնը ժողովրդական տնտեսութեան մէջ դարձել է շատ աւելի դժուար ու բարդ խնդիր, քան այն եղել է մինչեւ անգամ հպատմատաբար մօտիկ անցեալում։ Ամէն մի նոր գիտական գաղափարի կիրառման համար անհրաժեշտ է լինում լուծել մի ամբողջ շարք տեխնոլոգիական և կոնստրուկտորական խնդիրներ։ Այդ խնդիրները կարելի է լուծել միայն փորձնական արտադրութիւնների կազմակերպման միջոցով։ Մեր մի շարք ինստիտուտներ (օրինակ, ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի, գերֆիզիկայի և ինժեներական էլեկտրոնիկա) ունեն այդպիսի փորձնական արտադրութիւններ։ Միւսները նոյնպէս սկսել են նման արտադրութիւններ կազմակերպել։ Կասկած չկայ, որ այդ երեւոյթը ոչ միայն կը նպաստի գիտական արդիւնքների ներդրմանը,

© National Library of Armenia

այլեւ կը խթանի մեր գիտութեան վերելքը առաջիկայ տասնամեակներուն։

Փորձը ցոյց է տալիս, որ մենք հասնում ենք ամենամեծ յաջողութիւնների այնտեղ, որտեղ ոյժերը կենտրոնացուած են խելացիօրէն ընտրուած պրոբլեմների չուրջը։

Միւս կողմից ոյժերի ցրումը միշտ բերել է և բերում է անյաջողութիւն։ Ահա ինչու անհրաժեշտ է յետագայում աւելի եւս կենտրոնացնել ոյժերը, աւելի խորացնել աշխատանքը, խուսափել բազմաթեմայնութիւնից։

Մենք պէտք է յայնօրէն կիրառենք ժամանակակից գիտութեան առաւել էֆէկտիւ գիտական մեթոդիկան, տիրապետենք էքսպերիմենտալ նորագոյն տեխնիկային, հաղորդելով կուտակուած փորձը մեր երիտասարդութեանը։

Կոմունիստական կուսակցութիւնը և Սովետական կառավարութիւնը միշտ յայտնել են իրենց վստահութիւնը սովետական գիտութեան զարգացման նկատմամբ։

Հայաստանի գիտութեան աշխատողները, կազմելով Սովետական Միութեան գիտութեան աշխատողների անբաժան մասը, յետագայում եւս յամառ աշխատանքով պէտք է հասնեն նոր նուաճումների և արդարացնեն այդ վստահութիւնը։

© National Library of Armenia

Ֆրանսահայ Նկարիչ՝ ՇԱՐԹ

ԲԺ. ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

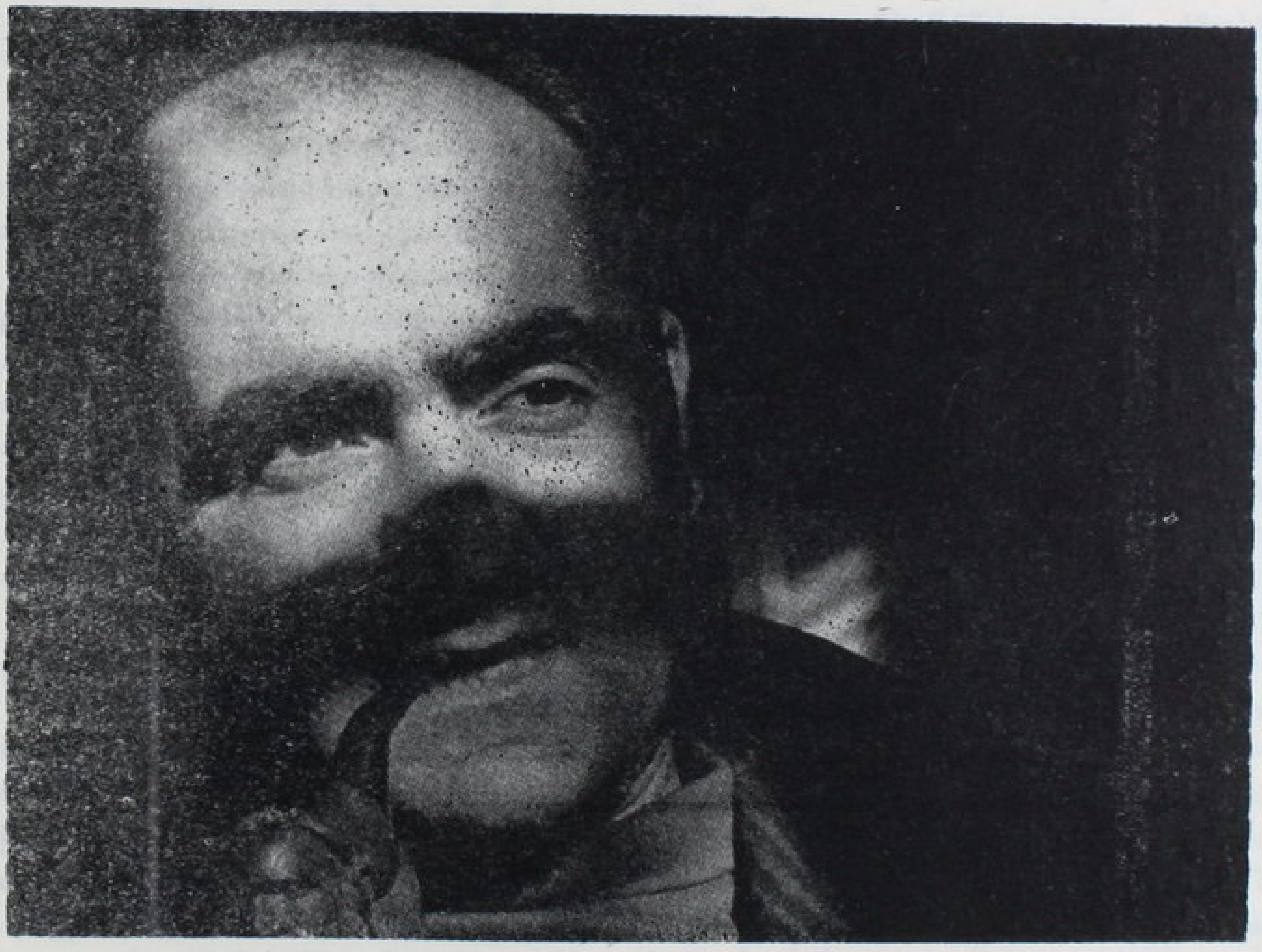

Ֆրանսայի մէջ ստեղծագործող մի քանի տասնեակ հայ նկարիչներ կան, որոնցմէ մէկ քանին միջազգային համբաւի տիրացած են շնորհիւ իրենց տաղանդի ուժին:

Բնաւ զարմանալի չենք գտներ որ Ֆրանսայի մէջ ապրող բազմաթիւ փոքրամասնութիւններու մէջ հայերը կը փայլին ֆրանսական եւ համաշխարհային արուեստին իրենց բերած նպաստովը: Արթիւր Ատամովը որպէս թատերագիր, Հանրի Թրուայեան որպէս վիպասան, Գառզու, Ժանսէմ, Թիւթիւնճեան որպէս մեծ համբաւի տիրացած նկարիչներ:

Որեւէ արուեստագէտ շատ բան կը պարտի իր միջավայրին, իր ապ-

© National Library of Armenia

Ծ Խ Ո Ղ Ն Ե Ր

Իւղանկար Շ Ա Ր Թ-Ի

© National Library of Armenia

ռած երկրին, բայց որեւէ արուեստագէտ իր արեան մէջ կը կրէ արուեստի այն չմարող հուրը որ իր ծագումէն կու գայ, իր ժողովուրդէն կու գայ:

Հայ ժողովուրդը նոյնիսկ նախաքրիստոնէական շրջանին տուած է այնպիսի փայլուն ապացոյցներ իր արուեստի խոր ըմբռնողութիւնը հաստատող, որ այդ օրերէն մեզի հասած փշրանքներն անգամ զարմանք կը պատճառեն մեզի իրենց կատարելութեամբ: Յիշեցէ՛ք «Վահագնի Ծնունդ»ը, պատմահայր Խորենացիով փրկուած եւ Հայաստանի մէջ գտնուող յուշարձաններն ու ժայռերու վրայ փորագրուած նկարները. 3500 տարուան հնութիւն ունեցող դամբարանները, ուր պահուած էին ոսկեայ եւ պղնձեայ զարդեղէններ:

Մեր ժողովուրդին տաղանդաւոր զաւակները աշխարհով մէկ կը տարածեն դարերէն եկող ուժը մեր արուեստին, զայն մկրտելով նորօրեայ արուեստներու աւազանին մէջ:

Ահա մեր ժողովուրդին օժտեալ զաւակներէն մէկն է Շարթ, որ ծնած է Պէյրութ, 1927 թուականին:

Հայրը կ'ուզէր որ իր զաւակը լուսանկարիչ ըլլար, հացի՛ դրամ շահէր. մայրը փոքրիկն Շարթին կը պատմէր հայկական ջարդերու պատմութիւնը: Փոքրիկը կը մեծնար հայեցի մթնոլորտի մը մէջ, հետզհետէ զգալով եւ ապրելով անիրաւուած ժողովուրդի մը զաւակ ըլլալու իր պարագան:

Շարթ 1946 թուականին շրջապտոյտի մը կ'ելլէ Սուրիոյ մէջ, ուրկէ Պէյրութ կը տանի իր առաջին ջրանկարներուն արգասիքը: Նոյն տարին ուսումի ծարաւ այս տղան կ'իրագործէ իր երազը — Մեկնիլ Եւրոպա եւ տիրանալ բարձրագոյն ուսումի: Նախ կը հանդիպի Իտալիա ապա կը մեկնի Ֆրանսա: Եւրոպան գորգեր չէր փռած իր ճանապարհին: Կեանքը ծանր էր: Շարթ կը մտնէ Փարիզի գեղարուեստից վարժարանը, բայց ապրուստի հոգը կը ծանրանայ իր ուսերուն. փարիզեան մրգավաճառներու կեդրոնին՝ Հալլ-ի մէջ բեռնակրութիւն կ'ընէ կարենալ հասնելու համար իր երազին:

Նոյն օրերուն, 1948, կը ծանօթանայ Գառզուին՝ որուն հետ իր սերտ բարեկամութիւնը կը պահէ մինչեւ այսօր:

Շարթ անդադար կը նկարէ: Ֆրանսայի մէջ այդ օրերուն ապսթրէ արուեստը ի պատուի է: Հայ արուեստագէտն ալ կ'իյնայ այդ հոսանքին մէջ ու կը նկարէ յիսունէ աւելի գործեր: Բայց շուտով կը գիտակցի թէ իր վրձինին ուժը իրապաշտութեան մէջ է. ուստի իր իսկ ձեռքով կ'ոչնչացնէ ապսթրէ արուեստին վերաբերեալ իր բոլոր գործերը:

1950ին Շարթը կը տեսնենք Հոլանտայի մէջ: Հոլանտական դասական նկարչութիւնը շատ խորունկ տպաւորութիւն մը կը ձգէ երիտասարդին վրայ: Պոշշ եւ Պրէօկէլ մեծապէս կը խանդավառեն զինք: Այս շրջանին է որ իր մէջ կը ծագի սրբազան նկարչութեան նուիրուելու տենչը, երբ նոյն օրերուն մեծ յափշտակութեամբ կը կարդայ Կանտ, Քոնֆիկիոս, Աֆլաթոն:

Անհանդարտ ու տինամիք այս տղան կ'ուզէ շրջիլ երկրէ — երկիր, ուսումնասիրել ժողովուրդներու արուեստները ոչ թէ հեռուէն այլ տեղւոյն վրայ շփուելով անոնց հետ, վերահասու ըլլալու համար անոնց հոգեկան բարձրութեան, նիստ ու կացին, սովորոյթներուն: Ու ահա 1951ին Սկանտինաւեան երկիրներու մէջ է: Ուբսալայի մէջ կը տիրանայ ժազոպոնի մըր-

© National Library of Armenia

ցանակին:

1952ին իր ծննդավայրին մէջ կը տեսնէ գինի, եկած է Պէյրութ ուրիշ բացակայութենէ մը վերջ տեսնելու իր ծնողքը, բնկերները. հոն իր գործերուն ցուցահանդէսը կու տայ Եւրոպայով հարուստնալէ վերջ:

1956ին Յունաստան է, 1958ին՝ Սպանիա:

1961ը բերքառատ տարի մըն է Շարթի համար երբ յոգնիլ չգիտցող այս տղան յաջորդաբար ցուցահանդէսներ կը կազմակերպէ Փարիզ, Միլան, Պէյրութ: 1962ին Ամերիկա է: Նիւ Եորքի եւ Շիքակոյի մէջ ցուցահանդէսներ կու տայ: 1963ին Վենետիկի մէջ շաբաթներով կը նկարէ:

1965ին դարձեալ Պէյրութի մէջ կը տեսնենք գինի: Այսեղ իր «*Այս Տէր Ջօրի մէջ էր*» պատառը կ'արժանացնայ միջազգային մրցանակի:

Սպասելի էր որ Շարթ տար Տէր Ջորը: Իր մանկութեան, տարիներով մօտէն լսած էր ջարդի պատմութիւններ ապա հասուն տարիքին ցնցուած էր կարդալով Հայր Պալաճեանի «Հայուն Golgotha»:

Շարթ նկարիչը չէ անոնցմէ որոնք փառք մուրալու նպատակարհին կ'ուրանան իրենց հայութիւնը կամ կ'ամչնան իրենց հայ ծնած ըլլալուն համար: Ընդհակառակը երկրէ – երկիր իր նամբորդութիւններուն բնթացքին գինք նանչցող ամէն մարդու կը յայտնէ իր հայ ըլլալը: Նկարիչ Շարթը իր հայութիւնով կը պնանի: Այդպէս է որ 1954ին ամուսնացնալէ յետոյ երբ յաջորդաբար կ'ունենայ երկու մանչ զաւակներ, ամենէն առաջ անոնց հայերի դասիարակութեան հարցով կը զբաղի:

Շարթ շատ կը սիրէ երաժշտութիւնը: Դասական երաժիշտներուն գործերը մանաւանդ ու անոնց մէջ Պէթհովենը. իր հոգին ալ փոթորկուն է այս երաժիշտին նման: Ինքն ալ կը սիրէ կուրծք տալ փոթորիկներուն, թէեւ կը փնտռէ նաեւ փոթորիկէն վերջ ծագող խաղաղ առաւօտներ:

Շարթ կրնար միայն ծաղիկներ նկարել, կեանքի ուրախ պահեր, բայց նկարեց կոշտացած ձեռքով մարդիկ, նկարեց տառապող մարդիկ, հանի որ ինք կու գար տառապող ժողովուրդի մը ծոցէն: Եկեղեցիներ նկարեց հանի որ իր ժողովուրդը եկեղեցիներ կառուցեց ոչ միայն Հայաստան լեռնաշխարհի մէջ այլ Սկանտինաւեան երկիրներէն մինչեւ Ֆրանսա ու Ճիպրալթար, մինչեւ Սիպերիա ու Չինաստան: Ու հայը եկեղեցիներ կառուցեց ոչ տախտակէ, քարէ ու երկաթէ այլ իր իսկ հոգիով, իր հոգիին ձեւը տուաւ իր եկեղեցիներուն. ահա թէ ինչու Շարթ յատկանշական է հայ ճարտարապետութեամբ:

Շարթ նկարեց փողոցներ, նաւահանգիստներ, նաւ ու ձկնորսներ, դատարկապորտներ ու կոնտոլավարներ, խմողներ ու ծխողներ: Այս բոլորը մեզ պետք չէ տանին այն եզրակացութեան թէ Շարթ յոռետես մըն է, ո՛չ: Իր նկարներով նկարիչը կը ձգտի լաւագոյն կեանքի մը ու կը պայքարի անոր համար:

Շարթ մինչեւ այսօր տուած է աւելի քան 25 անհատական ցուցահանդէս եւ մասնակցած՝ նոյնքան եւ աւելի խմբական ցուցահանդէսներու: Շահած է վեց մրցանակ: Իր գործերը կը ցուցադրուին փարիզեան տասը սալօններու մէջ: Կը նկարազարդէ գիրերը փարիզեան, լոնտոնեան, եւ նիւ եորքեան շարք մը հրատարակչութիւններուն: Եւրոպական եւ ամերիկեան տասնեակ մը աւելի թանգարան - պատկերասրահներ գնած են ու կը ցուցադրեն

© National Library of Armenia

իր գործերը:

Բազմաթիւ արուեստաբաններ Լիբանան, Եւրոպա եւ այլուր վերլուծած են իր գործերը:

1969ի վերջաւորութեան, Զուիցերիոյ մէջ, Մարսէլ Զահարի ստորագրութեամբ լոյս տեսաւ մենագրութիւն մը Շարքի մասին:

Մարսէլ Զահար բարձր կը գնահատէ Շարքի գործերը ու կ'ըսէ.— Շարք երիտասարդ է տակաւին բայց ինծի կը թուի թէ հեռուներէն կուգայ ան...:

Մենք համաձայն ենք Մարսէլ Զահարին բսածներուն: Այո՛, Շարք հեռուներէն կու գայ, անոր արմատները Հայաստանի մէջ են, հայ մանրանկարչութեան մէջ են, հայ ճարտարապետութեան մէջ են, ահա թէ ուրտեղէն կու գայ Շարք:

Մարսէլ Զահարի ուսումնասիրութեամբ լոյս տեսած այս գիրքը ամբողջական պատկեր մը կու տայ մեր ճկարիչին մասին: Այստեղ ըեըսուած է նաեւ Շարքին հայ ըլլալը: Գիրքին մէջ կան Շարքի գործերէն 116 վերարտադրումներ որոնցմէ 13ը գունասիպ:

Շարք միջին հասուով տարեկան կ'արտադրէ 30 - 40 գործ:

Նկարելը մխիթարութիւն մըն է իրեն համար:

Մարսէլ Զահարի նման մենք ալ կ'ըսենք թէ արուեստագէտները կամուրջներ են: Այո՛, Շարք կամուրջ մըն է Հայաստանի եւ աշխարհի միջեւ, Թրանսայի միջոցաւ: Շարք Հայաստանը կը միացնէ, հայ արուեստը կը միացնէ աշխարհին ու աշխարհի արուեստին: Երբ այս տարուան Ցունուարին Փարիզի Արճուվիլ արուարձանին մէջ կը հանդիպէի Շարքին, ըաս քիչ բան գիտէի իր անձին ու գործին մասին: Մեր հանդիպման ժամանակ ալ ենք ժլատ եղաւ երբ խօսք բացի իր մասին: Բայց կարճ ժամանակ վերջ ուրիշներէ իմացայ ըաս բան հանի որ Շարք յոգնիլ չգիտցող աշխատող մըն է, ստեղծագործող մը ու ստեղծագործողին մասին իր գործերն է որ կը խօսին:

Շարք իր ժողովուրդին հետ է աշխարհի արուեստին հետ ըլլալով մէկտեղ: Ան ճկարագարդած է ըաս մը հայերէն գիրեր: Բայց այս յօդուածը գրելու պահուս միտք մը անդադար կ'անհանգստացներ զիս.

— Ինչո՞ւ, Շարք, միշտ այսօր բնաշխարհի իր ժողովուրդին չէ ներկայացուցած իր գործերը: Ինչո՛ւ Հայաստան չէ գացած:

Այս յօդուածին առիթով մեր մտքանցը է որ Շարք ըուտով մեկնի Հայաստան ու հոգեխառնուի անգամ մը եւս մեր ժողովուրդին, այս անգամ իր լեռնաշխարհին մէջ: Կ'ուզենք նաեւ որ Շարքին Սուրիա այցելութիւնը եւս անհրաժեշտութիւն է մանաւանդ այն պատճառաւ որ հայ ճկարիչը իր առաջին ջրաներկ գործերը կատարած է Սուրիոյ մէջ:

Նորանոր յաջողութիւններ կը մտքենք մեր արուեստը աշխարհին հետ կամրջող Շարքին:

ՀԱԼԷՊ, 14 ՆՈԵ. 1970

© National Library of Armenia

ԳՈՂ ՍԻՐՏԸ ԳՈՂ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆ ԱՒ ԿԱՐԵԼԻ՞ Է ԲՆԱՋՆՋԵԼ

Վ. ԱՆԵՏՈՒՐ

Սաթի Քոչաչ անունով Թուրք ծերակուտական մը, որուն նըկատումներով, 1967ին Անգարայի մէջ գիրք մը հրատարակած է. «Հայեր և Հայ-Թուրք յարաբերութիւններ դարերու ընթացքին» (Թarihi պոյուցտա էրմենիլեր վե Թիւրք-էրմենի իլիշքիլեր) վերնագիրով։ Այս գիրքի ընթերցումէն ընդվզող հայերն ու օտարները հանդարտեցնելու համար, հայ ժողովուրդը չատ տեղին առած մը ունի. «Գող՝ սիրտը դող»։

Մեզի համար որևէ հեղինակ պատմագիր չէ, երբ պատմական դէպքերը և եղելութիւնները կը խեղաթիւրէ, կը չարափոխէ, շրջուած կը ներկայացնէ։ Ուրեմն, պիտի հարցուի, ինչո՞ւ գրած է Սաթի Քոչաչ պատմական ուռուցիկ վերնագիրով այս գիրքը, որ պատմութեան ծանօթ ընթերցողներուն միայն ծիծաղը կրնայ չարժել։ Ըսինք ու կը կրկնենք, գող՝ սիրտը դող։ Երբ աւելի քան հրնգ քառորդ դարէ ի վեր մարդկութեան խղճմտանքը կ'ընդվզի ու կ'աղաղակէ, թէ ինչո՞ւ աշխարհի հնագոյն և քաղաքակիրթ ժողովուրդներէն մէկուն հայրենիքը բռնագրաւուած կը մնայ յետամնաց ցեղախումբի մը կողմէ. ինչո՞ւ նոյն այդ ցեղախումբը երբ իր կառավարութեան հրահանգով, դարերու ընթացքին խաղաղ ժողովուրդներ (Յոյներ, սերպեր, պուլկարներ, ալպանացիներ, հայեր, արաբներ, քիւրտեր, լազեր, վրացիներ, եւայլն) բնաջնջել աշխատեցաւ, և ինչո՞ւ երբ 1915ին առաջին ցեղասպանութիւնը գործադրից հայ ժողովուրդին վրայ, չպատժուեցաւ և ընտուց հատուցման չենթարկըւեցաւ։

Մարդկութեան խղճմտանքէն ժայթքող այս արդար ձայրոյթին պատասխանելու համար, Սաթի Քոչաչ չնաչխարհիկ հնարամտութեան մը կը դիմէ, պատմական դէպքերը քարի կտորներու վերածելով՝ պարապ տակաւի մը մէջ կը լեցնէ, կը չարժէ, կը շրջէ և տեղափոխուած քարերը քմահաճօրէն կը դասաւորէ։ Արդի՞ւնքը։ Հայերը կը դառնան ծագումով անյայտ, եկուոր, թափառական, մակարոյծ ցեղախումբ մը, լեզուն՝ նախնական, լաւագոյն պարագային Թրքերէնի հարկատու, իր այ-

© National Library of Armenia

բուքինը՝ անարժէք գրութիւն մը, մէկ մասը կէօք թիւրք այրուքինէն առնուած...։ Հայեր քաղաքական նշանակելի անցեալ մըն ալ չեն ունեցած, եղածը լերանց իշխանութիւններ են, ղրացի խաղաղ երկիրները անհանգստացնող։ Մշակոյթով և իմացական կարողութեամբ ալ բացառիկ ոչինչ տուած են։ Սակայն, հեղինակը այստեղ անորակելի հակասութեան մը մէջ ինկած է, երբ հայազգի պետական բարձրաստիճան անձնորու և մշակութային մեծ դէմքերու ցանկ մը ներմուծած է իր գիրքին մէջ։ Կ'երեւի թէ այստեղ իր տակաւին քարերը սխալ տեղաւորած է...։ Իսկ գիրքին ամենէն գաւեշտական մասերը անոնք են, ուր հեղինակը կը ճգնի հայերը ներկայացնել որպէս բարբարոս ժողովուրդ, հայեր՝ որոնք դարերու ընթացքին անհանգիստ ըրեր են թուրք խաղաղ և յառաջադէմ ժողովուրդը և 1914ին ալ օգտուելով նպաստաւոր պայմաններէն, ջարդեր են քանի մը միլիոն անպաշտպան թուրքեր...։ Ահա գիրքին կըմախքը և միտք բանին։ Իսկ պարզամիտները համոզելու համար, գիրքը ողողուած է այլազան նկարներով, նաեւ մարզասիրական արտասուաթոր կոչերով և խաղաղասիրական քարոզներով...։

Մենք նպատակ չունինք գիրքը էջ առ էջ, տող առ տող քննութեան ենթարկելու. ատիկա պիտի նշանակէր անոր կարեւորութիւն ընծայել և զայն պատմական գործ մը նկատել. որովհետեւ մենք հազար ապէպօրէն հանդիպեցանք չխեղաթիւրուած և ճշմարտապատում լման էջի մը։ Եւ գիտէ՞ք ի՛նչ է ամենէն անհաւատալին և անհանդուրժելին։ Սատի ֆոչաչ շատ լաւ գիտէ հայոց և թիւրքերուն պատմութիւնները, իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով, բայց գիտակցաբար, անխղճօրէն կը խեղաթիւրէ, կը չարափոխէ, հիմնովին կը չրջէ եղելութիւնները։ Ասիկա աւելի դատապարտելի է, չըսելու համար ոճիրի համապատասխան է։ Ինք հայ ժողովուրդի ծագումը առասպելական կը նկատէ։ Ջարմանալի ոչինչ կայ, քանի որ գրեթէ բոլոր ժողովուրդներու ծագումը առասպելով մը քօղարկուած է։ Ամենէն զարմանալին և այպանելին, քաղաքակրթուած այս լուսամիտ և աթոռական դարուն, իր յիրիւրած գաւեշտախառն առասպելներու չարքն է. ինչպէս իր արտաղեղ խօսակցութիւնը զօր. կիւրսէլի հետ, պէյրութահայերուն ցանկութիւնը թրքական վարժարան մը ունենալու, ամերիկացի հայու մը համակրալիր նամակը Թուրքիոյ նախագահին հեռայլն։ Ասոնց հաւատք կարենալ ընծայելու համար մարդ առնուազն խելքէ պատուհասուած պէտք է որ ըլլայ...։

Պատմագէտ անուան արժանի ոչ մէկ հեղինակի հանդիպած ենք ցարդ, որ հայերը բարբարոս և թիւրքերը քաղաքակիրթ ներկայացուցած ըլլայ։ Ընդհակառակը, այդ պատմագէտներուն համաձայն, մօտ չորս հազար տարուան անցեալ ունեցող ժողովուրդ մըն են հայերը, Հայասա կոչուած երկնամասին (կարինէն երեւան տարածուող հողամաս) վրայ հաստատուած, ժամանակակից՝ հիթիթներու և ցեղակից՝ ուրարտացիներու։ Այս տեղեկութիւնները հիմնուած են հնագիտական պեղումներու, ցեղաբանական, գանկաբանական, լեզուաբանական և այլ ուսումնասիրութիւններու վրայ։ Օրինակ բաւական է յիշել Դարեհի Ջ. դարու

© National Library of Armenia

(Ն. Ք.) երիք լեզուով արձանագրութիւնները Պեհիստունի քարաժայռ-
րուն վրայ, ուր յիշուած է Արմինիա երկիրը։ Այդ երկիրը շատ զօրա-
ւոր ըլլալու է, քանի որ մեծ աշխարհակալը երիք տարուան ընթացքին
հինգ անգամ պատերազմ կը մղէ անոր դէմ։ Հայաստան ոչ միայն Ու-
րարտուի թագաւորութեան կը տիրանայ, այլ նաեւ Ուրարտուի վերջին
թագաւորներն ալ ցեղով հայ են։ Մեր այս մէջբերումը և անոր չարու-
նակութիւնը բոլոր մանրամասնութիւններով, կը գտնէք Ք. ճէնսընի,
Լեհման Հաուպտի, Է. Ֆորրէրի, ժ. Մարքվարտի, ժ. Տը Մորկանի, Ռ.
կրուսէի եւ այլ մեծ պատմագէտներու գործերուն մէջ։

Ոչ միայն Հերոդոտոս մեծ պատմիչը կը յիշատակէ Արմէննե-
րը որպէս ցեղակից յոյներուն և փռիւգացիներուն, որոնք միատեղ կ'ապ-
րէին ժբ. դարուն (Ն. Ք.), այլ բազմաթիւ գիտնականներ հայ ժողո-
վուրդը հնդեւրոպական-արիական մեծ ընտանիքին մաս կը նկատեն լեզ-
ուով և ցեղային մասնայատկութիւններով։ Բանասէր-պատմագէտները
միշտ սքանչացումով խօսած են հայկական գիրերուն, լեզուին, գրա-
կանութեան, ճարտարապետութեան, երաժշտութեան, մէկ խօսքով ամ-
բողջ մշակոյթին վրայ։ Համոզուելու համար, կը բաւէ կարդալ Ն. Մա-
ռի, ժ. Քարատի, Ֆ. Հրոզնիի, Հ. Հիւբշմանի, Ա. Մէյէի և այլոց գիր-
քերը։ Մենք այս գիտնականները չենք կաշառած...։ Սատի Քոչաշ կըր-
նայ հայոց լեզուն չհաւնիլ և Թրքականը փառաբանել և այլ լեզուներու
օրինակ նկատել. ատիկա ճաշակի հարց է, թէեւ տրամագծօրէն հակա-
ռակ՝ լեզուագէտներու կարծիքին։ Նոյնիսկ Ֆրանսացի գիտնական մը
Լակրոզ «Թագուհի Թարգմանութեանց» կոչած է Աստուածաշունչի հայե-
րէն Թարգմանութիւնը, ոչ թէ բաղդատելով Թրքատիպ նախնական բար-
բառներու, այլ համեմատելով հնդեւրոպական առաջնակարգ լեզուներու
Թարգմանութեանց հետ։

Հայերս դարերով ապրած ենք նաեւ պարսիկներուն, հռոմէա-
ցիներուն, արաբներուն և ռուսներուն հետ. անոնց իշխանութեան ալ են-
թարկեալ ենք, ունեցած փոխադարձ թիւրիմացութիւններ և անհասկա-
ցողութիւններ. բայց պէտք է խոստովանիլ թէ այս պատուական ժողո-
վուրդներուն ներկայացուցիչները, մտաւորականները և պատմիչները
մեզ ընդունած են որպէս հինաւուրց, աշխատասէր և քաղաքակիրթ ժո-
ղովուրդ մը և մինչեւ հիմակ ալ մեծ գովեստով կ'արտայայտուին մեր
մշակութային արժէքներուն և առաքինութիւններուն մասին։

Եթէ Սատի Քոչաշներ ունենան քիչ մը խիղճ ու գիտակցու-
թիւն, կրնա՞ն ուրանալ որ հայեր պարիրով Թուրքերուն տուած են ար-
հեստներ, ճարտարարուեստ, ճարտարապետութիւն, թատրոն և երաժըշ-
տութիւն։ կրնա՞ն ուրանալ հայազգի այն քաջարի զօրավարները և
կայսրները Բիւզանդական գահին վրայ, ոչ միայն մեծ թիւով այլ նաեւ
արդիւնաւորութեամբ, որոնք այդ կայսրութիւնը իր փառքի գագաթնակէտին հասցու-
ցին են աշխարհակալութեամբ և մշակոյթով։

Նոյնիսկ Հայաստանի հակառակորդ հռոմէացի պատմիչներ,
չեն վարանիր Մեծն Տիգրանը կոչելու «ամենամեծ թագաւորը դարուն»

© National Library of Armenia

և մատնանշելու անոր աշխարհակալական և բարեկարգչական ձեռնարկները, բայց Սատի Ֆռչաչ միեւնոյն «ամենամեծ թագաւորը դարուն»ին մասին խօսած ատեն, զինք կը ներկայացնէ բոլորովին անշուք, կարծէք Ագգոյունլու ցեղապետ մը ըլլար։ Ոչ ոք կրնայ ուրանալ որ հայ ժողովուրդը ունեցեր է իր փառքի չրջանները. ունեցեր է դարերու ընթացքին բազմաթիւ թագաւորութիւններ, նոյնիսկ կայսրութիւն։

Թէեւ այդ վկայութիւնները անվիճելի են և փաստարկութեան չեն կարօտիր, բայց հայ միտքն ու մչակոյթը ստորագնահատող և թըրքականը փառաբանող Սատի Ֆռչաչին հարց կու տանք, երբ ներկայիս Սովետական փոքրիկ Հայաստանի 2 միլիոններոց ժողովուրդը առնուազն տասը միջազգային հռչակով գիտնականներ և արուեստագէտներ կրնայ ներկայացնել մարդկութեան, ներկայ Թուրքիոյ երեսուն միլիոններոց ժողովուրդը նոյն չափանիշով արդեօք քանի՞ անուն կրնայ հաչուել...։ Այդ թիւը պէտք պիտի ըլլայ առնուազն կրկնապատկել, երբ նկատի ունենանք նաեւ Սովետական սահմաններուն և հինգ երկրամասերուն մէջ հռչակուած մեծատաղանդ այլ հայեր։ Աւելին տակաւին, հայ ժողովուրդը հակառակ իր դարաւոր տառապանքներուն և զրկանքներուն, բայց չնորհիւ իր աշխատունակութեան և նախաձեռնութեան, աշխարհի ոչ մէկ մասին վրայ օդնութեան, ողորմութեան ձեռք կը կարկառէ։ Հարց կու տանք դարձեալ, եթէ միայն ամիս մը դադրի ամերիկեան կանաչ տուլարներու տարափը Թուրքիոյ վրայ, ի՞նչ կրնայ ըլլալ արդեօք Թուրք ժողովուրդին վիճակը...։ Ո՞վ կ'ըսէ թէ Դանայեան կարասը միայն դիցաբանութեան մէջ գոյութիւն ունեցած է։

Սատի Ֆռչաչ Ջարդերու մասին խօսած ատեն, դէպքերն ու եղելութիւնները հիմնովին կը չրջէ, կը չարափոխէ և անոնց գլխաւոր պատասխանատուն կը հռչակէ հայ կուսակցութիւնները։ Այստեղ ճշդում մը անհրաժեշտ է. մենք չենք ըսեր թէ մեր կուսակցութիւնները սըխալներ չգործեցին և երբեմն միամտօրէն չխաբուեցան. բայց Ջարդերը պատճառն են կուսակցութեանց կազմակերպութեան և ոչ թէ հետեւանքը։ Բնական. նոյն երեւոյթը տեղի ունեցած է պալքանեան և արաբական երկիրներուն մէջ։ Հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան համար Ջարդարարներու և աւազակներու դէմ հիմնուած են այդ կուսակցութիւնները։ Այնուհետեւ Ջարդերը աւելի սաստկացած են, յանգելու համար 1915ին՝ ցեղասպանութեան. նախ զազրելիօրէն խարդախ միջոցներով 300,000 հայեր գինուորագրութեան պատրուակին տակ տաժանակիր աշխատանքի ենթարկելով և գնդակահարելով, յետոյ հայ ընտրանին ձերբակալելով և վայրագաբար սպաննելով, իսկ մնացած կիներու, ծերերու և մանուկներու գանգուածները տեղահանելով և ամայի վայրերու մէջ բարբարոսաբար չարչարելով ու Ջարդելով։ Մարդկային տարերքութիւնները երբեք չեն արձանագրած այդքան հրէշային միջոցներով բնաջնջում, եթէ այս բոլորը կառավարութեան կողմէ չէր կազմակերպուած և հրահանգուած, ինչո՞ւ այն ատեն, բատ հեղինակին, չատ մը Թուրքեր իրենց տուներուն մէջ հայեր պահեր են, իրենց կեանքը

© National Library of Armenia

վտանգելու գնով.... Մարդ բարիք գործելէ կը վախնա՞յ.... Բայց ի՞նչ կ'ակնկալէք այն հզիինակէն, որ կը յանդգնի թալէաթ փաչան պաշտպանել, աշխարհի մէջ նմանը չտեսնուած մինչեւ 1940 ոճրագործ մը։ Այսօր ո՞վ կը փորձէ արդարացնել Հիթլերի մը կամ Հիմլերի մը գործած ոճիրները։

Աւելին տակաւին, մեր կուսակցութիւնները իրենց նիւթական ու բարոյական կարելի բոլոր միջոցներով գործակցած են Թուրք Իթթիհատ Ուա Թերագգը ու Ազրար կուսակցութիւններուն հետ, Ապտիւլ Համիտ Բ.ի բռնակալութիւնը տապալելու և ազատ ու հանրապետական Թուրքիա մը ստեղծելու իտէալով։ Բայց անոնք չարաչար սխալեր, խաբուեր էին. որովհետեւ նոյն Իթթիհատ և Թերագգը կուսակցութեան կառավարութիւնն էր որ որպէս վարձատրութիւն ու գնահատանք այդ գործակցութեան, հայ ժողովուրդին հրէշային մահավճիռը ծրագրեր ու գործադրեր էր...։

Մենք մէկ հարցի շուրջ համաձայն ենք Սամի Քոչաչի հետ. թէ՛ հայեր և թէ՛ Թուրքեր խաբուեցանք եւրոպական պետութիւններէն, զոհ գացինք անոնց կայսերապաշտ մեքենայութիւններուն։ Անոնց շահերուն դէմ էր հայ-Թրքական գործակցութիւն մը։ Թուրք կառավարութիւնը հեռատես ըլլալու էր կանխելու համար այդ խաղերը։ Եթէ այդ գործակցութիւնը իրականանար, այսօր աշխարհի մէջ առաջնակարգ և բարգաւաճ երկիր մը կը դառնար Թուրքիան։ Բայց Եւրոպան չէր ուզեր հրաժարիլ իր դարաւոր չահաւէտ խնամակալութենէն...։

Աշխարհի վրայ եթէ պետութիւն մը կայ, որ չի կրնար խօսիլ, պէտք չէ խօսի ուրիշ երկիրներու ջարդերուն մասին, ատիկա ալ Թուրք պետութիւնն է, որուն կազմակերպած ջարդերուն քով միւսները մանկական խաղեր կրնան նկատուիլ։ Արդարեւ, Թուրք ցեղասպանութեան օրէն որ իր վրանը գետնեց Փոքր Ասիոյ դրախտանման հողերուն վրայ, իրեն նպատակ դարձուց այն տեղի բնակիչները հալածել, բնաջնջել։ Այս ամբաստանութիւնը մենք չենք որ կ'արձակենք, այլ միջազգային վկաներ, պատմաբաններ։ Կը յիշենք, օր մը, քսան հինգ տարի առաջ, եւրոպական ոստանի մը մէջ, պատմագէտ փրոֆէսէօր մը ժաքմէնա իր «Արեւելեան Հարցը» դասախօսութեանց չարքը այսպէս սկսաւ. «Թուրք ժողովուրդը ոչինչ ունի իրեն սեփական, ցեղով խառնուրդ է, ոչ գիրերը իրեն են, ոչ լեզուն, ոչ ալ կրօնքը. իր աշխարհակալական նշանաբանը եղած է լռեցնել և վճարել տալ»։ Իսկ ուրիշ մեծ պատմաբան մը ժաք տը Մորգան իր «Արեւելքի բարբարոսներուն դէմ» և «Փորձ Ազգութեանց վրայ» գործերուն մէջ կ'ըսէ թէ Թուրքը որպէս վաչկատուն ցեղախումբ կեդրոնական Ասիայէն գալէն ի վեր, երբեք չէ փոխուած, նոյն վայրենին մնացած է և քաղաքակիրթ Եւրոպայի և Մերձաւոր Արեւելքի գլխուն փորձանք դարձած է։

© National Library of Armenia

Հակառակ այս և բոլոր ասոր նման վկայութիւններուն, Սատի Քօչաշ կը յանդգնի տակաւին հայը ջարդարար ներկայացնել, Թուրքը՝ զոհ։ Ասիկա ալ չնաշխարհիկ նորութիւն մըն է, որուն հաւատք ընծայելու համար մարդ առնուազն պէտք է իր բանականութիւնը կորսնցուցած ըլլայ։ Եթէ ճիշդ է որ հայեր արեւելեան (հայկական) նահանգներու Թուրքերը ջարդելով մարդ չեն ձգած, ինչպէ՞ս կ՚ըլլայ որ պատերազմէն անմիջապէս ետքը, Թուրքեր, ըստ հեղինակին, ոչ միայն գոյութիւն ունին, այլ նաեւ մեծամասնութիւն կը կազմեն այստեղ։ Մինչդեռ ուրիշներու հետ ինք ալ գիտէ և կ՚ընդունի թէ հայ չէր մնացած, չէին ձգած այդ չորս հազարամեայ հայկական հողերուն վրայ։ (*)

Սատի Քօչաշ կը կարծէ թէ հայը բնաջնջելու պէս ճշմարտութիւնն ալ կարելի է բնաջնջել։ Աշխարհ գիտէ սակայն ճշմարտութիւնը և գրատուն մը կը լեցնեն այն գիրքերը, որոնք Թուրքերուն բարբարոսութիւնները և ջարդերը կը նկարագրեն, ահաւոր մանրամասնութիւններով։ Այդ ճշմարտութիւնը աղաղակող հազարաւոր ականատես վկաներ կան. հայ, ֆրանսացի, անգլիացի, ամերիկացի, զուիցերիացի, դանիացի, արաբ, գերմանացի (դաշնակից Թուրքիոյ), նոյնիսկ Թուրք։ Մենք ձեռքի տակ ունինք Նայիմ Պէյի յուշերը և վաւերաթուղթերը, ինչպէս նաեւ Մեվլան Զատէ Ռիֆաթի գիրքը, որոնք անգամ մը եւս կը փաստեն թէ հայ ժողովուրդին բնաջնջումը տարիներով կանխամըտածուած և ծրագրուած էր։ Հապա Թալէաթ և Էնվէր Փաշաներու և այլ իշխանաւորներու աւելի քան յիսուն գաղտնի հեռագիրնե՞րը, որոնք կը հրահանգեն անխնայ ջարդել հայ ժողովուրդը, առանց գթալու ծերերուն, կիներուն, մանուկներուն և հիւանդներուն...։ Թալէաթ Փաշայէն մէկ հեռագիր միայն բաւարար է մոխրացնելու համար Սատի Քօչաշի անհեթեթ սուտերուն և զրպարտութիւններուն ամբողջ կառոյցը։ Բայց հարց կու տանք նորէն, այդ մարդակերպ ջարդարարներուն մօտ խիղճ բուսած հիւլէ՞ մըն ալ չկար, երբ այնքան բարբարոս հեշտանքով կը յօշոտէին հազարաւոր հրեշտականման մանուկներ, նոյնիսկ չծնած մանուկներ...։ Ոչ մէկ գրիչ և արդիական թեքնիք միջոց (նկար սինեմա, ևայլն) կըրնան պատկերացնել, ներկայացնել հայ ժողովուրդի չորս տարուան ընթացքին ապրած գողգոթան. ու նախընտրելի է որ չներկայացուի, որովհետեւ ան իր լպիրշութեամբ և գազանութեամբ (մեղք չէ՞ գազաններուն), պիտի ըսէինք հրէշայնութեամբ, ոչ միայն սահմռկեցուցիչ է, այլ մանաւանդ նուաստացուցիչ՝ մարդկային վարքին ու բարոյականին։ Կարդացէք միայն քանի մը դէպքեր, համոզուելու համար թէ մարդ արարածը ո՛րքան ամօթով և ակնածանքով պէտք է նայի մեր նախատած գազաններուն վրայ...։ Մենք պիտի փափաքէինք որ արդիական Թուր-

---

(*) Հայեր տիրապետող եղած են Օսմանեան Կայսրութեան մէջ՝ Թիւով և որակով։ Այդ մղձաւանջէն ի սպառ ձերբազատուելու համար է, որ Թուրք Կառավարութիւնը այնքան անգթօրէն կազմակերպած է պատմութեան առաջին ցեղասպանութիւնը 1915-ին։

© National Library of Armenia

քիոյ նոր սերունդը իր հայրերուն այս ոճրագործութեանց ծանօթանար և լրջօրէն խորհրդածէր...:

Մենք ցաւով, նոյնիսկ սրտի ճմլումով երեսին կը նետենք այս անորակելի ոճիրները ժողովուրդի մը, որուն հետ կողք կողքի ապրեր ենք դարերով: Այս առիթը մեզի հարկադրեց նոյնինքն այդ ստապատում գիրքին հեղինակը: Մենք չենք ուրանար Թուրքիոյ պատմութեան մէջ Մելիք Շահի նման այն արդարադատ և խղճամիտ սակաւաթիւ անձերը, որոնք իրենց երկիրը իմաստութեամբ կառավարեր են և իրենց հպատակ ժողովուրդներուն հետ բարեացակամութեամբ վարուեր են: Հայ պատմիչները մեծ գովեստով, նոյնիսկ օրհնութեամբ յիշատակած են այդ վեհոգի անձերուն անունները: Սակայն գործուած ոճիրը եթէ մէկ յանցանք է, զայն ուրանալը երկու յանցանք կը նկատուի: Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի ընթացքին Գերմանիոյ Նացի կառավարութիւնը երկրորդ ցեղասպանութիւնը գործադրեց հրեաներուն վրայ, ընդօրինակելով Թրքականը: Սակայն Գերման ժողովուրդը ներկայիս ոչ միայն կը դատապարտէ այդ ոճիրն ու իր ոճրագործ ղեկավարները, այլ նաև իր նոր կառավարութիւնը տարիներէ ի վեր վնասուց հատուցում կը վճարէ Հրեայ ժողովուրդին: Գերմանացին իր այս վեհանձնութեամբ քաղաքակիրթ ժողովուրդ մը ըլլալը կ'ապացուցանէ: Աշխարհ նոյն վեհանձնութիւնը, այդ տեսակ արարք մը կ'ակնկալէր նաև Թուրք ժողովուրդէն:

Մենք կը զարմանանք որ խաղաղութեան հետամուտ ներկայ Թուրք կառավարութիւնը թոյլատրեր է որ պատմական եղելութիւնները նենգափոխող, անհեթեթ և իր կառավարական վարկին վնասարար գիրք մը հրատարակուի: (*) Այդ գիրքը մերթ սխալ, մերթ կողմնակալ տեղեկութիւններով, Թուրք երիտասարդ սերունդին մէջ անտեղի կերպով քինախնդրութիւն կը սերմանէ և հին վէրքերը բանալով, ատելութիւնները վերարծարծելով որոմ կը ցանէ երկու ժողովուրդներուն միջև: Փոխան կոկորդիլոսի յագաղած արցունքներուն, խաղաղասիրական նորութիւն կ'ակնկալէինք ծերակուտական Սատի Քոչաշէն: Մենք կ'ակնկալէինք որ ան որպէս պետական մարդ, քաջութիւնն ունենար (ինչպէս Թուրք յայտնի անձնաւորութիւն մը վերջերս այդ յանդգնութիւնը ունեցեր է ընդվզելու Թալէաթի անձին և արարքներուն դէմ) խոստովանելու թէ իր հայրերը ահաւոր ոճիր մը գործեր են 1915ին, բնաջինջ ու տեղահան ընելով չորս հազարամեայ խաղաղ և քաղաքակիրթ ժողովուրդ մը: Գերմանացիներու օրինակին հետեւելով, մենք կ'ակնկալէինք որ ան հատուցման արդար ծրագիր մը ներկայացնէր. ըսէր թէ իրենք քըսաներորդ դարու լուսամիտ և խաղաղասէր զաւակները, պէտք է վերջ մը դնեն ատելավառ զգացումներուն, Սուրբ գրական դրախտին մաս

(*) Այդ գիրքը նախ հակապատմական է, յետոյ հակադաստիարակչական իր ոգիով:

կազմող այս հոդամասը բաւական ընդարձակ է երկու ժողովուրդները ապրեցնելու, տանք ինչ որ իրենց կը պատկանի, դառնանք իրարու օգնող երկու դրացիներ և օրհնութիւնը վայելենք Սուրբ գրական դարերէն հասած այս աշխատունակ ժողովուրդին։

Վերջին այս տողերը կարդացողը անտարազելի միամտութիւն մը կրնայ վերագրել մեզի։ Սխալ է։ Հայ ժողովուրդը ինչ որ կը սպասէ, կը պահանջէ՝ երկնային պարգեւ մը չէ, այլ իր պապենական դարաւոր իրաւունքը։ Այդ հողերուն ամէն մէկ մասնիկը, ամէն մէկ քարը հայ ժողովուրդի արիւնին, քրտինքին, ստեղծագործ վաստակին կնիքը կը կրէ։ Ինքզինքը խաղաղասէր պետութիւն հռչակող արդիական Թուրքիայէն մենք կը սպասենք տակաւին այդ վեհանձնութիւնը, ան պէ՛տք է որ հետեւի իր երբեմնի դաշնակից Գերմանիոյ օրինակին։ Մարդկային խղճմտանքը միայն այդ ձեւով է որ կը դադրի անարդարութեան դէմ բողոքելէ։

ՊԷՅՐՈՒԹ, 1968

Ե. Գ.

Մեր այս գրութիւնը գրախօսականէ աւելի՝ ճշդում մըն է, խաղաղասիրական կոչ մը՝ ուղղուած բոլոր ժողովուրդներուն. այդ հանգամանքով փափաքելի է որ ան հրատարակուի նաեւ այլ լեզուներով։

© National Library of Armenia

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹԻՒՆ
Ա. Ֆ. ՄԻԱՍՆԻԿԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԵԾԱՐԴՈՅ ՊՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ

Երբ իմացանք Ձեր «ՄՇԱԿՈՅԹ» պարբերաթերթի բացման և հանաւանդ առաջադիմական նպատակների մասին, անչափ ուրախացանք։ Ապնիւ բարեկամ, ամէն մի հայի պարտքն է, ով ինչով և որքանով կարող է՝ իր այժերը ծառայեցնել, որպէս զի անցեալի մեզ բաժին ընկած դառը ճակատագրի քմահաճոյքով աշխարհով մէկ սփռուած հայութիւնը հաւաքուի մի տեղ և լարի իր այժերը, որպէս զի ահով ու մահով անցրած տարիները իսպառ ջնջուեն հայի յիշողութիւնից, որպէս զի աշխարհով մէկ ցրիւ եկած մեր տաղանդաւոր ժողովրդի ստեղծած մշակոյթի, արուեստի ու գրականութեան գոհարները հաւաքուեն մի տեղ իր Հայրենիքում և ծառայեն իր ժողովրդին, նրա զաւակներին ու թոռներին։ Մենք շատ ուրախ ենք, որ Ձեր պարբերաթերթը հենց այդ նպատակն է հետապնդում, ուստի սրտանց չնորհաւորում ենք Ձեզ և Ձեր թերթի աշխատակիցներին և մաղթում՝ միշտ հաւատարիմ մնալ այդ սուրբ գաղափարներին։

Մենք էլ մեր կարողութիւնների չափով աշխատում ենք օգտակար լինել մեր ազգին, մեր մշակոյթին։

Ուրախ տարուց աւելի է, ինչ աշխատում ենք «Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենագիտութիւն» կազմելու վրայ։

Այդ մատենագիտութիւնը մի ծաւալուն գործ է, որի նպատակն է աշխարհին ցոյց տալ թէ որքան հին է ու հարուստ հայ մշակոյթը, քանի անուն հայերէն գիրք է տպագրուել մինչեւ 1800 թիւը, ինչի մասին են այդ գրքերը, դրանցից որքանն են փրկուել և որտեղ են գտնւում դրանք այժմ։

Ծանօթանալով Ձեր թերթի անդրանիկ համարին, մենք համոզուած ենք, որ այդ թերթի միջոցով մենք կարող ենք կոչ անել մեր հայրենակիցներին, օգնել մեզ որպէս զի հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութիւնը հնարաւորին չափ կատարեալ լինի։

Ուստի դիմելով Ձեզ խնդրում ենք մեր այս կից գրութիւնը և մեր նամակի որոշ մասը տպագրէք Ձեր թերթում։

Թոյլ տուէք կրկին յայտնել մեր գոհունակութիւնը և մաղթել բարի ընթացք և յաջող գործունէութիւն Ձեր նորաստեղծ պարբերաթերթին։

Խորին յարգանքներով
Գրադարանի Տնօրէն՝ Արազի Թիրաքեան

© National Library of Armenia

Հայաստանի հանրապետական գրադարանի ՀԱՅ ԳՐՔԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ բաժինը տպագրութեան է պատրաստում «ՀԱՅ ՀՆԱՏԻՊ ԳՐՔԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ» (բիբլիոգրաֆիան), որն ընդգրկելու է աշխարհում հայերէն լեզուով լոյս տեսած գրքերը, որոնք տպագրուել են 1512 *թուից մինչեւ* 1800 *թիւը*, որոնք կոչւում են *ՀՆԱՏԻՊ ԳՐՔԵՐ*։

Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութեան մէջ բացի գրքերից, մտնելու են նաեւ հայերէն *տպագիր քարտէզները, հմայիլները, կոնդակները*, ինչպէս նաեւ *օտար լեզուով* տպագրուած այն բոլոր գրքերը,որոնց մէջ կայ *հայերէն լեզուով* թէկուզ մէկ բառ կամ նախադասութիւն։

Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտութեան հրատարակութիւնը հետապնդում է մի քանի նպատակ։ Բացի այն, որ այդ մատենագիտութիւնը *կ՚օգնի* եւ *կը հեշտացնի* հայ եւ օտարազգի գիտնականների աշխատանքը, որոնք կը ցանկանան զբաղուել հայ մշակոյթի պատմութեան ուսումնասիրութեամբ, այն ցոյց կու տայ բոլորին, թէ *որքան հին ու հարուստ* է մեր նախնիների մշակոյթը։ Թէ դրանցից *որքանն են փրկուել* հայերիս բաժին ընկած անցեալի ճակատագրի փոթորիկներից եւ *որտեղ են գտնւում դրանք* այժմ։

Ահա այդ դժուարին, բայց հայրենասիրական նպատակն իրագործելու համար արդէն 8 տարի է ինչ, բաժինը աշխատում է զանազան միջոցներով հարստացնել հայ գրքի մատենագիտութեան մէջ նշուած հնատիպ գրքերի թիւը։

Մենք արդէն աւարտել ենք մեր երկրի տարբեր քաղաքների եւ անհատ գրասէրների գրքերի ստուգումը։ Բայց չէ՞ որ հայ գիրքը հնում մեծ մասամբ տպագրուել է Հայաստանի սահմաններից դուրս, ուրեմն պարզ է, որ հայ գրքի մատենագիտութիւնը լրիւ լինելու համար պէտք է անպայման ստուգել նաեւ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ խոշոր *գրադարաններում եւ անհատ գրասէրների մօտ* եղած հնատիպ գրքերը, իսկ այդ հնարաւոր է *միայն մեր հեռաւոր հայրենակիցների անձնուէր օգնութեամբ*։

Մենք համոզուած ենք, որ ամէն երկրում էլ կը լինեն իսկական,այսինքն գործով հայրենասէրներ, որոնք չեն զլանայ իրենց ժամանակի մի փոքր հատուածը տրամադրել նման հայրենանուէր գործին օգտակար լինելու համար։ Մանաւանդ, որ այդ ոչ թէ մէկի, այլ մի ամբողջ ժողովրդի պատուի գործն է։

Այդ իսկ պատճառով մենք մեզ թոյլ ենք տալիս այդ խնդրով դիմել մեր հեռաւոր հայրենակիցներին եւ կոչ անել, որպէս զի ով ինչպէս եւ որքանով կարող է, իր բաժինը դնի այս ազգօգուտ գործին։

Մեզ հետաքրքրում են ՄԻՆՉԵՒ 1800 թիւը ՏՊԱԳՐՈՒԱԾ ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐՔԵՐԸ, ՔԱՐՏԷԶՆԵՐԸ, ՀՄԱՅԻԼՆԵՐԸ, ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ, մի խօսքով այն ամէնը, ինչը տպագիր է եւ հայերէն։

Հետաքրքրում է նաեւ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՈՎ այն գրքերը, ՈՐՈՆՑ ՄԷՋ ԿԱՅ ԹԷԿՈՒԶ ՄԷԿ ԲԱՌ ԿԱՄ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԵՐԷՆ։

Մենք շատ երախտապարտ կը լինենք, եթէ Դուք կազմէք ՁԵՐ, ՁԵՐ ԾԱՆՕԹՆԵՐԻ եւ ՄԱՆԱՒԱՆԴ ՁԵՐ ՔԱՂԱՔԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ ԵՂԱԾ ՀՆԱՏԻՊ ԳՐՔԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿԸ, եւ ՈՒՂԱՐԿԷՔ մեզ (*գրքերը մեզ հարկաւոր չեն, այլ միայն ցուցակները*)։

© National Library of Armenia

Ցուցակում պետք է ճշել՝ *ԳՐՔԻ ՀԵՂԻՆԱԿԸ, ՎԵՐՆԱԳԻՐԸ, ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅՐԸ, ԹՈՒԱԿԱՆԸ, ՏՊԱՐԱՆԸ, և ԵՐԵՍՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿԸ*, պետք է ճշել նաեւ թե ում մօս է գտնում:

Մի այլ կարեւոր խնդրանք եւս:

Որովհետեւ հայկական տպարաններ հնում գործել են Հայաստանի սահմաններից դուրս, այդ իսկ պատճառով հայ տպագրութեանը վերաբերող շատ հարցեր դեռեւս մնում են չպարզաբանուած:

Ուստի դիմելով մեր սփիւռքի հայրենակիցներին, խնդրում ենք ստուգել թե իրենց քաղաքների *արխիվներում* ինչ նիւթեր կան *ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ*-ը վերաբերող:

Օրինակ՝ կարող են լինել *հրամաններ կամ կոնդակներ* հայկական տպարանի բացման կամ փակման մասին, *տառանմոյշներ*, տպարանի *առաջին տպագրական նմոյշը* եւ այլն: Ըստ որում այդ նիւթերը կարող են լինել հայերէն կամ այլ լեզուներով, տպագիր կամ ձեռագիր, միայն թէ վերաբերեն հայ տպագրութեանը:

Նման նիւթեր աւելի հաստատ կը լինեն այն քաղաքներում, որտեղ հնում գործել են հայկական տպարաններ. օրինակ՝ Փարիզում, Մարսէլում, Վենետիկում, Վիեննայում, Հռոմում, Բեռլինում, Պոլսում եւ այլ քաղաքներում:

Միայն այս ձեւով, այսինքն միասնական գործակցութեամբ հնարաւոր կը լինի որոշ չափով պարզաբանել դեռեւս մութ մնացած շատ հարցեր եւ հաւաքել ու ի մի բերել մեր աչխարհով մեկ ցրիւ եկած մշակոյթի բեկորները:

Վերջում խնդրում ենք գրել ցուցակը կազմողի, կամ արխիվային նիւթի մասին տեղեկութիւն ուղարկողի ԱՆՈՒՆԸ, ԱԶԳԱՆՈՒՆԸ, ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ եւ ՀԱՍՑԷՆ. որպէս զի մենք մեր մեծաժաւալ մատենագիտութեան առաջաբանում, ինչպես նաեւ առանձին յօդուածով մեր հրատարակութեան խօսքը յայտնենք նրանց, ում շնորհիւ հայ մատենագիտութիւնը լրացրել եւ հարստել է:

Անհամբեր սպասում ենք Ձեր աւետաբեր պատասխաններին:
Լաւագոյն ցանկութիւններով:

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԷՆ՝ ԱՐԱՋԻ ԹԻՐԱՔԵԱՆ

© National Library of Armenia

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ԱՄՍԱԳԻՐ

ՕՐԿԱՆ ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՑՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՑԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԷԻ

«ՄՇԱԿՈՑԹ» ՊԱՐԲԵՐԱԴԲԻ ԽՄԲԱԳԻՐ
ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏԻՆ

Դամասկոս - Սուրիա

ՅԱՐԳԵԼԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏ

Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային կապի Կոմիտէի օրէնքն «Սովետական Հայաստան» ամսագրի խմբագրութիւնը տպագրութեան է պատրաստում «Ժամանակակից սփիւռհահայ պարբերական մամուլի տեղեկագիր»։

Տեղեկագրում հանգամանօրէն տեղեկութիւններ կը տրուին սփիւռքահայ բոլոր պարբերականների (թերթերի, հանդէսների և տարեգրքերի) մասին։ Մենք արդէն տեղեկութիւններ ենք ստացել աւելի քան 100 պարբերականներից։

Որպէսզի «Մշակոյթ» պարբերագիրքը եւս իր տեղը գրաւի մեր տեղեկագրում, խնդրում ենք սոյն նամակին կից հարցաթերթիկին համապատասխան տեղեկութիւններ ուղարկել Ձեր պարբերագրքի մասին։

Մենք ցանկանում ենք նաեւ մեր ամսագրի հետ փոխանակութեան կարգով ունենալ «Մշակոյթ» պարբերագիրքը։ Եթէ Դուք ցանկանում էք այդ, խնդրում ենք հաղորդել մեզ։

Կանխապէս շնորհակալութիւն ենք յայտնում սպասուող տեղեկութիւնների համար։

Ա. ԹԱԴԷՈՍԵԱՆ
«Սովետական Հայաստան» Ամսագրի
Գլխաւոր խմբագիր

© National Library of Armenia

ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՐՑԱԹԵՐԹԻԿ

1. *Ե՞րբ և որտե՞ղ է հիմնադրուել պարբերականը, ովքե՞ր են հիմնադիրները.*

2. *Պարբերականի բնոյթը, նպատակը և խնդիրները.*

3. *Պարբերականը ո՞ր կուսակցութեան, կազմակերպութեան, միութեան կամ ընկերութեան օրկանն է.*

4. *Հրատարակութեան մէջ ընդհատում եղե՞լ է, ե՞րբ և ի՞նչ պատճառով.*

5. *Որքա՞ն է տպաքանակը և պարբերականութիւնը (օրաթերթ, շաբաթաթերթ, ամսաթերթ, եռամսեայ եւայլն).*

6. *Պարբերականի ծաւալը.*

7. *Ո՞ր գաղթօջախներում է տարածւում.*

8. *Ովքե՞ր են արտօնատէրը, խմբագրապետը, խմբագիրը.*

9. *Մտաւորականներից ո՞վքեր են մասնակցում պարբերականին:*

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»
ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

© National Library of Armenia

ՍՓԻՒՌՔԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԷ

◎

ՅԱՐԳԵԼԻ ՊՐՆ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՆԱՁԱՐԵԱՆ

Այս տարի, Ֆրանսայի խոշոր հրատարակչութիւններից մէկը «Լէ գ'Էտիթէօր Ռէյիւնի Ֆրանսէզ»ն, Հայաստանի պետական հրատարակչութեան խնդրանքով տպագրութեան է պատրաստում «Հայ Պոեզիայի Անթոլոգիան», հնագոյն ժամանակներից սկսած մինչեւ մեր օրերը։ Գիրքը, որ ունենալու է բաւականին ստուար ծաւալ, թարգմանում են Ֆրանսայի 10 ամենանշանաւոր բանաստեղծներ։

Կարծում ենք, որ անթոլոգիայի հրատարակութիւնը մեծ դեր կը խաղայ հայ պոեզիայի հարստութիւնը աշխարհին ներկայացնելու գործում։

Այդ նոյն հրատարակչութիւնը նաեւ այլ ծրագրեր ունի. մտադիր է գրքեր հրատարակել նաեւ նուիրուած հայ ժողովրդի պատմութեանը և մշակոյթի այլազան բնագաւառներին։

Սակայն, հրատարակչութիւնը կասկածում է, թէ իր հրատարակած գրքերի տպաքանակը կը սպառուի՞ արդեօք։ «Հայ Պոեզիայի Անթոլոգիա»ն հրատարակչութեան համար փորձաքար է, ստուգելու իր կասկածը։

Կարծում ենք, որ բոլոր հայկական կազմակերպութիւնները, բոլոր հայ մարդիկ, չհապրդուած պիտի լինեն, որ արտասահմանում հայ մշակոյթի գանձերն օտար լեզուով հրատարակուելու այս փորձը յաջող ընթացք ունենայ և ճանապարհ հարթի յետագայ նման ձեռնարկումների համար։

Ուստի, խիստ ուրախալի կը լինէր, եթէ Դուք Ձեր նպաստը բերէիք այս գործին՝ «Հայ Պոեզիայի Անթոլոգիա» պատուիրելով Ֆրանսիական վերոյիշեալ հրատարակութեանը։ Դա կը նպաստի հրատարակչութեանը սպառելու գրքի տպաքանակը և այն մատակարարելու ընթերցողների լայն շրջաններում։ Գրքի մօտաւոր գինն է 20 ֆրանք։

Ստորեւ տալիս ենք հրատարակչութեան հասցէն և խնդրում՝ Ձեր պատուիրած գրքի քանակութեան մասին տեղեակ պահել մեզ։

ԿՈՄԻՏԷԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՏԵՂԱԿԱԼ
ՎԱՀԱԳՆ ԴԱՒԹԵԱՆ

Mme. Madeleine Braun - Les Editeurs Réunis Français
21, Rue de Richelieu - Paris (1) FRANCE

ՄՇԱԿՈՑԹ իր բնթերցողներեն, երջանկեն եւ բարեկամներեն կը խնդրէ վերոյիշեալ կոչը նկատի ունենալ նոյնպէս իրենց ուղղուած եւ pus այնմ կապ պահել խմբագրութեան հետ։

© National Library of Armenia

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ԲԺ. ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ-Ի

ՎԵՐՍՏԻՆ ԿԱՐԴԱԼՈՎ

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐՔ

ԳԻՐՔԸ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ **«ՄՇԱԿՈՅԹ»**

Հասցէ՝ ՓՈՍՏԱՐԿՂ. Թիւ 711

ՀԱԼԷՊ – ՍՈՒՐԻԱ

© National Library of Armenia

ՅԱՋՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

ՄՇԱԿՈՅԹ-Ի ՅԱՋՈՐԴ ԳԻՐՔԻՆ Կ'ԱՇԽԱՏԱԿՑԻՆ ԲԱՑԱՌԱԲԱՐ ՍՈՒՐԻԱՀԱՑ ԳՐՈՂՆԵՐ – ԵՐԷՑ, ՄԻՋԻՆ ԵՒ ՆՈՐԱԳՈՑՆ ՍԵՐՈՒՆԴԷՆ

— ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ Ջ· ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ

— ԽՕՍՔ ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻ ԿԵԱՆՔԻՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

❋

ՄՇԱԿՈՅԹ-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐ ՇՐՋԱՆԱԿԸ Կ՚ՅԱՅՏԱՐԱՐԵՆ ՈՐ Կ՚ՀՐԱՒԻՐԵՆ ՅՈՎՀ. ՇԻՐԱԶԸ ԵՒ ԵՐԵՔ ԱՅԼ ԳՐՈՂՆԵՐ ՍՈՒՐԻԱ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆ ՎԵՐՋԻՆՆԵՐՈՒՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ ՁԳԵԼՈՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ:

●

ՄՇԱԿՈՅԹ-Ի ՇՐՋԱՆԱԿԸ Կ՚ՆԿԱՏԷ ՈՐ ԻՐ ԱՅՍ ԱՒԱՋԱՐԿԸ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸՆ Է. ԵՒ ՊԱՏՃԱՌ ՄԸ ՁԻ ՏԵՍՆԵՐ ՈՐ ՁԼԱՅՈՒԻ ԱՅՍ ՀՐԱՒԷՐԸ ՀԱՑ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ՍԻՐԵԼԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ԵՒ ԻՐ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ:

●

ՋԵՐՄՕՐԷՆ Կ՚ԽՆԴՐԵՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԷՆ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒՀԻՆԷՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԷ-Էն ԸՆԴԱՌԱՋԵԼ ՄԵՐ ԱՅՍ ՓԱՓԱՔԻՆ ՈՒ ՀՐԱՒԷՐԻՆ ԵՒ ՏԵՂԵԱԿ ՊԱՀԵԼ ՄԵՋ ՈՐՊԷՍ ՁԻ ԿԱՐԵԼԻ ԸՆԼԱՑ ՍԿՍԻԼ ՀԱՐԿ ԵՂԱԾ ՁԵՒԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ:

© National Library of Armenia

الثمن في سورية ولبنان ٣ ليرات وفي الخارج دولارين أو ما يعادلهما	Գին՝ { ՍՈՒՐԻԱ ԼԻԲԱՆԱՆ 3 Թղթոսկի ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 2 Տոլար .

عنوان المجموعة **انترانيك نجاريان** ص . ب ٣٥٥٤ دمشق ج. ع. س	Ամէն կարգի առաքումներու համար գրել՝ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՆԱՃԱՐԵԱՆ Նամակատուփ 3554 Դամասկոս - Սուրիա

© National Library of Armenia